

Helsinki

Vanhankaupunginkoski

Ympäristöhistoriallinen selvitys

Kati Salonen ja Mona Schalin Arkkitehdit Oy
Arkkitehtitoimisto Kristina Karlsson

Kaupunkiympäristön julkaisu 2023:31

VANHANKAUPUNGINKOSKI, YMPÄRISTÖHISTORIALLINEN SELVITYS

Kaupunkiympäristön julkaisuja 2023:31
Julkaisu vuosi 2024

ISSN 2489-4230 (verkkojulkaisu)
ISSN 2489-4222 (painettu)
ISBN 978-952-386-389-7 (verkkojulkaisu)
ISBN 978-952-386-392-7 (painettu)

Tekijät

Mona Schalin ja Kristina Karlsson

Tilaaaja

Helsingin kaupunki
Kaupunkiympäristön toimiala

Tilaaajan edustajat

Stefan Eklöf, Jussi Luomanen ja Sakari Mentu,
Helsingin kaupunki, kaupunkiympäristön toimiala

Asiantuntijaviranomaiset

Ulla Salmela, Sallamaria Tikkanen ja Elisa El Harouny, Museovirasto
Sari Saresto ja John Lagerstedt, Helsingin kaupungin museo
Henrik Wager ja Tuomas Autere, Uudenmaan ELY-keskus

Tekijäryhmä

Kati Salonen ja Mona Schalin Arkkitehdit Oy
Arkkitehtitoimisto Kristina Karlsson

Projektinjohto

Mona Schalin, arkkitehti SAFA
Kristina Karlsson, arkkitehti SAFA

Asiantuntijat ja avustajat

Gretel Hemgård, maisema-arkkitehti MARK, asiantuntija
Maija Korvenkangas, FM Taidehistoria
Marica Schalin, arkkitehti SAFA
Emel Tuupainen, arkkitehti

Valokuvat

Arkistokuvat: ks. kuvatestit
Uudet valokuvat 2023: Mona Schalin, Kristina Karlsson

Kantakartta

© Helsingin kaupunki

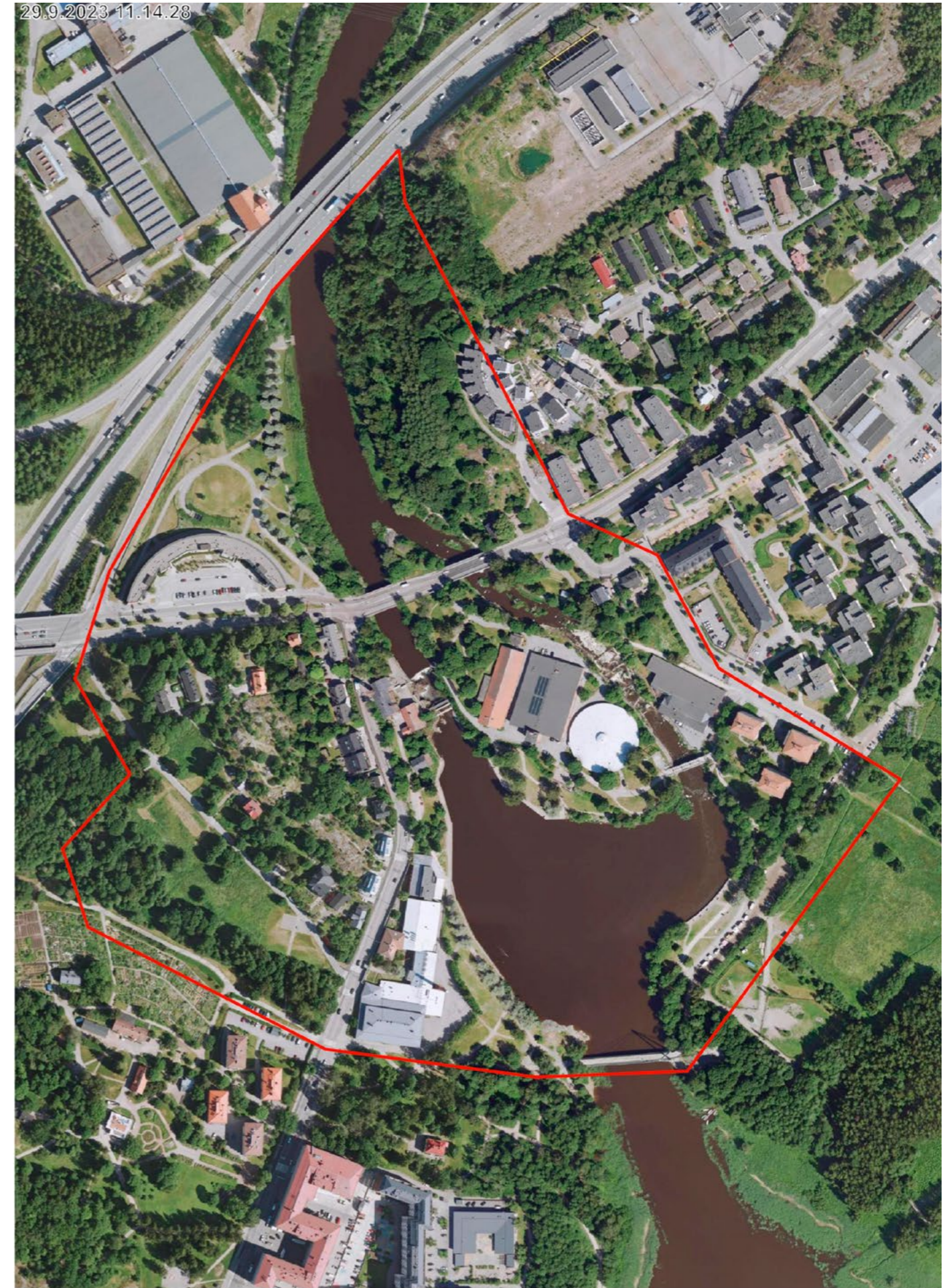
Kannen kuva; Läntisen koskiuoman vuonna 1873 rakennettu pato.

Helsingin Vanhakaupunki, Vanhankaupunginkoski ja Kuninkaankartanonsaari Venäjän vallan alkuvaiheessa, G.S. Sergejevin akvarelli vuodelta 1811. Kuva kirjasta Sergejevin Suomi (1994, toim. Jouni Kuurne.)

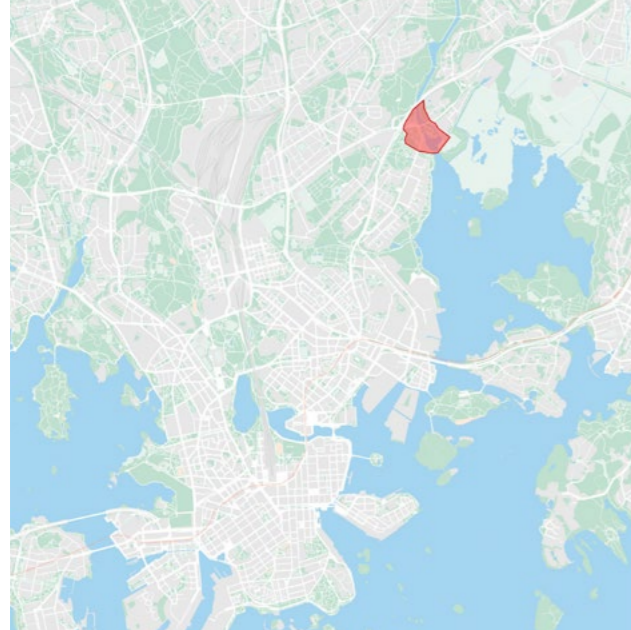
SISÄLLYSLUETTELO

Johdanto	4
Tiivistelmä	5
1 Vanhankaupunginkosken pato ja sen ympäristö - Helsingin syntypaikka, ainutlaatuinen kulttuuriympäristö ja kaupunkimaisema, vetovoimainen virkistysalue	7
Maisemalliset ja kaupunkikuvalliset arvot	11
Alueen arvot ja merkittävyys virkistysalueena	13
Rakennushistorialliset ja rakennustaiteelliset arvot	15
2 Aikajana keskiajalta 2020-luvulle	16
3 Ympäristön vaiheet keskiajalta 1870-luvulle	24
4 Vanhankaupunginkosken vesilaitoksen rakennushistoria	32
5 Alueen muutokset 1900-luvun alusta 1970-luvulle	48
6 Rakennetut rannat ja koskiuoman rakenteet	55
7 Vanhankaupunginkosken ympäristö koettuna ja nähtynä	73
Vantaanjoen, Vanhankaupunginkosken ja rannikon kalastus - poimintoja historiasta	77
8 Rakennuskanta, nykytilanne	78
9 Maisema, puistot ja virkistysalueet	87
10 Asemakaavatilanne ja keskeiset muutokset viime vuosikymmeninä	107
11 Arvokas ja vaalittava suojelukohde	110
Päätössanat	114
Lähteet	115

Ortokuva 2023, Helsingin karttapalvelu. Selvitysalueen raja on esitetty punaisella viivalla.

JOHDANTO

Selvitysalueen sijainti. Kartta Helsingin karttapalvelu

Vanhankaupunginkosken ympäristöhistoriallinen selvitys on laadittu kevään, kesän ja alkusyksyn 2023 aikana. Selvitys on laadittu palvelemaan alueelle suunniteltujen muutosten vaikutusten arviointia. Työn taustalla on Helsingin kaupunginvaltuuston vuonna 2022 tekemä päätös käynnistää suunnittelu Vanhankaupunginkosken padon purkamiseksi osittain tai kokonaan. Vastaavanlaista kattavaa selvitystä ei ole aiemmin laadittu Vanhankaupunginkosken ympäristöstä.

Selvitysalueeseen sisältyy Vantaanjoen suulle sijoittuvan Vanhankaupunginkosken ja suvantojen, Kuninkaankartanonsaaren sekä Vanhankaupungin ja Kellomäen muodostama laaja kulttuuriympäristökokonaisuus. Tarkempi tarkastelu on rajattu kosken länsihaaraan sijoittuvan padon, Kuninkaankartanonsaaren ja 1870-luvulla perustetun vesilaitoksen alueelle. Laajempaa selvitysalueita käsitellään maiseman ja kulttuuriympäristön arvojen arvioinnin edellyttämällä tarkkuudella. Selvitystehtävä on rajattu siten, että siihen ei sisälly kosken nykytilanteen topografian selvittäminen eikä maankohoamisen vaikutusten tai Vantaanjoen kalakantojen historiallisen kehityksen arviointi, kuten ei myöskään Vantaanjoen ja 1800- ja 1900-luvun vaihteessa suoritettujen perkaustöiden laajempien vaikutusten selvittäminen.

Alueella on jo aiemmin tunnistettu merkittäviä kulttuuriympäristöarvoja, joita koskevat useat valtakunnalliset, maakunnalliset ja asemakaavoissa määritellyt suojelupäätökset ja -tavoitteet. Vanhankaupungin laaja alue on muinaisjäännösalueita. Alueeseen ja sen lähiympäristöön liittyy lisäksi merkittäviä luontoarvoja.

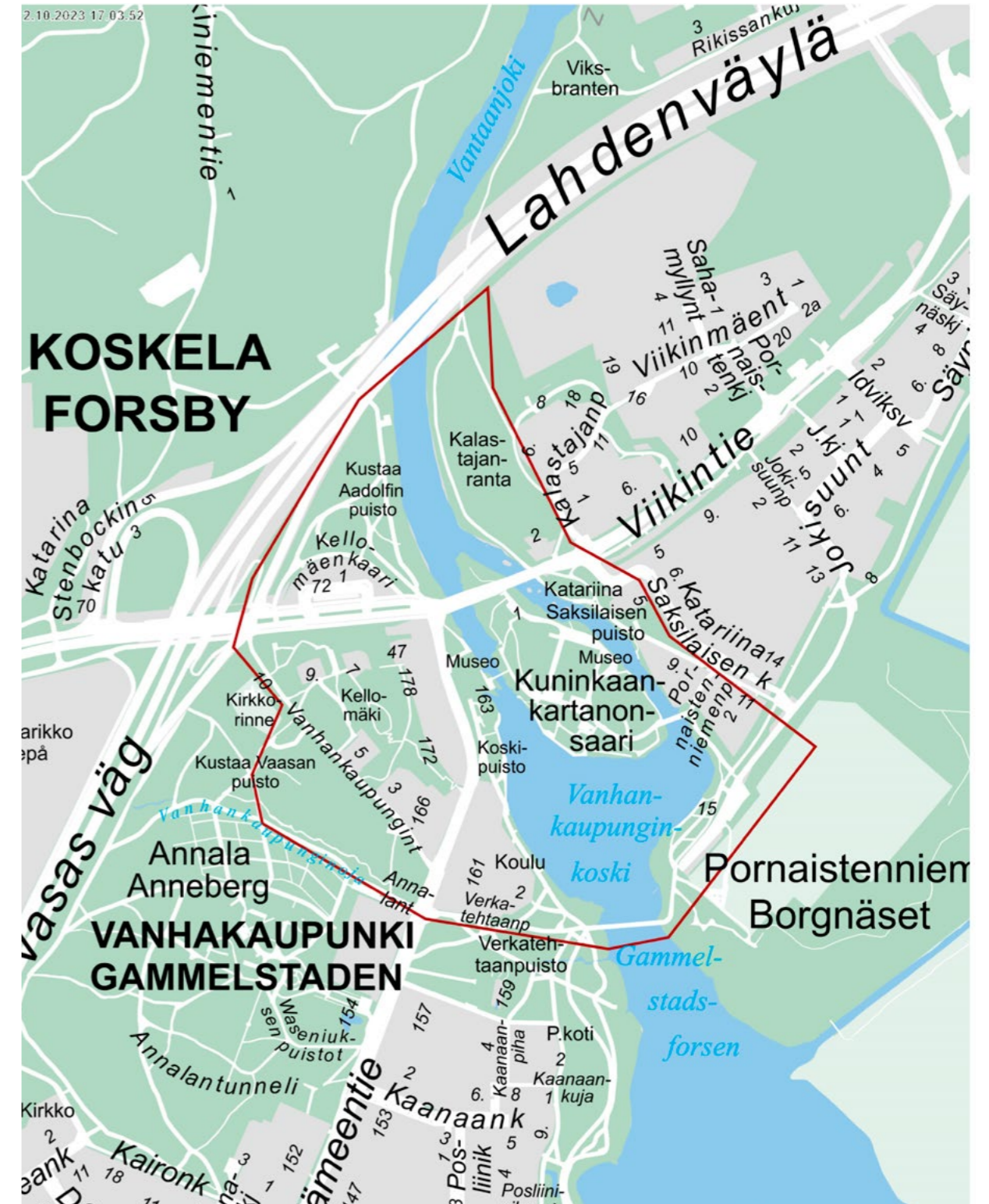
Ympäristön historian vaiheita ja nykytilaa on selvitetty analysoimalla ja tarkastelemalla aiempaa syvällisemmin selvitysalueen kulttuuriympäristöä ja maisemaa, jota on muokattu jo monen vuosisadan aikana. Selvitystyön lähteinä on käytetty alueelle aiemmin tehtyjä osa-inventointeja ja selvityksiä, alueen historiasta kertovaa kirjallisuutta, arkistoista löytyvää suunnitelma- ja mittausaineistoa, asemakaavalliseen suojeluun liittyviä selostuksia, sekä historiallista kartta- ja valokuva-aineistoa. Alueen nykytilaa on tarkasteltu ja arvioitu konsulttityöryhmän asiantuntemuksella.

Alueen luontoarvoja ja kalastukseen liittyvää historiaa on kuvattu lyhyesti kirjallisten lähteiden pohjalta. Arkeologista tutkimustietoa löytyy ainoastaan Vanhankaupungin alueelta sekä itäisen koskiuoman alueelta, jossa on tehty vedenalaista inventointia. Koskiympäristön ja Kuninkaankartanonsaaren muinaisjäännösten arviointi edellyttäisi selvityksen tekijöiden käsityksen mukaan lisää arkeologisia selvityksiä.

Koskiuoman muutoksia on tarkasteltu arkistoista löydettyjen karttojen ja mittausaineiston pohjalta. Tältä osin lähtöaineisto ei kuitenkaan anna tarkkaa kuvaa vesilaitosta edeltävistä jokiuoman tai koskien muokkaamisvaiheista saatikka rakenteista, vaikka dokumentoitua tietoa löytyy jo ainakin 1500-luvulta alkaen. Maan kohoaminen on osaltaan vaikuttanut joen ja koskien muutoksiin. Itäistä jokiuomaa on tutkittu tarkemmin kalateiden ja 2019 laaditun kunnostussuunnitelman yhteydessä, mutta läntisen uoman nykytilanteesta ei ole ollut käytettävissä ajankohtaisia mittauksia.

Työn aikana on pidetty kolme kokousta yhdessä Helsingin kaupunkiympäristön ja asiantuntijaviranomaisten, Helsingin kaupunginmuseon, Museoviraston ja Uudenmaan ELY-keskuksen edustajien kanssa.

Raportin alkuun on koottu lyhyt tiivistelmä selvityksen tuloksista sekä yhteenveto selvityksen pohjalta todetuista vaalittavista arvoista. Ympäristön rakentumisen vaiheita on kuvattu lyhyesti ja merkittävät muutosvaiheet on esitetty kaavioina sekä aikajanaksi koottuna luettelona. Kolmannessa kappaleessa on jokiuoman ja koskiympäristön muutosvaiheita kuvattu tarkemmin. Seuraavissa kappaleissa on käsitelty vesilaitoksen ja koskiperkauksen muokkaamaa koskiympäristöä ja kulttuuriympäristön merkittävää rakennuskantaa, sekä kuvattu alueen maisemapiirteitä ja puistojen sekä virkistysalueiden historiaa ja nykytilaa. Raportin lopussa on kuvaus viime vuosikymmenien keskeisistä muutoksista, nykytilanteesta sekä arvio alueen säilyneisyydestä. Viimeisenä on kooste alueen tunnistetuista arvoista ja suojelukohteista kuvauksineen. Työssä käytetyt lähteet on esitetty lähdeluettelossa.

Selvitysalueen rajaus. Pohjakartta Helsingin karttapalvelu

TIIVISTELMÄ

Helsingin Vanhankaupungin, Vanhankaupunginkosken ja Kuninkaankartanonsaaren erityinen historia, Helsingin kaupungin ja Kuninkaankartanon perustaminen, sekä jokiväylän, kosken ja meriyhteyden tarjoamien mahdollisuuksien hyödyntäminen on oleellisella tavalla muovannut Vanhankaupunginkosken ympäristöä ja itse jokiuomaa. Vesilaitoksen ja alueella harjoitetun teollisen toiminnan lakattua alue on avautunut julkiseen käyttöön. 1970-luvulla käynnistynyt laajentunut museotoiminta, 1990-luvulla tehdyt kulttuuriympäristöselvitykset, niiden pohjalta 2000-luvun vaihteessa määrätteisesti toteutettu kaavallinen suojelu sekä puistojen ja virkistysreittien rakentaminen ovat kehittäneet alueen nykyisen kaltaiseksi ainutlaatuiseksi, kulttuurihistoriallisesti arvokkaaksi ja monipuoliseksi ympäristökokonaisuudeksi, jolla on huomattava potentiaali virkistysalueena ja vetovoimaisena kulttuurimatkaileukohteena.

Arvokas ja vaalittava suojelukohde

Helsingin Vanhakaupunki ja Vanhankaupunginkosken vesilaitosympäristö ovat molemmat sijaintinsa ja historiansa takia ainutlaatuisia ja valtakunnallisesti merkittäviä. Molemmat sisältyvät valtakunnallisesti merkittävien rakennettujen kulttuuriympäristöjen luetteloon. Alue on myös osa laajempaa, maakunnallisesti arvokasta Vantaanjokilaakson kulttuuriympäristöä. Helsingin kaupungin arvoympäristöjä ovat Kellomäki ja Hämeentien historiallinen tielinja sekä Vanhankaupunginkosken viheraluekokonaisuus, johon kuuluvat mm. Kuninkaankartanonsaari ja Koskipuisto.

Vanhankaupungin muinaisjäännösalueella on tehty lukuisia kaivauksia 1900-luvun alusta lähtien.

1970-luvulla herännyt kiinnostus teollisuusalueiden kulttuuri- ja rakennushistoriallisiin arvoihin myötävaikuttii siihen, että samalla vuosikymmenellä tyhjentyneet Kuninkaansaaren ja koskien länsirannan vesilaitosrakennukset päätettiin säilyttää ja kunnostaa Tekniikan museon käyttöön. Vuosituhannen vaihteessa alueen vanhat teollisuus- ja asuinrakennukset sekä patorakennelma patoaltaineen suojeltiin asemakaavalla. Kuninkaankartanonsaari, Kellomäki sekä kosken ja suvannon ympäristö kaavoitettiin tuolloin puistoiksi ja alueen kunnostaminen virkistyskäyttöön alkoi.

Alueella on myös merkittäviä luontoarvoja. Vantaanjoki ja suvanto ovat vuollejokisimpukan esiintymäalueena Natura-aluetta, kuten myös alueen eteläpuolinen Vanhankaupunginlahti, joka jo 1950-luvulla rauhoitettiin luonnonsuojelualueeksi.

Tämän selvityksen ja aikaisempien selvitysten ja arvotusten perusteella tuodaan seuraavassa osassa esiin seuraavat keskeiset ominaispiirteet ja arvot

Vanhankaupunginkosken ympäristö on Helsingin historiallisesti kerrostuneimpia alueita, jossa on ollut kyläasutusta jo keskiajalla ennen Helsingin kaupungin ja Kuninkaankartanon perustamista 1550. Alueen merkittävimmät kulttuurihistorialliset arvot liittyvät sen historiaan Helsingin kaupungin syntypaikkana ja paikkana, jossa vesilaitos on toiminut vuodesta 1876 vuoteen 1971.

Vantaansuussa on toiminut vesivoimaa käyttävää ja vettä tuotantoonsa tarvitsevia tuotantolaitoksia Helsingin perustamisen ajoista 1550-luvulta lähtien. Myllylaitos, ajoittain kaksikin, toimi paikalla jokseenkin keskeytyksettä 1900-luvun alkupuolelle saakka. Paikan monisatavuotinen historia on luettavissa maiseman ja rakennetun ympäristön ajallisina kerrostumina. Koski- ja teollisuusmiljöön leimaama kokonaisuus on kerroksellinen, historiallisesti ja kaupunkikuvallisesti merkittävä. Tarina vedestä, sen voimasta ja merkityksestä kykenee sitomaan yhteen alueen erilliset rakennukset, padon ja muut rakenteet ymmärrettäväksi järjestelmäksi, johon niiden kulttuurihistoriallinen arvo tukeutuu. Alue rakennuksineen ja rakennelmineen on Helsingin vesihuollon keskeinen monumentti, jonka ympärille maisema on muotoutunut vesihuollon ja sen tekniikan kehityksen ehdoilla. Vesilaitoksen perustaminen on mahdollistanut koko kaupungin vesijohtojärjestelmän, jonka tärkeänä elementtinä on 1876 valmistunut Alppilan vesitorni eli Vesilinna.¹

Vanhankaupunginkosken pato on maassamme harvinainen, ellei ainutlaatuinen, kaupunkiympäristöön perustettujen vesivoimarakenteiden edustaja. Osa sen ainutlaatuisuutta ovat myös ikä ja säilyneisyys autenttiossa yhteydessä vesilaitoksen ja vesivoimaa hyödyn-

täneiden rakennusten rinnalla.

Maisemalliset ja kaupunkikuvalliset arvot

Vanhankaupunginkoski on Suomessa ainutlaatuinen kosken ja koskivoiman hyödyntämisen, mylly- ja sahalaitosten sekä kaupungin vesihuollon historian, luonnon ja kulttuurin muovaama kaupunkimaisema. Säädeltä vesi muodostaa perustan, jolle kulttuurimaisema on rakentunut.

Rakennetut rannat luonnonkivistä ladottuine rantamuureineen ovat jo vanhastaan tunnusomaisia Vanhankaupunginkosken maisemassa. Padon ja kosken vaikutuksesta alueelle muodostuu luonteeltaan ja tunnelmaltaan vaihtelevia, merkityksellisiä maisematiloja.

Suvantoalueiden yli, puistojen halki ja kallioilta avautuvat laajat näkymät nivovat aluetta maisemalliseksi kokonaisuudeksi. Näissä laajoissa näkymissä korostuvat alueen ajalliset kerrostumat sekä rakenteina, rakennuksina että puistomaisena vehreytenä.

Pato on maisemassa poikkeuksellisenä rakenteena vahvasti korostuva maamerkki. Viikintien vanhat holvisillat ovat tunnusomaisia, kauas jokimaisemassa näkyviä, maisematilaa rajaavia maamerkkejä.

Punatiiliset vesilaitos- ja teollisuusrakennukset rakennettuine rantoineen, siltoineen ja patoineen muodostavat kaupunkikuvassa yhtenäisen ja alueelle tunnusomaisen kokonaisuuden. Verkatehtaan ja höyryturbiinilaitoksen punatiiliset vanhat savupiiput kohoavat alueen erityisyydestä kertovina maamerkkeinä matalan rakennuskannan ja puuston latvuston yli.

Entisen verkatehtaan ja vesilaitoksen punatiilisten rakennusten ja vanhan asutuksen tiiviisti reunustama historiallinen Hämeentie ja joen yli jatkuva Viikintie siltoineen ovat myös kaupunkikuvallisesti merkittäviä.

Alueen arvot ja merkittävyys virkistysalueena

Vanhankaupunginkosken alue on merkityksellinen ja ainutlaatuinen virkistysalue, jolle luonto, joki, koski ja merenlahti, rakennetut puistoalueet, vanhat rakennukset, rakenteet sekä näihin liittyvä moninainen historia antavat erityisen leimansa.

Alueelle on muodostunut virkistysarvoiltaan merkittävä, eriluonteisten ja historialliselta taustaltaan vaihtelevien kulttuuriympäristöjen osa-alueiden kudelman, joita yhdistävät reittiverkosto, veden yli avautuvat näkymät ja kosken kohinan luoma, Helsingissä ainutlaatuinen äänimaisema.

Laajojen viher- ja luonnonsuojelualueiden solmukohdassa alue on myös merkittävä ja monipuolinen luontokohde, joka rakennettuine reitistöineen ja pysähdyspaikkoineen tarjoaa hyvät ja myös esteettömät mahdollisuudet linnuston, jokea nousevien kalojen ja joenuomaa reunustavan monimuotoisen kasvillisuuden tarkkailuun.

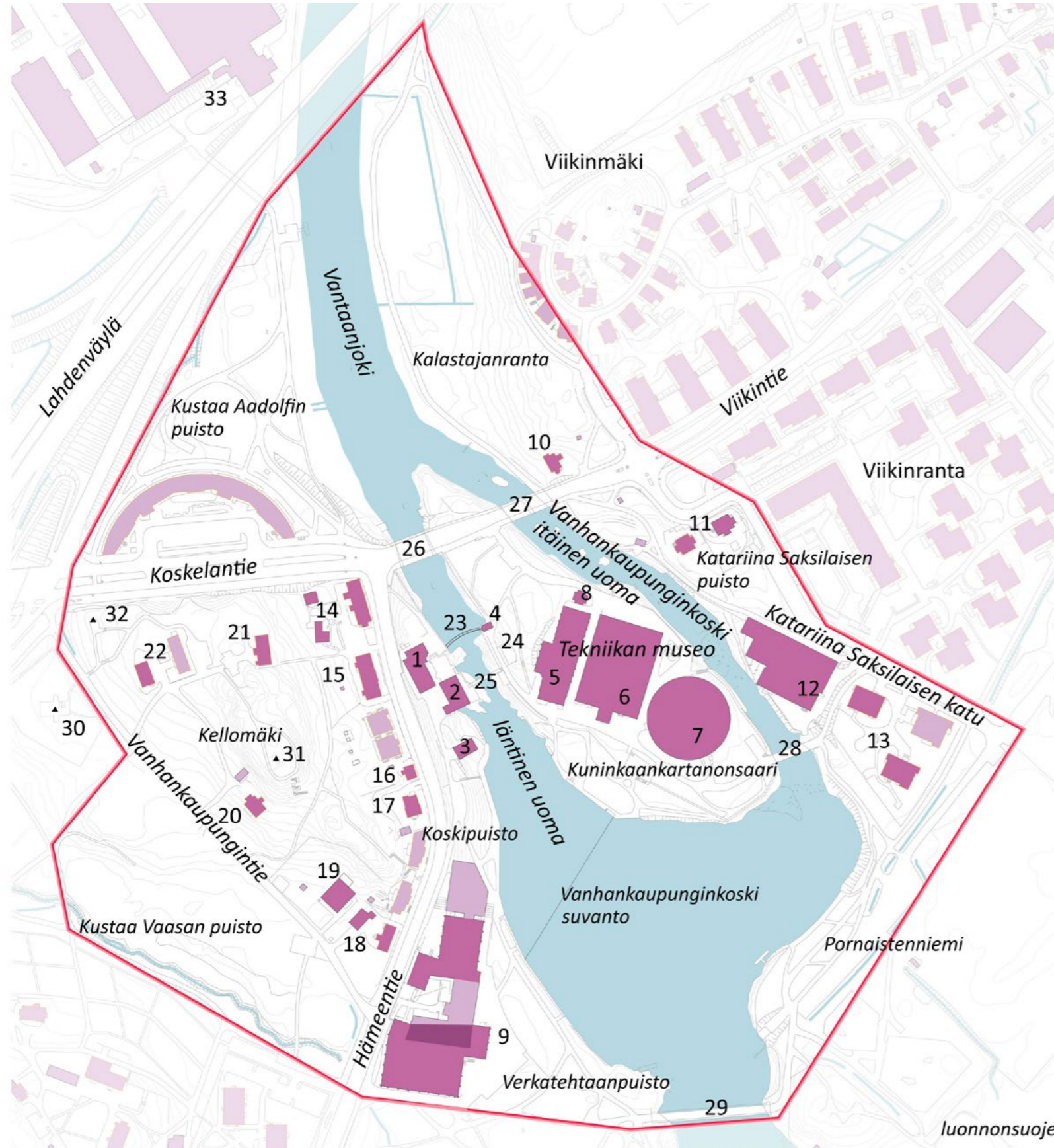
Rakennushistorialliset ja rakennustaiteelliset arvot

Vesilaitoksen rakennuskanta käsittää Kuninkaankartanonsaareella ja kosken länsirannalla sijaitsevat rakennukset, joista valtaosa on museokäytössä ja osa työtiloina, sekä Kellomäen alueelle rakennettuja, entisiä henkilökunta-asuntoja. Vesilaitoksen ajallisesti kerroksellinen rakennettu ympäristö ilmentää veden käsittelyn prosessin muutosvaiheita eri aikoina.

Helsingin perustamispaikkana alueella ja sen rakennuskannalla oli erityinen kulttuurihistoriallinen arvonsa; rakennukset ja niiden ympäristö kertovat paitsi omasta ajastaan myös Helsingin rakentumisen eri vaiheista. Kosken äärellä sijaitseva entinen mylly on kuin muistuma kaupungin 1500-luvulla perustetusta myllystä.

Entisen Verkatehtaan rakennus on kulttuurihistoriallisesti arvokas, se ilmentää alueen teollisuusperinteen kehitystä ja teollisuusympäristön muutosta julkiseen käyttöön.

¹ /www.tekniikanmuseo.fi/tekniikan-ja-teollisuuden-jalkia-alppila/

Rakennusten ja rakenteiden paikannuskartta. Pohjakartta Helsingin karttapalvelu.

RAKENNUSKANTA

Alkuperäinen käyttö, rakennusvuosi, suunnittelija, nykyinen käyttötarkoitus kuntarekisterin mukaan ¹

- 1 Höyryturbiinilaitos, 1899 (savupiippu)/1930, mahd. arkkitehti Gunnar Taucher, museo (voimalamuseo)
- 2 Turbiinipumppulaitos, 1876/1911, Neptun-yhtiö, johtaja Robert Herbig, museo (voimalamuseo)
- 3 Mylly, 1884, Neptun-yhtiö, museo (mylly/voimalamuseo)
- 4 Vedenottoaseman rakennus. 1910, arkkitehti Karl Hård af Segerstad
- 5 Suodatinrakennus v. 1909/1951, arkkitehti Hjalmar Åberg, museo
- 6 Suodatinrakennus vuodelta 1897-1955, insinööri Carl Hausen, museo (nykyään työtiloja)
- 7 Hiekkasuodatinlaitos ja puhdasvesisäiliö vuodelta 1876-1944, Neptun-yhtiö, museo
- 8 Tasauskaivo, 1928, toimisto tms.
- 9 Vanha Verkatehdas, 1900, Theodor Höijer, muutoksia 1928/-54/-59/-74/1999, oppilaitos
- 10 Asuinrakennus
- 11 Kaksi asuinrakennusta
- 12 Laboratoriorakennus, 1947 / 1959-60, arkkitehti Aarne Ervi, ravintola
- 13 Kerrostalot, 1946 ja 1953, arkkitehti Aarne Ervi
- 14 Vesilaitoksen työsuhteasuntoja, 1899, Sauna ja pesutupa, 1913, asuntoja, sauna ja talousrakennus
- 15 Vesilaitoksen työsuhteasuntoja 1899, asuinrakennus
- 16 Mylläriin rakennus, siirretty 1899, asuinrakennus
- 17 Poliisirakennus vuodelta 1909, asuinrakennus
- 18 Asuinrakennus, 1900-luvun alkupuolelta
- 19 Berghyddan nuorisoseuratalo, 1908, seura- ja kerhorakennus
- 20 Johannesberg, noin 1900, asuinrakennus
- 21 Forsbyn tilan (Koskelan) entinen päärakennus, v. 1914, asuinrakennus
- 22 Spaakin talo 1700-luvun loppupuolelta, asuinrakennus

RAKENTEET JA SILLAT

- 23 Holvipato 1870-luvulta
- 24 Väestönsuoja 1939
- 25 Rautainen kävelysilta v. 1889, vesijohtosillat v. 1895 ja 1909
- 26 Läntinen uoma, kivihoivisilta vuodelta 1926
- 27 Itäinen uoma, betoniholvisilta vuodelta 1933/34
- 28 Teräsristikkosilta, siirretty Pyhtäältä v.1996 (rak. alun perin 1930)
- 29 Pornaistenniemen silta (Martinsilta) 2000

¹ Helsingin karttapalvelu, rakennuskohtainen kuntarekisteritieto

1 VANHANKAUPUNGINKOSKEN PATO JA SEN YMPÄRISTÖ

Helsingin syntypaikka, ainutlaatuinen kulttuuriympäristö ja kaupunkimaisema, vetovoimainen virkistysalue

”Vanhakaupunki on ainutlaatuinen alue Helsingin kaupungin syntypaikkana. Vanhankaupunginkosken ympäristö on valtakunnallisesti merkittävä rakennettu kulttuuriympäristö. Alue tarjoaa rakennusperinnön lisäksi laajan viheralueen ulkoilu- ja kalastusmahdollisuuksineen. Teollinen perintö on läsnä, ja läheiset kehittyvät asuinalueet muodostavat kiinnostavan kokonaisuuden, jossa alueen pitkä historia on edelleen aistittavissa. Alueella on paljon potentiaalia, ja se voi kehittyessään, muun muassa laajemmalla palvelutarjonnalla, muodostua myös matkailun näkökulmasta uudeksi kohteeksi. Helsingin kaupungin tavoitteena onkin, että matkailu levittäytyisi ydinkeskustasta laajemmalle alueelle tukien näin myös kestävää kehitystä.”

(Helsingin kulttuuriympäristöohjelma 2023-2028)

Helsingin Vanhakaupunki, Vanhankaupunginkoski ja Kuninkaankartanonsaari muodostavat monella tavalla ainutlaatuisen, kulttuurihistoriallisesti arvokkaan ja monipuolisen ympäristökokonaisuuden, jolla on huomattava potentiaali virkistysalueena ja vetovoimaisena kulttuurimatkailukohteena.

Paikan monisatavuotinen historia on luettavissa maiseman ja rakennetun ympäristön ajallisina kerrostumina.

Alueen merkittävimmät kulttuurihistorialliset arvot liittyvät sen historiaan Helsingin kaupungin syntypaikkana ja paikkana, jossa vesilaitos on toiminut vuodesta 1876 vuoteen 1971.

Helsingin kaupungin arvoympäristöjä ovat Kellomäki ja Hämeentien historiallinen tielinja sekä Vanhankaupunginkosken viheraluekokonaisuus, johon kuuluvat mm. Kuninkaankartanonsaari ja Koskipuisto.

Koski- ja teollisuusmiljöön leimaama kokonaisuus on kerroksellinen, historiallisesti ja kaupunkikuvallisesti merkittävä.

Tarina vedestä, sen voimasta ja merkityksestä kykenee sitomaan yhteen alueen erilliset rakennukset, padon ja muut rakenteet ymmärrettäväksi järjestelmäksi, johon niiden kulttuurihistoriallinen arvo tukeutuu.

Helsingin kaupungin vanhin kulttuuriympäristö ja sen potentiaali

Helsingin kaupunki on perustamisestaan 1550 aina 1640-luvulle sijainnut Vanhankaupunginkosken länsirannalla nykyisen Kellomäen ja Annalanmäen rinteillä sekä niiden välisessä laaksossa. Vantaanjoen rannoilla kosken äärellä on toiminut vesivoimaa ja vettä käyttäviä tuotantolaitoksia aina 1550-luvulta lähtien.

Helsingin Vanhakaupunki, Vanhankaupunginkoski ja Kuninkaankartanonsaari muodostavat monella tavalla ainutlaatuisen, kulttuurihistoriallisesti arvokkaan ja monipuolisen ympäristökokonaisuuden, jolla on huomattava potentiaali virkistysalueena ja vetovoimaisena kulttuurimatkailukohteena: Vanhankaupunginkosken äärellä kävijälle näyttäytyvät kerralla kaupungin ja kuninkaankartanon paikan valinnan tärkeimmät perusteet; sijainti joen, kosken, maantien ja merenlahden solmukohdassa hyvien vesi- ja maaliikenneyhteyksien äärellä. Samalla paikan monisatavuotinen historia on luettavissa maiseman ja rakennetun ympäristön ajallisina kerrostumina.

Kahteen haaraan jakautuvaa koskea on vuosisatojen kuluessa hyödynnetty lohenkalastukseen, myllyjen ja sahan voimanlähteenä ja teollistumisen ajan pääkaupungin vesihuoltolaitoksen tarpeisiin. Ihmiset ovat muokanneet ja rakentaneet rantoja, pystyttäneet lohipatoja, myllypatoja ja -kouruja, uittorännejä ja sahapattoja, muuranneet kivistä rantojen sekä rakennusten tukimuureja ja muokanneet koskiuoman pohjan ja sivujen kalliomuotoja. Läntisen koskihaaran vanhemmat patorakenteet vaihtuivat 1870-luvulla Keski-Euroopasta saapuneiden suunnittelijoiden ja vesilaitosyrittäjien uuteen ratkaisuun, kiilakivistä muurattuun jykevään, kaarevaan patoon, joka muodosti ytimen voimala-, pumppu- ja suodatinlaitosten sekä vesijohtojen laajassa järjestelmässä, jolla kuljetettiin suodatettua jokivettä juomavedeksi monien kilometrien päähän helsinkiläisten käyttöön.

Alueen merkittävimmät kulttuurihistorialliset arvot liittyvät sen historiaan Helsingin kaupungin syntypaikkana ja paikkana, jossa vesilaitos on toiminut vuodesta 1876 vuoteen 1971. Nämä arvot olivat lähtökohtana, kun Helsingin Vanhakaupunki ja Vantaanjokisuun vesi- ja viemä-

rilaitokset sisällytettiin valtakunnallisesti arvokkaiden rakennettujen kulttuuriympäristöjen RKY-luetteloon. Laajempi aluekokonaisuus, johon selvityksen kohdealue kuuluu, on Vantaanjokilaakson maisema-alueen maakunnallisesti arvokas kulttuuriympäristö, joka etelässä päättyy Vanhankaupunginlahteen.

Helsingin kaupungin arvoympäristöjä ovat Kellomäki ja Hämeentien historiallinen tielinja sekä Vanhankaupunginkosken viheraluekokonaisuus, johon kuuluvat Kuninkaankartanonsaari, Verkatehtaanpuisto, Koskipuisto, Kustaa Aadolfin puisto, Kalastajanranta, Katriina Saksilaisen puisto, Vanhankaupunginkosken rantapuistikko ja Pornaistenniemen ranta. Julkiseksi viheralueeksi 1990-luvulla asemakaavoitettu ja rakennettu ympäristökokonaisuus sijoittuu osin teollisuudelta vapautuneille alueille, osin säilyneiden ja nykyään uudenaikaisessa käytössä olevien rakennusten lomaan.

Kuninkaankartanonsaarella toimii Tekniikan museo vesilaitoksen entisissä tiloissa. Koski- ja teollisuusmiljöön leimaama kokonaisuus on kerroksellinen, historiallisesti ja kaupunkikuvallisesti merkittävä. Alueen tarjoamat hienot näkymät, historiallinen koski- ja puistomiljöö ja veden läheisyys tekevät siitä suosittua ja arvokkaan virkistyskohteen. Alue liittyy kaakossa Pornaistenniemen luontoalueisiin. Rantamuurit ja laiturit tarjoavat mahdollisuuden päästä veden lähelle ja äärelle ja alueella on mahdollisuus kalastamiseen. Arvoympäristön kuvauksessa korostetaan, että paikan ajallisilla kerrostumilla on suuri merkitys kaupunginosan identiteetin muotoutumisen kannalta.¹

Vaikka selvitysalue kuuluu Helsingin merkittävämpiin kulttuuriympäristöihin, se on jäänyt monelle kaupunkilaiselle ja matkailijalle tuntemattomaksi. 1990-luvulla suurin panostuksin asemakaavoitettu ja rakennettu virkistys- ja matkailukohde on nykyään melko hiljainen ja tekniikan museota lukuun ottamatta vesilaitoksen vanhimmat rakennukset ovat harvoin auki yleisölle. Entisen laboratoriorakennuksen tilausravintolan lisäksi alueella ei ole enää ollut ravintolaa tai kahvilaa sen jälkeen, kun saaren entisessä asuinrakennuksessa toiminut ravintola tuhoutui tulipalossa.

¹ Arvoympäristöt, Helsingin karttapalvelu

Virkistysarvojen lisäksi koskiympäristön merkittävä kehityspotentiaali näyttää olevan siinä, että saaren ja läntisen koskihaaran ainutlaatuisen historiaan liittyvistä rakennetusta maisemasta, rakennuksista ja rakennelmista, ei vähiten kosken kivisestä padosta, muodostetaan niiden keskinäistä yhteenkuuluvuutta korostava kokonaisuus, jolla nostetaan esiin kasvavan kaupungin vesihuollon historiaa ja kehitysvaiheita. Tarina vedestä, sen voimasta ja merkityksestä kykenee sitomaan yhteen alueen erilliset rakennukset, padon ja muut rakenteet ymmärrettäväksi järjestelmäksi, johon niiden kulttuurihistoriallinen arvo tukeutuu. Rakennettu ympäristö välittää tarinan kunnallistekniikan kehityksen varhaisvaiheista 1800-luvulta nykyaikaan.

Läntisestä koskihaarasta on jo kuninkaankartanon ja kaupungin perustamisesta lähtien saatu käyttövoimaa sen äärelle rakennetuille viljamylyille. Paikan historiaan liittyy mm. länsirannalla sijainneen, kaupungin omistaman viljamylyn merkitys vuonna 1748 aloitetun Viaporin linnoituksen elintarvikehuollossa ja kosken itäisen haaran vesisahan tuottaman puutavaran merkitys kaupungin ja linnoituksen rakentamisessa. Suomenlinnan maailmanperintökohteen tarinaan kuuluu myös linnoitukselle kuljetettavien rakennus- ja elintarvikkeiden tuotannon historia.

Arvot ja suojelu

”Vanhankaupungin alueella on merkittävä asema Helsingin kansanvälisesti katsottuna lyhyessä urbaanissa historiassa. Helsingissä ei muualla ole olemassa yhtä monta historiallista kerrostumaa.”²

Helsingin Vanhakaupunki ja Vanhankaupunginkosken vesilaitosympäristö ovat molemmat sijaintinsa ja historiansa takia ainutlaatuisia ja valtakunnallisesti merkittäviä. Molemmat sisältyvät valtakunnallisesti merkittävien rakennettujen kulttuuriympäristöjen luetteloon. Museoviraston laatimaan RKY-inventointiin on valittu sellaiset kohteet, jotka edustavat maamme kehitysvaiheita ja antavat monipuolisen kokonaiskuvan maamme rakennetun ympäristön historiasta ja kehityksestä.³ Valtakunnallisissa alueidenkäyttötavoitteissa on asetettu kulttuuri- ja luonnonperintöä koskevia tavoitteita.

² Vanhankaupungin Annalan ja Kellomäen asemakaavan 10950 selostus 2002

³ www.rky.fi

Niissä edellytetään, että alueidenkäytöllä edistetään kulttuuriympäristön ja rakennusperinnön säilymistä.⁴

Muinaismuistolaki MML 295/63 suojelee automaattisesti kiinteitä muinaisjäännöksiä muistoina Suomen aiemmasta asutuksesta ja historiasta.

Maakuntakaavassa ja yleiskaavassa on annettu kulttuuriympäristön ja maiseman huomioon ottamista koskevat määräykset. Asemakaavan suojelumääräyksillä määrätään, mitä kaupungissa pitää säilyttää ja kunnostaa niin, että rakennuksen tai ympäristön ominaispiirteet säilyvät.⁵

Heräävä kiinnostus teollisuusalueiden kulttuuri- ja rakennushistoriallisiin arvoihin myötävaikuttisiihen, että tyhjentyneet Kuninkaansaaren ja koskien länsirannan vesilaitosrakennukset 1960-1970-luvun vaihteessa päätettiin säilyttää ja kunnostaa Tekniikan museon käyttöön. Ensimmäinen historiallinen selvitys ja suojeluohjelma laadittiin kaupunkisuunnitteluviraston ja museoviraston tutkijan yhteistyönä ja julkaistiin 1990. Selvitykseen sisältyi Kuninkaankartanonsaaren, Kellomäen ja Annalanmäen vanhojen rakennusten inventointiluettelo ja niiden suojelun yleiset suuntaviivat.

Vuonna 1995 julkaistiin kaupunginmuseon toimesta Lauri Putkosen ja Helena Hakkaraisen laaja inventointi, *Helsingin kantakaupungin teollisuusympäristöt*. Siinä käsiteltiin Verkatehtaan ja vesilaitoksen tuotanto- ja asuinrakennuksia yksilöidysti ja perusteellisesti. Samana vuonna päivätys, tulevan Arabianrannan alueen, Verkatehtaan, Vanhankaupunginkosken sekä Kuninkaankartanonsaaren asemakaavan 10240 selostuksessa käsiteltiin alueen teollisuus- ja rakennushistoriaa, rakennusten suojelutavoitteita ja suuntaviivoja puisto- ja virkistysalueiden suunnitteluun. Hämeentien länsipuolella olevan Kellomäen merkitys osana Helsingin vanhimman kaupunkiasutuksen aluetta toi lisää kulttuurihistoriallista merkittävyyttä Vanhankaupunginkosken ja Kuninkaansaaren vesilaitoskokonaisuudelle ja etelämpänä sijaitsevalla entiselle Verkatehtaalte. Asemakaava 10240, jolla suojeltiin huomattava osa säilyneistä rakennuksista, vahvistettiin 1998.

Asemakaavaan sisältyi Verkatehtaanpuistosta Pornaisenniemeen rakennettava siltayhteys. Rantapuistoalueet ja Kuninkaankartanon puiston kunnostamisen reitteineen suunnitteli maisema-arkkitehti Gretel Hemgård. Puistosuunnitelmat laajenivat vaiheittain käsittämään Vanhankaupunginlahtea kiertävän virkistysreitit.⁶

Vanhankaupungin, Annalan ja Kellomäen asemakaavassa annettiin vuonna 2002 ensimmäisen kerran suojelumääräykset koskien Kellomäellä ja Hämeentien varrella sijaitsevaa rakennuskantaa. Asemakaavan selostuksessa todettiin, että Helsingin perustamispaikkana alueella ja sen rakennuskannalla oli erityinen kulttuurihistoriallinen arvonsa: ”rakennukset ja niiden ympäristö kertovat paitsi omasta ajastaan myös Helsingin rakentumisen eri vaiheista”.⁷

Koskiympäristön pitkä historia, alueen todistusvoima, jokiuoman ja koskien merkitys ja käyttö eri vaiheissa

Vanhankaupunginkosken ympäristö on Helsingin historiallisesti kerrostuneimpia alueita, jossa on ollut kyläasutusta jo keskiajalla ennen Helsingin kaupungin ja Kuninkaankartanon perustamista 1550. Tulevalla kaupunkialueella sijaitsi keskiajalla Helsingin pitäjään kuuluva Forsbyn kylä ja tulevilla kuninkaankartanon mailla kaksi kylää. Ensimmäinen maininta kylistä vuodelta 1417 liittyy Padisten sistersiläisluostarin munkkeihin, jotka olivat oikeudetta kalastaneet ”kosken Forsbyn puoleisessa vedessä”. Virolainen luostari oli vuonna 1351 ostanut oikeuden Porvoon pappilan ja kruunun Helsinginjoen kalastamoihin.

Ennen Kuninkaankartanon ja Helsingin perustamista Uudenmaan vanhat keskukset sijaitsivat Karjaanjoen ja Porvoonjoen suulla ja maakunnallinen hallinto jakautui Raaseporin ja Porvoon linnalääneihin. Vantaanjoen suu oli jo tuolloin huomattava maa- ja vesiväylien risteyspaikka. Vanha meritie Suomenlahden poikki yhdisti Vantaanjoen seudun Viron rannikkoon ja sen kauppa-keskuksiin. Helsinki perustettiin lahden pohjukkaan, josta oli vesitie sisämaahan ja meriväylät maailmalle.

⁶ Vantaansuun virkistysalueen kunnostussuunnitelma, asemapiirros 1995

⁷ Asemakaavan 10950 selostus 2002

Uuden kaupungin paikalta ei ollut pitkä matka vanhalle Turun-Viipurin maantielle, Suurelle Rantatielle, joka oli kehittynyt 1300- ja 1400-lukujen vaihteessa rannikon vesitien kilpailijaksi. Vantaanjoen länsirannalla, ”kaupunginmäen” alla oli lastausalue laitureineen, makasiineineen ja muine rakennuksineen.

Vuonna 1640 Helsinki siirrettiin Vantaanjoen suulta Vironniemelle paremman sataman ääreen. Kaupunkiasutuksen entisen alueen lähes kaikki rakennukset vietiin pois. Kosken äärelle jäi tärkeä, koskivoimaa hyödyntävä kaupungin mylly.

1700-luvulla läntisen koskihaaran länsirannalla oli kaupungin mylly ja itäisellä rannalla Viikin Latokartanon mylly. Kosken itähaaraan perustettiin saha. 1830-luvulla Villa Annebergin vuokralainen G.O. Wasenius osti länsirannan puolen myllyoikeudet ja rakennutti uuden, puurakenteisen myllypadon.⁸

Alueen seuraava merkittävä rakennusvaihe liittyy vesilaitoksen perustamiseen Kuninkaankartanonsaareen 1870-luvulla. Vesilaitoksen säilyneet vanhimmat rakennukset ja kaareva kivinen pato ovat 1870- ja 1880-luvuilta.

1700-luvun loppupuolelta alkaen syntyi teollista toimintaa Vanhankaupungin puron suulle, myöhemmin rakennetun verkatehtaan paikkeille. Verkatehtaan edeltäjiä ovat ajoittain olleet värjäämö, viinanpolttimo, panimo, mallastamo ja tiilitehdas. Verkatehtaan vanhimmat osat ovat 1800-1900-luvun vaihteesta, parhaiten säilynyt osa on entinen kutomosali valurautapilareineen, jonne on rakennettu taide- ja viestintäoppilaitoksen studiotiloja.

Helsingin Vanhankaupungin arkeologiset kohteet

Kun kaupunki viranomaiskäskyllä 1640-luvulla siirrettiin Kruununhaan ja Kluuvin nykyisille alueille vanha Helsinki autoitui ja muuttui vähitellen Forsbyn tilan talonpoikaiseksi ympäristöksi. Vanhimmasta Helsingistä on maaperässä säilynyt kulttuurikerrostuma, joka sisältää paitsi esineitä ja jätettä myös rakennusten perustuksia. 1500-luvun puolivälin kaupunkiasutuksesta, Vanhankaupunginkoskella sijainneesta kuninkaankartanosta ja Viikin Latokartanosta on arkeologisten löytöjen lisäksi jäänyt ympäristöön joitakin näkyviä jälkiä. Alueiden

⁸ Padon mittauspiirustus vuodelta 1866,

Vanhakaupunki paikkana ja Vanhankaupunginkosken vesilaitosympäristö ovat molemmat sijaintinsa ja historiansa takia ainutlaatuisia. On selvää, että niillä on valtakunnallista merkittävyyttä ja että ne kuuluvat valtakunnallisesti merkittävien rakennettujen kulttuuriympäristöjen joukkoon

Vanhankaupunginkosken ympäristö on Helsingin historiallisesti kerrostuneimpia alueita, jossa on ollut kyläasutusta jo keskiajalla ennen Helsingin kaupungin ja Kuninkaankartanon perustamista 1550.

1970-luvulla herännyt kiinnostus teollisuusalueiden kulttuuri- ja rakennushistoriallisiin arvoihin vaikutti mm. siihen, että samalla vuosikymmenellä tyhjentyneet Kuninkaansaaren ja koskien länsirannan vesilaitosrakennukset päätettiin säilyttää ja kunnostaa Tekniikan museon käyttöön.

nykyinen rakennuskanta on huomattavasti nuorempaa.

Alueella on kolme kiinteää muinaisjäännettä, Koskelan kylä, 1. maailmansodan aikainen linnoite (tukikohta 1914) ja Vanhakaupunki. Linnoite edustaa määrällisesti merkittävää osaa Helsingin arkeologisista kohteista, jotka liittyvät laajaan ensimmäisen maailmansodan (1914–1918) aikaiseen Viaporin maa- ja merilinnoitukseen. Merkittävä näkyvä muisto 1500-luvun kaupungista on Kustaa Vaasan puistossa oleva vanhan kirkon kivijalka.

Kun Vanhankaupungin 1800-luvulla alkaneet tutkimukset olivat johtaneet kirkon paikallistamiseen ja joidenkin asuintalojen pohjien löytämiseen, alkoi koko alue, ”Vantaanjoen Helsinki”, tulla oikeastaan uudelleen kaupunkilaisten tietoisuuteen. Kuninkaankartanonsaarella suoritettiin ensimmäiset tieteelliset arkeologiset tutkimukset vuonna 1913 suodatinlaitoksen laajennustöiden yhteydessä. Tuolloin löytyi suodatinrakennuksen koillispuolelta todennäköisesti 1500-luvulta periytyviä kiviperustuksia. Juhani Rinteen laatimat muistiinpanot rakennustöihin liittyvästä arkeologisesta tutkimuksesta ovat kadoksissa, mutta kaivauksista on säilynyt Signe Branderin ja Rinteen ottamia valokuvia.

Varsinaista ”unohtunutta” kaupunkialuetta arkeologit tutkivat 1930-luvun alussa. Tällöin tuli esiin lukuisia rakennusten pohjia ja runsaasti esineistöä. Vuonna 1984 Helsingin kaupungin museo suoritti alustavia tutkimuksia ja varsinainen tutkimusprojekti alkoi 1987. Tutkimuksissa löydettiin selviä merkkejä keskiaikaisesta Koskelan ts. Forsbyn kylästä ajalta ennen kaupungin perustamista. Vuosien projekti toi valtavasti uutta tietoa, ja käsitys vanhasta Helsingistä muuttui tutkimusten edetessä.

Koskialueella arkeologiset tutkimukset / mittaukset on toistaiseksi kohdistettu Vanhankaupunginkosken itähaaraan, josta löydökset ovat olleet vähäisiä. On mahdollista, että vedenalaista arkeologista perintöä saataisi löytyä saaren länsipuolelta ja mm. entisten maantiesiltojen ja koskiuomaan työntyneiden kivirakenteiden kohdilta.

Koskivoiman hyödyntämisen historiaan liittyvät arvot; alueen teollisuushistoriallinen merkitys

Teollisuudella on ollut merkittävä osuus maamme aineellisen kulttuuriympäristön muotoutumisessa. Teollisuuden kulttuuriympäristöjä ovat sekä toimintansa jo päättäneet että yhä käytössä olevat, joilla on vuosisatojen tai vuosikymmenten aikana tehdyistä muutoksista huolimatta vieläkin teollisuushistoriallista todistusvoimaa.⁹

Vantaansuussa on toiminut vesivoimaa käyttävää ja vettä tuotantoonsa tarvitsevaa teollisuutta Vantaan Helsingin ajoista 1550-luvulta lähtien. Kun Helsingin kaupunki siirrettiin Vironniemelle 1640-luvulla, jäi Vanhankaupunginkosken varrelle toimimaan kaupungin omistama mylly. Myllylaitos, ajoittain kaksikin, toimi paikalla jokseenkin keskeytyksettä 1900-luvun alkupuolelle saakka.

Myllyjä oli etupäässä länsikoskessa. Kosken itäiseen suuhaaraan perustettiin 1735 saha, joka oli toiminnassa vuoteen 1840. Sahan jälkeen Kuninkaankartanonsaarella toimi väritehdas parikymmentä vuotta. (Hakkarainen - Putkonen 1995). 1800-luvun lopulla Kuninkaankartanonsaarella toimi Lindströmin pesula, jonka rakennukset purettiin 1904. Itäkosken partaalla toimi lisäksi värjäämö.

Kosken länsirannalla toimi Vanhankaupungin myllyrinnan vesilaitoksen kanssa. Vielä jäljellä oleva tiilirakenteinen myllyhuone valmistui vuonna 1884 ja siirtyi vesilaitokselle vasta 1900-luvun puolella. Vesilaitos sai haltuunsa Vanhankaupungin myllyn kaupunginvaltuuston päätöksellä 1915. Myllyn toiminta lopetettiin. (Sundman e.a. 1995, 20-22). Vesilaitoksen tarvitsema turbiinipumppulaitos rakennettiin kosken länsirannalle vanhan myllypaikan pohjoispuolelle.

1700-luvun loppupuolelta alkaen syntyi teollista toimintaa Vanhankaupungin puron suulle, kun kauppias Österberg alkoi harjoittaa värjäämö- ja polttimotoimintaa. Myöhemmin paikalla oli värjäämön lisäksi viinanpolttimon yhteyteen rakennettu panimo, mallastamo ja tiilitehdas. Polttimo- ja panimotoiminta oli suhteellisen lyhytaikaista. Värjäämö jatkoi toimintaansa eri yrittäjien

⁹ Koskinen 2001,112-114

hallinnassa 1800-luvun lopulle, jolloin paikalle rakennettiin Helsingfors mekaniska väfveri Ab:n verkatehdas.¹⁰

Vesilaitokseen liittyvät historialliset arvot, kunnallisteknisten innovaatioiden merkitys

Alue rakennuksineen ja rakennelmineen on Helsingin vesihuollon keskeinen monumentti, jonka ympärille maisema on muotoutunut vesihuollon ja sen historian ehdoille. Vesilaitoksen rakentaminen on ollut koko kaupungin vesijohtojärjestelmän edellytys. Sen tärkeänä monumenttina on 1876 valmistunut suorakaiteen muotoinen Alppilan vesitorni eli Vesilinna.

1860-luvulla Helsingin kaupunki alkoi suunnitella vesijohtolaitosta, joka perustui Vantaanjoen vesivarojen hyödyntämiseen. Ensimmäisen, toteuttamatta jääneen vesijohtosuunnitelman laati insinööri Endre Lekve, joka mm. ehdotti vesisäiliön rakentamista Alppilaan. Vuonna 1872 kaupunki solmi toimilupasopimuksen Neptun Continental Wasserwerks AG:n kanssa ja vesilaitoksen rakentaminen Vantaansuuhun aloitettiin. Töitä johti sveitsiläissyntyinen insinööri Robert Huber. Suodatinlaita varten vuokrattiin Kuninkaankartanonsaaren kaakkoispuolisko, joka kuului Viikin kapteenin virkataloon ja oli kauppaneuvos Leonard Borgströmilla vuokralla. Koko Kuninkaankartanonsaari otettiin vähitellen vuonna 1876 toimintansa aloittaneen vesilaitoksen käyttöön. Laitoksen alkuvuosilta ovat peräisin länsikosken kivipato, kosken länsirannan turbiinipumppulaitos, ja ympyränmuotoinen suodatinlaitos. Pohjaltaan suorakaiteenmuotoinen uusi suodatinlaitos oli valmistuttuaan vuonna 1895 kaupungin ensimmäisiä suuria betonirakenteita. Turbiinipumppulaitoksen pohjoispuolelle valmistui höyrypumppurakennus 1890. Sen tilalle rakennettiin uusi höyrypumppulaitos 1931, mutta vanha savupiippu säilyi.

Vedenjakelun laajentumisesta ja uusien menetelmien käyttöönotosta oli seurauksena vesilaitoksen alueella lähes keskeytymätön muutos- ja lisärakentaminen. Siirtyminen hiekkasuodattimien käytöstä kemialliseen puhdistukseen edellytti altaisen uusimista ja uuden pikasuodattimen rakentamista vanhojen rakenteiden luoteispuolelle. Lisärakennus- ja muutostyöt päättyivät

¹⁰ Hakkarainen-Putkonen 1995

Vantaanjoen suussa on toiminut vesivoimaa käyttävää ja vettä tuotantoonsa tarvitsevaa teollisuutta Helsingin alkuajoista 1550-luvulta lähtien. Myllylaitos, ajoittain kaksikin, toimi paikalla jokseenkin keskeytyksettä 1900-luvun alkupuolelle saakka.

Alue rakennuksineen ja rakennelmineen on Helsingin vesihuollon keskeinen monumentti, jonka ympärille maisema on muotoutunut vesihuollon ja sen historian ehdoilla. Vesijohtolaitos liittyy koko kaupungin vesijohtojärjestelmään, jonka tärkeä elementti on 1876 valmistunut suorakaiteen muotoinen Alppilan vesitorni eli Vesilinna.

vuonna 1971 vedenkäsittelyn loputtua kokonaan saarella. Rakennukset luovutettiin Tekniikan museon käyttöön ja saaren rakennuksia muutettiin museon tarpeisiin sopiviksi.¹¹

Teollisen rakennuskannan museokäyttöön liittyvät arvot ja potentiaali

Muuttamalla vesilaitoksen ja myllyn tyhjiksi jääneet rakennukset museokäyttöön on luotu edellytykset niiden säilymiselle ja ylläpidolle. Rakennuksiin ja rakenteisiin liittyy edelleen paljon potentiaalia vesilaitoksen merkitystä esiin tuovan museotoiminnan kehittämiseksi.

Tekniikan museon päänäyttelyhalli rakennettiin alun perin avonaisiksi vedenpuhdistuslaitteiksi 1870-luvun lopulla, katettiin 1910-luvulla ja muutettiin näyttelytiloiksi 1985. Museokäytössä oleva suodatinhalli taas on 1909 valmistunut entinen pikasuodatuslaitos. Tilassa sijaitsevat edelleen museoidut Jewell-suodattimet, joiden läpi viereisten hallien saostuslaitaissa kemiallisesti käsitelty vesi johdettiin ennen vesijohtoverkostoon laskemista. Tekniikan museo on tekniikan alan valtakunnallinen vastuumuseo ja alansa ainoa yleismuseo Suomessa. Muut museoiksi muutetut rakennukset ovat 1870-luvulta periytyvä turbiinipumppulaitos, 1880-luvulta periytyvä mylly sekä höyryturbiinilaitos 1930-luvulta.

Teollisuus-, voimalaitos- ja vesilaitoksen rakennushistorialliset ja tekniikan historiaan liittyvät arvot ja merkitykset

Vanhankaupunginkosken kivinen pato on maassamme harvinainen, ellei lajissaan ainutlaatuinen kaupunkiympäristöön perustettujen vesivoimarakenteiden edustaja. Osa padon ainutlaatuisuutta ovat kohta 150 vuoden ikä ja säilyneisyys autenttisuudessa yhteydessä vesivoimaa hyödyntäneiden laitosrakennusten rinnalla. Kiilakivistä rakennettu suurikokoinen holvipato on myös teknisenä rakenteena harvinainen, oletettavasti Suomessa ainutlaatuinen.

Patoja ja patorakenteita ei Suomessa toistaiseksi ole kattavasti inventoitu. Tämän selvityksen yhteydessä on vertailtu Vanhankaupunginkosken patoa valtakunnallisesti merkittävien rakennettujen ympäristöjen vastaa-

viin kohteisiin sekä muinaisjäännekohteisiin. Lisäksi on käyty keskusteluja koskien Museoviraston inventointitietoja. Tiedossa olevista kohteista ei ole löytynyt vastaavaa, suurikokoista holvirakenteista kivipatoa.

Vanhankaupunginkosken holvipadon rakensi Neptun Continental Wasserwerks AG 1874. Suomessa 1800-luvulla patojen tekninen rakenne perustui pitkälti puun ja kivien käyttöön ja oli tyypiltään kokemusperäiseen tietoon pohjautuvaa. Tuolloin Suomessa ei ollut osaamista rakentaa kiilakivisiä holvipatoja

Holvipato teknisenä rakenteena

Holvipato sinällään on vanha keksintö. Vanhin on roomalaisten rakentama 100-luvulla eaa. Yleisesti ottaen holvipadot tulivat uudestaan käyttöön maailmanlaajuisesti 1800-luvulla. Ensin muotoon hakatuista kivistä rakennettuina ja 1800- ja 1900-lukujen taitteesta alkaen betonirakenteisina. Betoni mahdollisti helpomman rakentamisen ja teknisen kehityksen eri muotoisiin patoihin. Euroopassa patorakentaminen kehittyi 1800-luvulla. Insinööritieteet nousivat ja patorakenteiden kehittyminen liittyy alan yliopistotutkimuksen alkuun (Englanti, Skotlanti ja Ranska). Vanhankaupunginkosken pato kytkeytyy täten yleiseurooppalaiseen rakennustekniikan kehitykseen.

1800-luvun kivipatoja löytynee historiallisilta rautaruukeiltamme ja kartanoympäristöistä, esimerkkinä mm Espoon kartanon ja Gumbölen myllypadot. Näitä selvästi pienempiä puroihin ja jokiin sijoituvia patorakennelmia ei kuitenkaan voi rinnastaa kokonaista kaupunkia palvelleeseen Vanhankaupunginkosken padon kokonaisuuteen.

Selkeästi kaupunkirakenteessa sijaitsevia voimalaitospatoja ovat Suomessa mm. Forssan Kuhlankosken, Imatrankosken, Jyväskylän Vaajakosken, Kajaanin Ämmäkosken ja Koivukosken, Kotkan Korkeakosken, Oulun Merikoskien Tampereen Tammerkosken, Turun Halistenkosken ja Äänekosken padot. Nämä edustavat kuitenkin kaikki selvästi nuorempaa kerrostumaa kuin Vanhankaupunginkosken pato.

Esimerkiksi maamme tunnetuimpana teollisena kaupunkimaisemana pidetyn Tammerkosken voimalaitoksen patorakenteet ovat selvästi nuorempia ja raken-

teeltaan erilaisia.

Alueen ja kosken merkitys nähtävyytenä ja retki-kohteena 1800-luvulta alkaen

Vanhankaupunginkosken alueella on erityistä arvoa nähtävyytenä ja retkikohteena, jollaisena se on toiminut jo ainakin 1800-luvulta alkaen. Alueen erityisenä attraktiona on pato ja vesiputous. Koskea ja vesiputosta ovat useat taiteilijat ikuistaneet maalauksissa, näistä varhaisimmat tiedossa olevat ovat 1800-luvun alkupuolelta. Pato ja vesiputous on jo pitkään ollut suosittu valokuvauksen kohde, siitä ovat todisteena arkistojen lukuisat varhaiset 1800-luvun valokuvat. Edelleen veden voima ja sen vaihtuva virtaus kiehtoo ja tuo katselijoita ja valokuvaajia padon ja kosken partaalle kaikkina vuodenaikoina. Nähtävyytenä, retkikohteena ja teollisena muistomerkinä alueella olisi suurempaakin käyttöpotentiaalia.

Kalastukseen liittyvät kulttuurihistorialliset ja virkistyselliset arvot

Vesivoiman hyödyntämisen ohella Vanhankaupunginkoskella on kalastukseen liittyviä kulttuurihistoriallisia arvoja lähinnä varhaisen historiansa johdosta. Ensimmäiset kirjalliset tiedot ovat vuodelta 1351 jolloin virolainen Paadisten sistersiläisluostari sai oikeudet joen kalavesiin. Vuonna 1550 perustettu kuninkaankartano harjoitti kalastusta laajalla alueella. Tuolloin lohta pyydettiin kahdella kiinteällä merralla Vanhankaupunginkoskesta. Joen ohella kalastettiin myös merellä. 1600-luvulla mainitaan merkittävimpien kala-apajoiden olevan meressä, joskin myös joessa edelleen kalastettiin. Myllyjen ja sahojen jokiuomaan sijoitetut patorakennelmat ovat vaikeuttanut vaelluskalojen nousua jokeen ja myllypato on estänyt sen länsihaarassa viimeistään 1830-luvulla. Tuolloin länsihaaran rakennetusta padosta on jo tarkemmin dokumentoitua tietoa. Kalastusta on myös haitannut tukinuitto, jota on harjoitettu joessa tiittävästi 1500-luvulta pitkälle 1950-luvulle. Vuodesta 1986 joen itähaaran rakennettu ja 1999 uudistettu kalatie paransi vaelluskalan nousumahdollisuuksia jokeen. Sen jälkeen Vanhankaupunginkoskesta on kehkeytynyt virkistyskalastuksen kohde.

Vanhankaupunginkosken pato on maassamme ainutlaatuinen tai ainakin harvinainen kaupunkirakenteeseen perustettujen vesivoimaympäristöjen edustaja. Osa sen ainutlaatuisuutta ovat myös ikä ja säilyneisyys autenttisuudessa yhteydessä vesivoimaa hyödyntäneiden laitosrakennusten rinnalla.

¹¹ Sundman e.a. 1995, 20-22

Maisemalliset ja kaupunkikuvalliset arvot

Suomessa ainutlaatuinen ihmisen, luonnon ja virtaavan veden muovaama kaupunkimaisema

Vanhankaupunginkosken ympäristö on valtakunnallisesti merkittävä ja Suomessa ainutlaatuinen kulttuuriympäristö, jolle Helsingin kaupungin varhainen historia sekä veteen ja vesivoimaan kytkeytyvä erityinen teollisuushistoria ja luonto antavat erityisen leimansa. Alueen historia, johon joen veden hyödyntäminen on oleellisesti liittynyt, on muovannut jokiuomaa ja sen maisemaa eikä alueella ole enää koskematonta luonnonmaisemaa.

Vanhankaupungin muistomerkit Kellomäen laella ja Viikintien varressa ovat alueen pitkästä ja erityisestä historiasta kertovia maamerkkejä. Näihin liittyy myös Vanhankaupungin kirkon säilynyt kivijalka.

Säännelty vedenpinta muodostaa jalustan, jolle Vanhankaupunginkosken kulttuurimaisema on rakentunut.

Pitkällä aikavälillä muovaantunut ympäristö on rakentunut säännellyn vedenpinnan ja vettä hyödyntävän vesivoiman varaan. Tämä on keskeinen ominaispiirre, johon maiseman tunnusomaiset rakenteet ja rakennukset; muurit, pato, sillat ja rannoilla säilyneet myllyjen ja voimalaitosten rakennukset tukeutuvat sekä fyysisesti että toiminnallisesti.

Rakennetut rannat luonnonkivistä ladottuine vanhoinen rantamuureineen ovat Vanhankaupunginkosken maisemalle tunnusomaisia.

Vanhankaupunginkosken alueen rannat ovat suurelta osaltaan rakennettuja. Kosken ja padon ympärillä luonnonkivistä rakennetut korkeat rantamuurit ja niiden kanssa lomittuvat kallioleikkaukset ovat maisematilaa selvästi rajaavia ja jäsentäviä elementtejä. Eteläisen suvannon ympärille osaksi puistoja rakennetut uudet matalat, säännölliset rantamuurit laitureineen tuovat ympäristöön kaupunkimaista ilmettä. Suvannon ympärillä on paikoin säilynyt myös rakentamatonta, vehreän puuston reunustamaa rantaa ja luonnollisia kalliopaljastumia. Ylemmällä suvannolla rannat ovat pitkälti puuston ja kaislikoiden reunustamia entisiä niittyjä.

Padon ja kosken vaikutuksesta alueelle muodostuu luonteeltaan ja tunnelmaltaan vahvasti vaihtelevia maisematiloja.

Kosken yläpuolelle on muodostunut tyyni patoallas, jonka vedenpinnassa voi nähdä Lahdenväylän pohjoispuolelle sijoittuvan Koskelan saostuslaitoksen ja rantapuuston heijastumia. Viikintien ja padon välinen vesialue on luonteeltaan dynaaminen ja jännitteinen, veden voimasta viestii vesiputouksesta kohoava vesihöyry. Vesiputous on maisemassa voimakas ja huomiota herättävä elementti, joka eri vuodenaikoina ja vesimäärän vaihdellessa näyttäytyy aina erilaisena. Myös itäisen koskihaaran luonne vaihtelee voimakkaasti eri vuodenaikoina. Runsaan veden aikana virtaus on voimakas ja vesi tulvii toisinaan rannalla kulkevalle kevyen liikenteen tielle. Kuivempana aikana suuri osa joen uomasta ja siihen rakennetusta kalatiestä ovat näkyvissä. Kosken alapuolinen suvantoalue muodostaa oman laajan maisematilan, jossa veden virtaus on vähäisempi.

Suvantoalueiden yli, puistojen halki ja kallioilta avautuvat laajat näkymät nivovat aluetta maisemalliseksi kokonaisuudeksi. Näissä laajoissa näkymissä korostuvat alueen ajalliset kerrostumat sekä rakenteina, rakennuksina että puistomaisena vehreytenä.

Padon ja kosken ympäristön näkymiä rajaavat rakennukset, rantamuurit, kallioleikkaukset, sillat ja vehreä kasvillisuus.

Vanhankaupunginkosken suvantoa kiertävän virkistysreitillä varrelta avautuu tunnusomaisia ja vaikuttavia näkymiä padon suuntaan. Padon ylitse vesiputouksena syöksyvä vesi muodostaa visuaalisen kiinnostuksen ohella myös alueelle tunnusomaisen, kauas kuuluvan äänimaiseman.

Pato on maisemassa poikkeuksellisenä rakenteena vahvasti korostuva kiinnekohta ja maamerkki.

Vanhankaupunginkosken ympäristö muodostaa kaupunkikuvallisesti ja mittakaavallisesti yhtenäisen, harmonisen kokonaisuuden, jolle tunnusomaisia ovat punatiiliset vesilaitos- ja teollisuusrakennukset, paikoin

korkeat luonnonkiviset rantamuurit, pato, sillat ja portaikot sekä maisemakuvaa yhteen nivova, puistomaisesti hoidettu ympäristö ja vehreä, rakennusten yli kohoava puusto.

Kallioleikkauksiin tukeutuva pato ja siihen liittyvät korkeat rantamuurit korostuvat maisemassa koskeen liittyvinä rakenteina. Padolla on erityinen arvo maisemallisena kiinnekohtana ja kauas näkyvänä, rakenteeltaan ja kooltaan erityisenä ja poikkeuksellisenä maamerkinä.

Viikintien holvisillat ovat tunnusomaisia, kauas jokimaisemassa näkyviä, maisematilaa rajaavia maamerkkejä.

Kuninkaankartanonsaaren pohjoisosan 1920- ja 1930-luvuilla rakennettujen siltojen lisäksi kosken itä-uoman ja Pornaistenniemen uudemmat kevyen liikenteen sillat ovat maisemassa korostuvia maamerkkejä.

Alueen hyvin säilyneet punatiiliset vesilaitos- ja teollisuusrakennukset, rakennetut rannat, sillat ja pato muodostavat kaupunkikuvassa yhtenäisen ja alueelle varsin tunnusomaisen kokonaisuuden. Matalan rakennuskannan yli kohoavat maamerkeinä verkatehtaan ja höyryturbiinilaitoksen vanhat punatiiliset savupiiput.

Punatiilisten teollisuusrakennusten, vesilaitosrakennusten ja asutuksen tiiviisti reunustama Hämeentie on kaupunkikuvallisesti merkittävä.

Hämeentietä avautuu teollisuusrakennusten ja puiston lomitse näkymiä itään joelle ja suvannolle. Kadun länsireunaa rajaavat tiiviinä nauhana vanhojen ja uudempien asuinrakennusten erityinen kerroksellinen rivistö. Ilmeeltään ja kooltaan vaihtelevat, hyvin säilyneet vanhemmat asuinrakennukset ovat Hämeentien ja Koskelantien katunäkymissä sekä Vanhankaupungintien varressa erityisen tunnusomaisia. Viikintien risteykseen sijoittuva vesilaitoksen entinen, punatiilinen asuinrakennus korostuu maamerkinä myös Viikintien maisemassa.

Suomessa ainutlaatuinen teollisen historian, luonnon ja virtaavan veden muovaama kaupunkimaisema.

Säännelty vedenpinta muodostaa jalustan, jolle Vanhankaupunginkosken kulttuurimaisema on rakentunut.

Rakennetut rannat luonnonkivistä ladottuine rantamuureineen ovat Vanhankaupunginkosken maisemalle tunnusomaisia.

Padon ja kosken vaikutuksesta alueelle muodostuu luonteeltaan ja tunnelmaltaan vahvasti vaihtelevia maisematiloja.

Suvantoalueiden yli, puistojen halki ja kallioilta avautuvat laajat näkymät nivovat aluetta maisemalliseksi kokonaisuudeksi. Näkymissä korostuvat alueen ajalliset kerrostumat sekä rakenteina, rakennuksina että puistomaisena vehreytenä.

Padon ja kosken ympäristön näkymiä rajaavat rakennukset, rantamuurit, kallioleikkaukset, sillat ja vehreä kasvillisuus.

Pato on maisemassa poikkeuksellisenä rakenteena vahvasti korostuva kiinnekohta ja maamerkki. Viikintien holvisillat ovat tunnusomaisia, kauas jokimaisemassa näkyviä, maisematilaa rajaavia maamerkkejä.

Alueen hyvin säilyneet punatiiliset vesilaitos- ja teollisuusrakennukset, rakennetut rannat, sillat ja pato muodostavat kaupunkikuvassa yhtenäisen ja alueelle varsin tunnusomaisen kokonaisuuden. Matalan rakennuskannan yli kohoavat maamerkeinä verkatehtaan ja höyryturbiinilaitoksen vanhat punatiiliset savupiiput.

Punatiilisten teollisuusrakennusten, vesilaitosrakennusten ja asutuksen tiiviisti reunustama Hämeentie on kaupunkikuvallisesti merkittävä.

Pornaistenniementä suvannon yli pohjoiseen avautuva näkymä. Vanhankaupunginkosken ympäristö muodostaa kaupunkikuvallisesti ja mittakaavallisesti yhtenäisen, harmonisen kokonaisuuden, jolle tunnusomaisia ovat punatiiliset vesilaitos- ja teollisuusrakennukset, paikoin korkeat luonnonkiviset rantamuurit, pato, sillat ja portaikot sekä maisemakuvaa yhteen nivova, puistomaisesti hoidettu ympäristö ja vihreä, rakennusten yli kohoava puusto.

Verkatehtaanpuiston puistotieltä pohjoiseen avautuva näkymä.

Pohjoisen suvannon yli avautuva näkymä, taustalla Koskelan saostuslaitos.

Hämeentien näkymä: savupiippu ja vesilaitoksen entinen asuinrakennus.

Itäisen koskiuoman kuohuja.

Vanhankaupungin muistomerkki Kellomäen laella.

Alueen arvot ja merkittävyys virkistysalueena

Alue sijaitsee merkittävien viheralueiden ja virkistysreittien solmukohtassa

Vanhankaupunginkosken alue sijoittuu Hermannista pohjoiseen Vantaanjokea pitkin yhtenäisenä jatkuvan viheralueen, Vanhankaupunginlahtea kiertävän viheralueen ja Viikin luonnonsuojelualueen solmukohtaan. Näitä viheralueita pitkin kulkevat myös tärkeät virkistysreitit ja kevyen liikenteen reitit, joiden varrella Vanhankaupunginkoski erottuu erityisenä kulttuuriympäristönä ja kohteena.

Virkistysarvoiltaan merkittävä, eriluonteisten ja historialliselta taustaltaan vaihtelevien kulttuuriympäristöjen osa-alueiden kudelman, jota yhdistävät reitit ja veden yli avautuvat näkymät

Vanhankaupunginkosken alue on itsessään merkittävä ja ainutlaatuinen virkistysalue, jolle vehreä kulttuuriympäristö, puistot ja jokiympäristö vesiputouksineen, koskineen ja suvantoineen antavat erityisen leimansa.

Monipuolinen sisäinen virkistysreittien verkosto

Alueelle rakennettu virkistysreittien verkosto puistoteineen, polkuineen, portaikkoineen, siltoineen ja rantalaitureineen on poikkeuksellisen laaja ja monipuolinen kokonaisuus, joka mahdollistaa monenlaiset reittivalinnat luonteeltaan vaihtelevassa ympäristöissä.

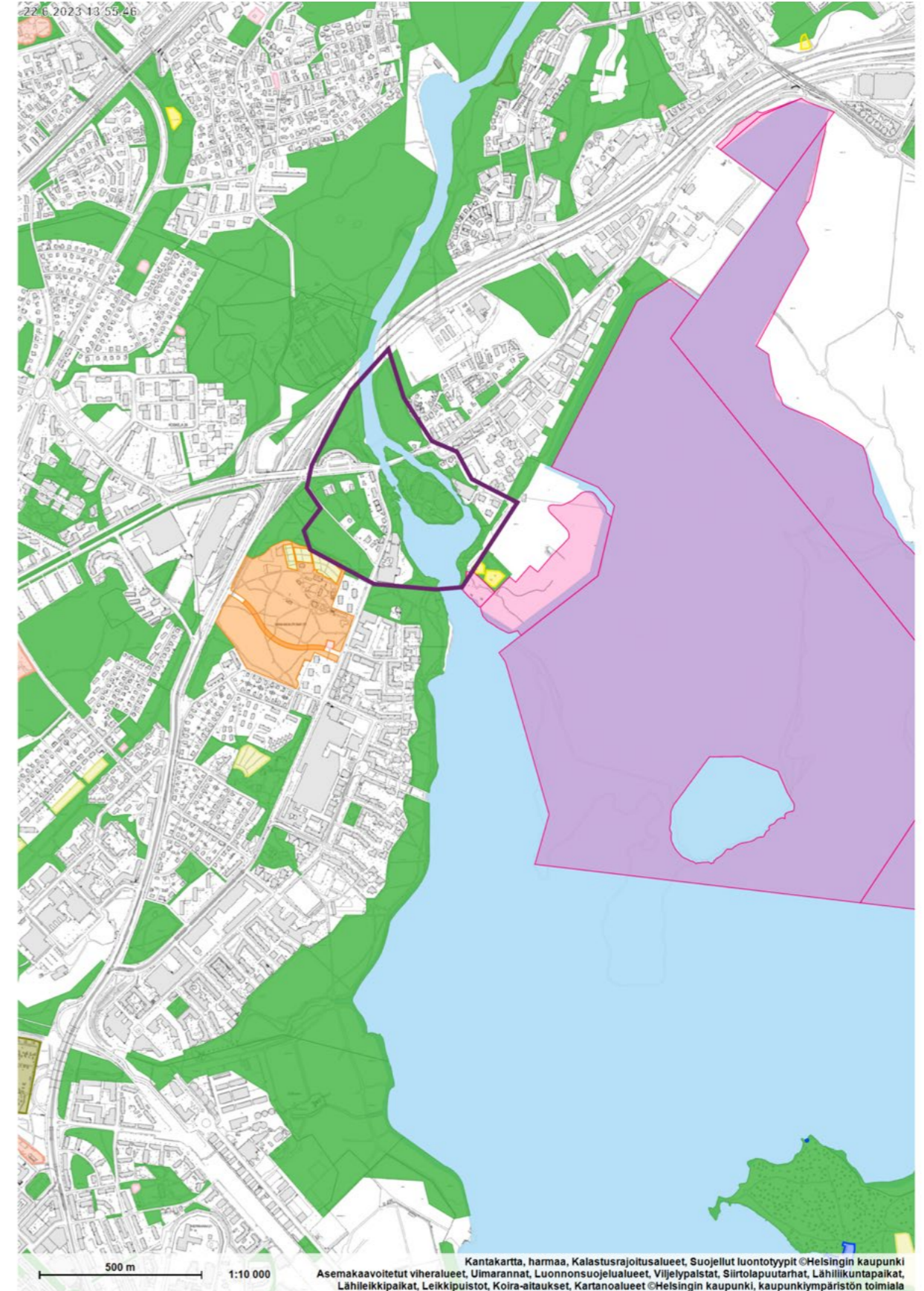
Kosken, suvannon ja padon ympärillä on laiturirakentein ja portain järjestetty pääsy veden äärelle.

Virkistysreittien verkoston varrella sijaitsevat lukuisat nähtävyydet, joihin sisältyy merkittävä kehittämispotentiaali.

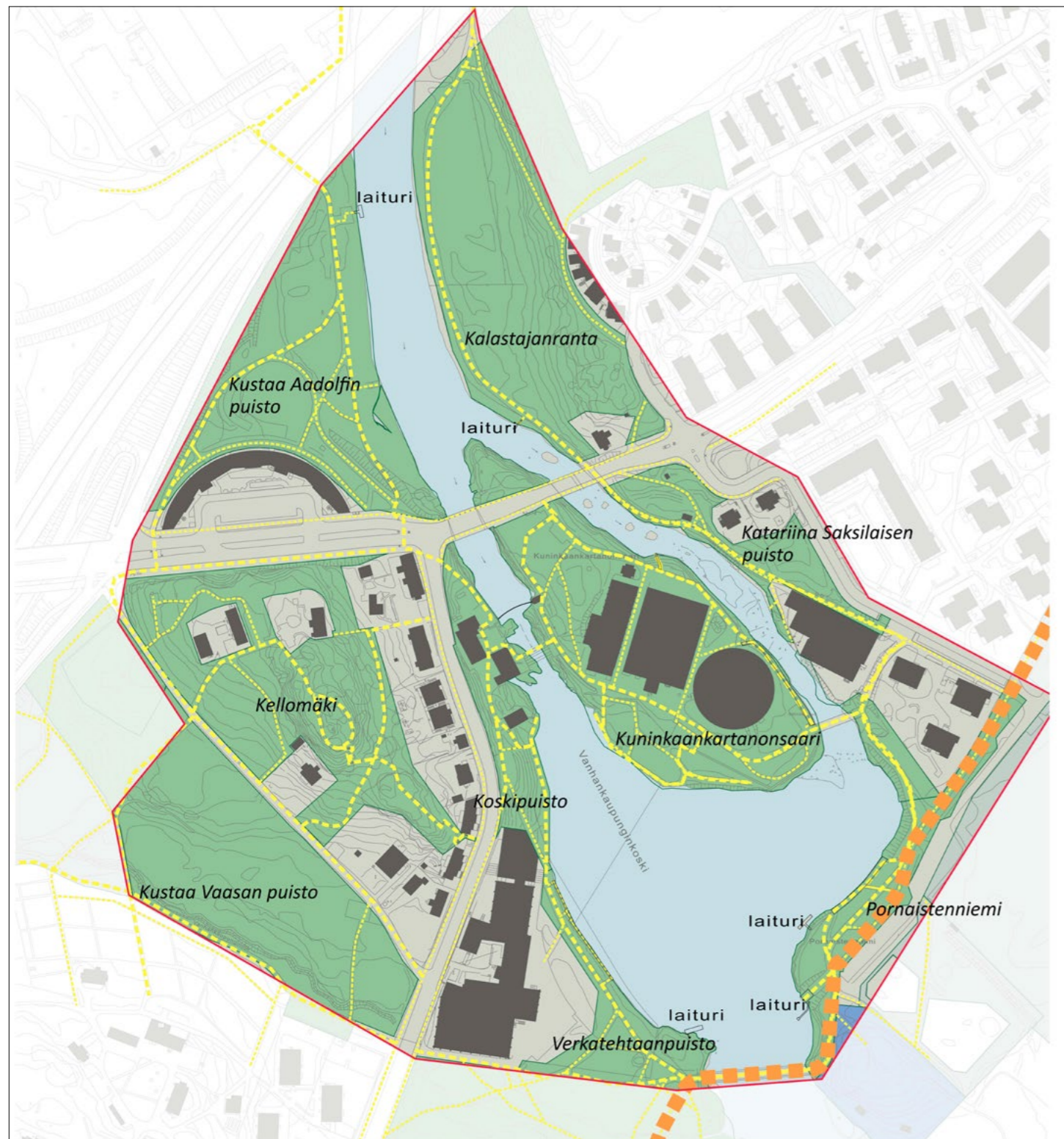
Alue sijaitsee merkittävien viheralueiden ja virkistysreittien solmukohtassa.

Alueelle muodostuu virkistysarvoiltaan merkittävä, eriluonteisten ja historialliselta taustaltaan vaihtelevien kulttuuriympäristöjen osa-alueiden kudelman, jota yhdistävät reitit ja veden yli avautuvat näkymät.

Alueelle rakennettu virkistysreittien verkosto puistoteineen, polkuineen, portaikkoineen, siltoineen ja rantalaitureineen on poikkeuksellisen laaja ja monipuolinen kokonaisuus, joka mahdollistaa monenlaiset reittivalinnat luonteeltaan vaihtelevassa ympäristöissä.

Selvitysalue sijaitsee viheralueiden solmukohtassa. Kantakartta Helsingin karttapalvelu.

Alue on asemakaavoissa osoitettu pääosin puistoalueeksi. Puistoihin rakennettu virkistysreittien verkosto puistoreitteineen, polkuineen, portaikkoineen, siltoineen ja rantalaitureineen on laaja ja monipuolinen. Koskien ja suvannon ympärillä on useissa kohdin mahdollista päästä veden äärelle. Laiturit kosken ylä- ja alasuvannolla palvelevat niin melojia kuin myös virkistyskalastajia. Pornaistenniemen laiturin vierellä on myös veneluiska. Alueen eteläosaan on suunniteltu Arabian baanin pyörätie. Pohjakartta Helsingin karttapalvelu.

Harrastuskalastajia Verkatehtaanpuiston rantalaiturilla.

Padon äärelle johdettava kulkusilta on virkistysreitistön osa.

Pornaistenniemen rantalaiturilta avautuva maisemapanorama houkuttelee pysähtymään.

Rakennushistorialliset ja rakennustaiteelliset arvot

Alueen nykyisten asemakaavojen laatiminen on alkanut Toukolan ja Vanhankaupungin osia käsittävästä asemakaavasta, joka vahvistettiin 1998. Asemakaavojen selostuksissa on esitetty perusteet rakennuskannan, Vanhankaupunginkosken padon ja Viikintien siltojen arvottamiselle ja suojelulle.

Vesilaitoksen pato ja rakennusryhmä sekä Viikintien sillat, arvot ja suojelu

Vesilaitoksen rakennuskanta käsittää Kuninkaankartanonsaareella ja kosken länsirannalla sijaitsevat rakennukset, joista valtaosa on museokäytössä ja osa työtiloina. Vesilaitoksen ajallisesti kerroksellinen rakennettu ympäristö ilmentää veden käsittelyprosessin muutosvaiheita eri aikoina.

Lukuun ottamatta kantakaupungin teollisuusympäristöinventointia, vesilaitoksen rakennuksista ei ole tähän mennessä laadittu rakennushistoriallisia selvityksiä eikä sisätilojen säilyneisyyttä ole inventoitu. Rakennushistorialliselle tutkimukselle on vesilaitoksen rakennuskannan ja rakennelmien osalta erinomaiset lähtökohdat, koska alkuperäiset rakennuspiirustukset, jossa rakennukset usein esitetään teknisine laitteineen, on hyvin arkistoitu, kuten muutkin vesilaitoksen vaiheita valaisevat asiakirjat. Vesilaitoksen ja yleensä kunnallistekniikan vaiheista on julkaistu useita kirjoja ja tutkimuksia. Rakennukset on ensisijaisesti suunniteltu ja rakennettu toimimaan prosessia suojaavana ulko-kuorena, mikä ei kuitenkaan sulje pois pyrkimyksiä arkkitehtuurin edustavuuteen ja vaikuttavuuteen. Rakennusten suunnittelusta ovat vastanneet ainakin insinöörit Robert Huber, Carl Hausen ja John E. Lillja sekä tunnetut arkkitehdit Hjalmar Åberg, Karl Hård af Segerstad ja Gunnar Taucher. Tekniikan museon muutostöiden arkkitehtisuunnittelusta on vastannut arkkitehti Kari Järvinen.

Tulevan Arabianrannan alueen, Verkatehtaan, Vanhankaupunginkosken sekä Kuninkaankartanonsaaren 1998 vahvistetussa asemakaavassa 10240 on suojelumääräykset, jotka koskevat huomattavaa osaa säilyneistä rakennuksista; vesilaitoksen rakennuskantaa ja entistä myllyä merkinnällä sr-1, jonka perusteena ovat niiden historialliset tai rakennustaiteelliset arvot. Suo-

jelu koskee sekä rakennusten ulkoasua että sisätiloja.

Asemakaavassa on myös rakennelmia ja alueita koskevia suojelumääräyksiä. Vesilaitoksen pato on suojeltu merkinnällä s-3, joka tarkoittaa suojeltavaa alueen osaa, jolla olevat pato- ja siltarakenteet tulee säilyttää tai tarvittaessa uusien, että ympäristön historiallinen arvo säilyy. Viikintien sillat on suojeltu merkinnällä s-4, joka tarkoittaa suojeltavaa alueen osaa, jolla on kaupunkikuvan kannalta arvokas silta. Siltaa ei saa purkaa, eikä siinä saa suorittaa sen arvoa turmelevia muutostöitä. Tämän lisäksi Kuninkaankartanon aluetta koskee merkintä sm, muinaismuistoalue ja kosken länsirannan aluetta, Koskipuistoa voimala- ja myllyrakennuksineen, merkintä s-2, alueen osa jolla on historiallista arvoa.

Verkatehdas, arvot ja suojelu

Verkatehtaan vanha teollisuusrakennusta on vuosikymmenten aikana muutettu ja laajennettu teollisen toiminnan tarpeiden mukaan. Alkuperäinen, punatiilinen tehdasrakennus on arkkitehti Carl Th. Höijerin suunnittelema. Rakennus valmistui 1900, kutomoa laajennettiin 1907 ja jälleen 1932. Ole Gripenbergin suunnittelema portti ja muuri ovat vuodelta 1935. Rakennuksen ulkoasun kannalta ratkaiseva muutos on ollut värjäämön sahakaton muuttaminen satulakatoksi 1951. Uudempiä kerrostumia ovat Kai Wartiaisen arkkitehtitoimiston 1998 suunnittelema uusi sisääntulohalli, joka liittyi rakennuksen laajaan peruskorjaus- ja muutostyöhön, kun sen käyttäjäksi tuli Taide- ja viestintäalan oppilaitos. Rakennuksen pohjoispäähän on 2005 rakennettu Arkkitehtitoimisto SARC:n suunnittelema kookas laajennus.

Verkatehtaan rakennus on kulttuurihistoriallisesti arvokas, se ilmentää Vanhankaupungin koskimaiseman teollisuusperinteen kehitystä ja teollisuusympäristön muutosta julkiseen käyttöön. Verkatehtaan ja sen lähi-alueen ajankohtainen asemakaava 11247 on vuodelta 2004. Rakennuksen vanhat osat on suojeltu merkinnällä sr1, historiallisesti tai rakennustaiteellisesti arvokas rakennus.

Kellomäen rakennuskanta ja rakennukset Hämeentien varrella, arvot ja suojelukohteet

Helsingin perustamispaikkana alueella ja sen rakennuskannalla oli erityinen kulttuurihistoriallinen arvonsa; rakennukset ja niiden ympäristö kertovat paitsi omasta ajastaan myös Helsingin rakentumisen eri vaiheista.

1640-luvun jälkeen vanha Helsinki autioitui ja muuttui vähitellen Forsbyn tilan talonpoikaiseksi ympäristöksi. Tilan ajoilta on jäljellä kolme puurakennusta Kellomäellä; vanha päärakennus ja sivurakennus, joka on todennäköisesti peräisin 1700-luvun lopulta ja täydentää yhdessä talousrakennuksen kanssa näyttävästi talonpoikaiskauden kerrostumaa.

Hämeentien varrella ovat alun perin vesilaitoksen käyttöön rakennetut tiilirakenteinen asuinrakennus vuodelta 1899 ja sen vieressä arkkitehti Karl Hård af Segerstadin suunnittelema puinen asuinrakennus vuodelta 1909. Hämeentien viertotieasutuksen muita säilyneitä rakennuksia ovat Vanhankaupungin myllyn tähän paikkaan siirretty myllärin mökki, sen vieressä Karl Hård af Segerstadin suunnittelema entinen poliisitalo vuodelta 1911 (1909) sekä alkuaan kauppias Koskinen rakennukset Hämeentien ja Vanhankaupungintien kulmauksessa vuodelta 1909. Rakennusryhmä muodostaa intiimin pihapiirin, joka liittyy saumattomasti viereiseen nuorisoseuran rakennukseen. Kellomäen juurella on alkuaan kauppias Nymanille kuulunut huvilamainen asuinrakennus Johannesberg vuodelta 1889.

Rakennukset ovat saaneet sr-2 suojelumerkinnän asemakavassa, perusteena niiden historialliset ja kaupunkikuvalliset arvot.¹

Alueen itäosan rakennukset

Asemakaavan 11080 (2003) mukaan itäisen koskihaaran äärellä sijaitseva Aarne Ervin suunnittelema, 1947-1960 vaiheittain rakennettu vesilaboratorio on suojeltu merkinnällä sr-3, samoin puistomaisessa ympäristössä sijaitsevat, Ervin suunnittelemat Imatran Voiman asuin-kerrostalot vuosilta 1946-1953. Itäosan pohjoisimmat, pienehköt asuinrakennukset on suojeltu merkinnällä sr-2.

¹ Vanhankaupungin Annala ja Kellomäki. Asemakaavan 10950 selostus 2002

Vesilaitoksen rakennuskanta käsittää Kuninkaankartanonsaareella ja kosken länsirannalla sijaitsevat rakennukset, joista valtaosa on museokäytössä ja osa työtiloina. Vesilaitoksen ajallisesti kerroksellinen rakennettu ympäristö ilmentää veden käsittelyn prosessin muutosvaiheita eri aikoina.

Helsingin perustamispaikkana alueella ja sen rakennuskannalla oli erityinen kulttuurihistoriallinen arvonsa; rakennukset ja niiden ympäristö kertovat paitsi omasta ajastaan myös Helsingin rakentumisen eri vaiheista.

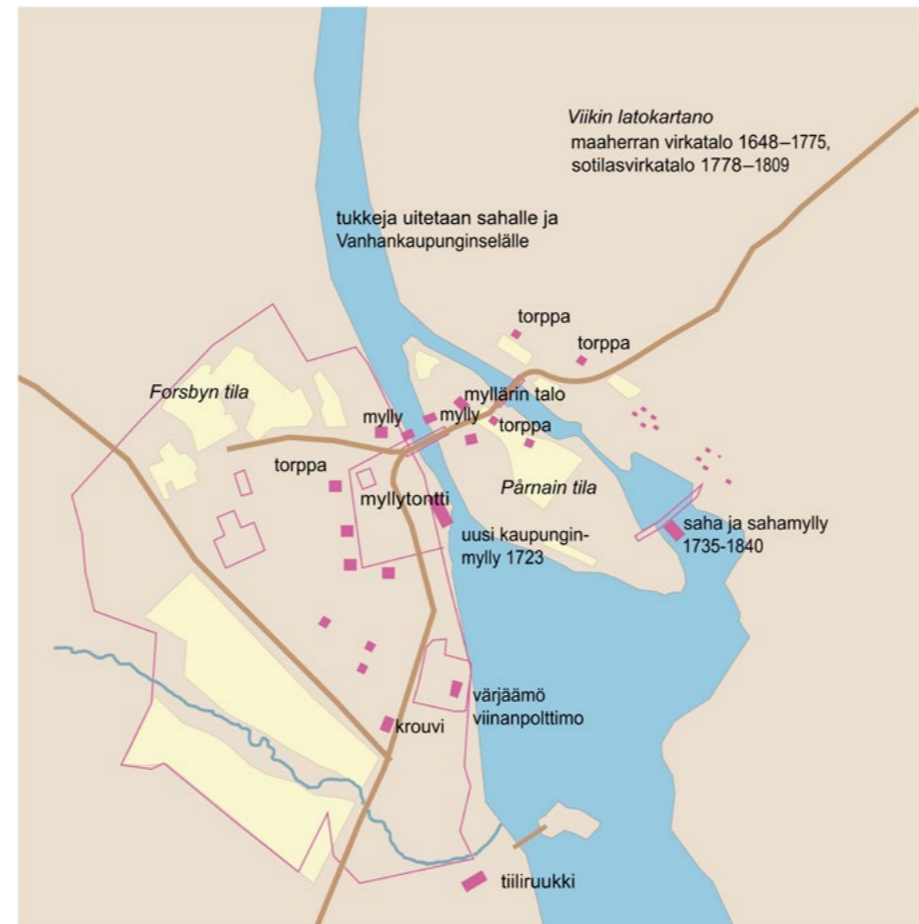
Entisen verkatehtaan rakennus on kulttuurihistoriallisesti arvokas, se ilmentää Vanhankaupungin koskimaiseman teollisuusperinteen kehitystä ja teollisuusympäristön muutosta julkiseen käyttöön.

2 AIKAJANA KESKIAJALTA 2020-LUVULLE

1550-1640 Helsingin Vanhakaupunki, Kuninkaankartano ja satama

1700-luvun alku Kaupunginmylly, varhainen teollisuus, maatilat ja torpat

1800– 1870 Kaupunginmylly, varhainen teollisuus, maatilat, torpat ja kyläasutus

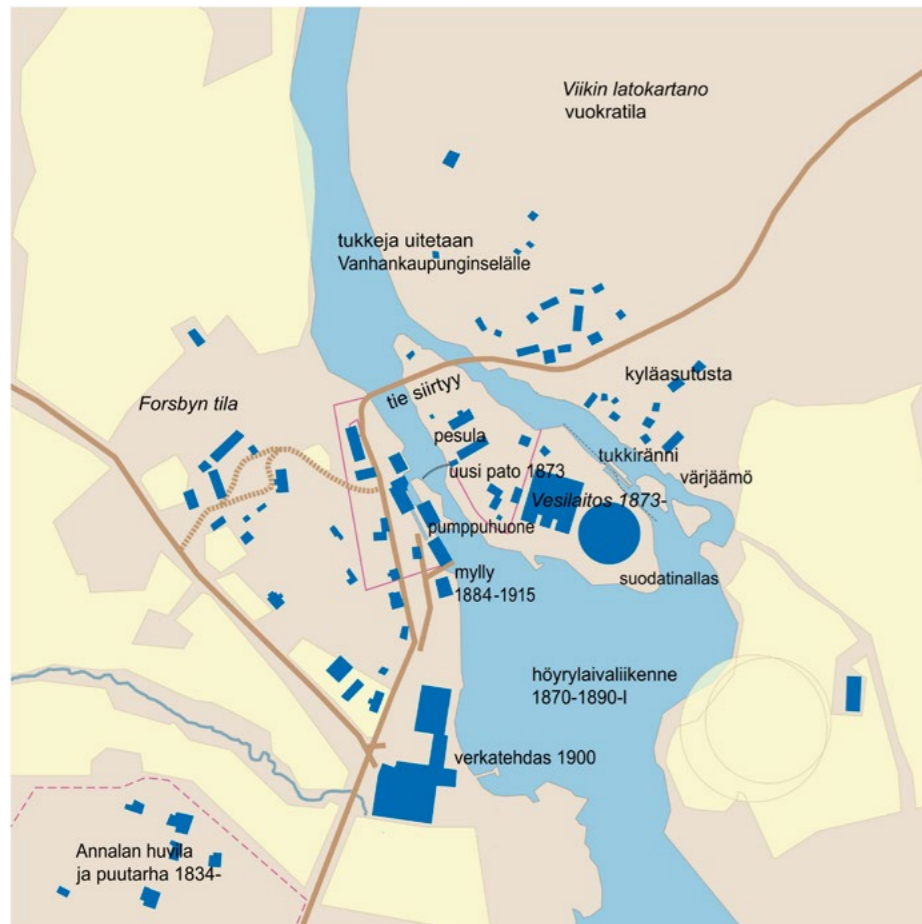

Karttalähteet: Charta Öfver Gambla Och Nya Helsingfors Varande Ägor, 1600-luvun puolivälissä laadittu, Ruotsin Valtionarkisto, myös vuonna 1909 jäljennettynä, HKA; Arkeologisen tutkimuksen tuloksia kuvaava kartta, julk. Hietala e.a. 2009.

Karttalähteet: Charta öfver Situationen af en Sååg och 2nne Miöhlqvarnar, anlagde vid Hällsing Gammelstad, jemte de Åkrar och Ångar utmed Åby där äfvanföre. 1738, KA; Geometrisk Carta öfver Situationen af Fårssen wid Hällsing Gammelstaden, jente den af durchfarts comisionen utsedde tracht till den projecterade durchfartens inrättning. 1738, H.O Brinck. KA; Charta öfver Forsby Hemmans In- och Utägor. 1777, KA; Geometrisk Carta öfver Gammelstads Ån med dess Forsar. Belägen uti Nylands Lähn Raseborgs östra och Borgo Härader samt Nurmijärvi och Helsing Sochnar Författad Åren 1757. 1758. et 1760, KA.

Karttalähteet: Utdrag ur Karta öfver Willorne N:o 1 Ånä och N:o 2 Forsby, Helsingfors stads ägor, upprättad år 1841 av W. Gylden. KA; Karta Öfwer Wik Ladugård Ägor, Viikin Latokartanon tiluskartta 1846. KA; Karta öfver Gammelstads egorne författad 1839 af C.W. Gylden. HKA.

1870-1910 Vesilaitos ja kaupungin vesijohtoverkosto, pesula, mylly, 1910-1970 Laajeneva vesilaitos, muuntoasema ja teollisuutta teollisuus, maatilat, torpat ja kyläasutus, höyrylaivaliikenne

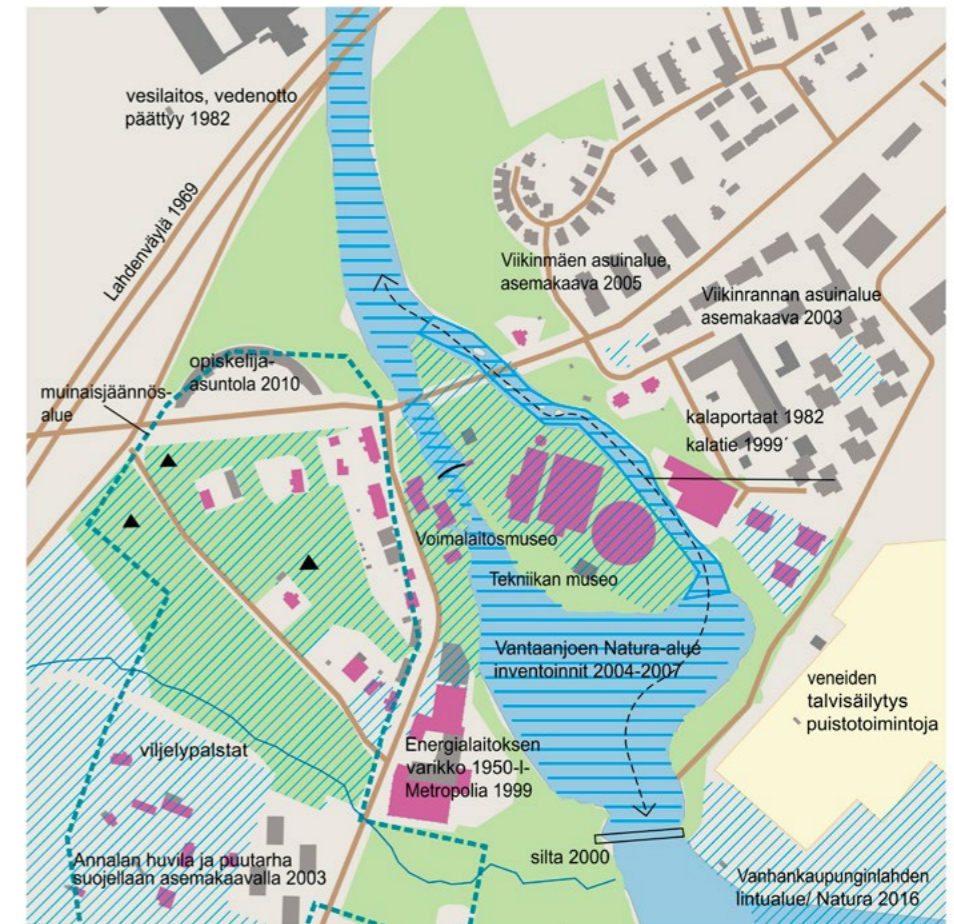

Karttalähteet: Kuninkaankartanonsaaren katselmuskartta 1874, Neptun-yhtiön vuokraukseen liittyen, HKA; Karta Öfver villorne No 1 och 2 Ånäs och Forsby Samt Villorna No 5, 6 och 7 Invid Helsingfors stad, 1877. HKA; Karta öfver Wiksladugårds militieboställe, 1890. KA

Kartan lähde: Helsingin karttapalvelu.

1970-2023 Museotoimintaa, taide- ja viestintäalan oppilaitos, luonnon ja kulttuuriympäristön suojelua, uusia asukkaita, puistoja ja virkistystä

Kartan lähde: Helsingin karttapalvelu.

Aikajana

Yleistä	Kausi	Vuosi	Vanhankaupunginkosken ympäristö
Helsingin pitäjältä ensimmäinen kirjallinen maininta Keskiajalla harjoitetaan lohenvuonon pyyntiä Helsinginjoen koskista		1351	Ruotsin kuningas Maunu Eerikinpoika luovuttaa Länsi-Virossa sijaitsevalle Padisten sistersiläisluostarille oikeuden Vantaanjoen (tuolloin Helsinginjoen) lohenvuonon kalastukseen sekä ylä- että alajuoksun osalta.
		1429	Padisten luostarin valtaoikeudet alueella siirtyvät Turun piispanistuimelle.
Kustaa Vaasan valtaannousu	1523		
Helsingin kaupunki perustetaan. Kustaa Vaasa antaa käskyn rakennuttaa Helsinginjoen suulle suojavarustuksen.		1550	Helsingin kuninkaankartano perustetaan kahden koskihaaran väliselle saarelle. Paikka on puolustusnäkökannalta sopiva. Kuninkaankartanon vouti on Erik Spåre. Silta saarelta mantereelle rakennetaan.
		1550-1571	”Kuninkaankartanossa oli kahden vuoden kuluttua 12 rakennusta, jotka täyttivät koko saaren. Kolmiosainen tuparakennus tehtiin heti 1550, seuraavana vuonna rakennettiin varsinainen päärakennus. Muita rakennuksia olivat keittotupa, 2 saunaa ja laivurin tupa, ruoka-aitta, talli, kaksi yhteen rakennettua navettaa ja yksi erillinen navetta, sikala ja karjasuoja.” ¹ Kuninkaankartanosta muotoutuu tehokas mallitila vasta kun talouskeskukseksi perustetaan Itä-Viikin (myöhemmin Viikin) latokartano 1554. Kosken partaalle rakennetaan kuninkaankartanon saha ja vanutusmylly. ² Kruunun toimesta rakennetaan lohivouho, ilmeisesti länsikoskeen. ³
			Kuninkaankartanon voutina 1553-1555 Hans Larsinpoika Björnram. Anders Korp nimitetään voutiksi 1555. Kuninkaankartano toimii Ruotsin laivaston tukikohtana ja huoltopisteenä 1560-luvulla Kuninkaankartanonsaareen rakennetaan uusia tupia, keittotupa, panimo ja salpietarikeittäjäkellareineen.
		1569	Kuninkaankartanonsaaren sillan eteläpuolelle kosken partaalle rakennettava kaupungin mylly saa rakennusluvan. Kaupunkiprivilegioissa mainitaan, ettei kaupungin mylly saa estää kalojen nousua ylävirtaan länsikoskessa. ⁴
		1571	Venäläiset tuhoavat kuninkaankartanon.

1 Pehkonen 1994, 68

2 Suolahti 1950, 144-147

3 Heikkinen 1994, 149

4 Nordmann 1905, s. 20 3.8.1569 Bidrag till Helsingfors stads historia V. Gamla Helsingfors 1550-1640

Yleistä	Kausi	Vuosi	Vanhankaupunginkosken ympäristö
		1572-1573	Helsingin kuninkaankartano Espoon kuninkaankartanon alaisuuteen. Useita Helsingin kuninkaankartanon rakennuksia siirretään Viikin latokartanoon ja Porvoon kuninkaankartanoon. ⁵
Ruotsin suurvalta-aika	1611-1721		
		1629	Kuninkaankartanon maiden pääosista muodostettu Viikin latokartano annetaan ratsumestari Gert Skyttelle
30-vuotinen sota	1618-1648	1640	Helsingin kaupunki päätetään siirtää Vironniemelle
		1640-luku	Kaupunkiasutus siirtyy vähitellen Vironniemelle. Entinen kaupunkialue (Gamble Helsingfors) hiljenee, mutta koska alueen poikki kulkee tärkeä maantieyhteys, Vanhakaupunki toimii edelleen liikenteen solmukohtana. Lisäksi Vantaanjoki toimii voimanlähteenä tuotantotoiminnalle.
		1643	Pormestari Johan Greek rakennuttaa kaupungin myllyn uudelleen länsikosken länsirannalle ⁶
		1600-luvun puoliväli	Kuninkaankartanon päärakennus on täysin rappeutunut, samoin mm. saha
		1652	Maaherra antaa määräyksen laittomasti rakennetun, ns. kuninkaanvylän sulkevan padon purkamisesta ⁷
		1655	Viikin latokartano palaa takaisin kruunulle
		1658	Viikin latokartanon mylly saaren rannalla vaurioituu tulevassa, eikä sitä korjata ennen 1670-lukua. ⁸
		1659	Raati mies Erik Clementsson Forsingh rakennuttaa kaupungin myllyn uudelleen. Viikin latokartanoon kuuluvaan ”saaren rantaan muodostettiin itsenäinen myllytila, johon kuului myllyn paikka ja joen läntisen laskuhaaran kosken itäinen puolisko.” ⁹
		1689	Kaupungin mylly tuhoutuu kevättulvissa. Viikin latokartanon mylly korjataan ja vuokrataan yksityisille.
Suuri Pohjan sota	1700-1721	1711	Kruunu myy saaren länsirannassa olevan myllytilan verotilaksi. ¹⁰
Isoviha, Venäjän miehitys	1713-1721	1713	Ruotsalaiset tuhoavat kaupungin myllyn vetäytyessään kaupungista. Myös saaren mylly tuhoataan.

5 Pehkonen 1994, 73

6 Heikkinen 1994, 361

7 Kuisma 148-149, alkuperäisestä lähteestä kts. Kuisma s. 170 viite 59:KA Rahvaanvalitusten jäljennökset

8 Heikkinen 1994, 362

9 Heikkinen 1994, 361; Pehkonen 1994, 74

10 ibid.

Maanmittari Lars Forssellin 1687 laatiman Viikin latokartanon tiluskartan osa, jossa näkyy Vanhankaupunginkoski ja Kuninkaankartanonsaari, maantie, sillat sekä viitteellisesti esitetyt myllyt ja muut rakennukset. KA. Läntisen koskihaaran länsirannalla on kaupungin mylly, saaren länsirannalla on itsenäiseksi myllytilaksi muodostettu mylly, Gambelstad Qvarn. Saaren kohdalla lukee Bornäs (ts. Borgnäs, suomeksi Pornainen). Kuninkaankartanonsaaresta käytettiin 1700-luvulla nimitystä Stockholmen (Tukkisaari) ja myöhemmin Broholmen (Siltasaari) vuoteen 1969 saakka.

Yleistä	Kausi	Vuosi	Vanhankaupunginkosken ympäristö
		1723	Kaupungin myllyn uudisrakennustyöt alkavat
		1735	Itäkosken eteläpään rakennettiin haminalaisten porvari Jacob J. Teschen ja Carl W. Clayhillsin toimesta saha. Sahen omistajat rakennuttavat saarelle uuden myllyn. Ks. mittauskartta vuodelta 1738, jossa myllyn pohjoispuolella on pohjapatoon viittaava merkintä.
	1700-luku		Kuninkaankartanonsaarella sijaitsee krouvi läntisen sillan luona
Pikkuviha	1741-1743		Saha, silta ja sekä sahanomistajien että kaupungin myllyt tuhoutuvat.
Vantaanjoen ja sivujokien mittaus 1757-1760	1757		
		n.1757	"Kaupungin kaksi puista myllyä korvattiin pormestari Nils Burtzin rakennuttamalla yhdellä neljän kiviparin kivimyllyllä." ¹¹ Vrt. Vantaanjoen mittaus 1757-1760. KA ja RA. Vanhankaupungin mylly on 1700-luvun puolivälissä merkittävästi suurempi kuin muut pitäjän myllyt ja toimii lähinnä kaupunkia ja Viaporin varten. Myllyn viidestä kiviparista jokainen kykenee jauhaamaan 20-30 tynnyriä päivässä. Vuokraajat ovat kaupungin varakkaimpia henkilöitä. ¹²
		1750-luku	Aron Peron saa luvan perustaa tiilitehtaan Arabiaan. Peron luovuttaa pian oikeudet Johan Sederholmille ja J. N. Myhrille. Vantaanjoen mittauskarttaan (1757-1760) on merkitty tiiliruukki Kaupunginpuron eteläpuolelle.
Koskelan kylän isojako; koko Koskelan kylä merkitään yksinäistaloksi	1760-luku		Koskelan yksinäistalon päärakennus Kellomäen luoteisosassa; Pärnain myllytila sijaitsee saarella Viikin latokartanon alueella
		1771	Kosken vesioikeudesta 1/16 tulee kaupan mukana kaupungille
		1783	Kaupungin mylly vahingoittuu tulipalossa, korjaustöitä
	1700-luvun loppu		Kauppias Johan Österberg alkaa harjoittaa Kaupunginpuron suun tienoilla värjäämö- ja polttimotoimintaa sekä krouvinpitoa. Viinanpolttimo on läänin suurin. ¹³
		1799	Polttimon yhteyteen rakennetaan panimo, mallastamo ja tiilitehdas

¹¹ Heikkinen 1994, 361-362

¹² Heikkinen 1994, 361-362

¹³ Heikkinen 1994, 365

Yleistä	Kausi	Vuosi	Vanhankaupunginkosken ympäristö
Suomen sota	1808-1809		
Suomesta autonominen suuriruhtinaskunta	1809		
Helsingistä suuriruhtinaskunnan pääkaupunki	1812	1810-luku	Österbergin perillisten yritys myydään Nikolai Sinebrychhoffille
		1820-luku	Viinanpolttimo ja siihen liittyvä toiminta rakennuksissa loppuu.
			Itäisen koskihaaran itärannalle alkaa muodostua kylä-asutusta
		1830	Länsirannan mylly toimii kauppayhtiönä. Myllylaitokseen lisätään neljä kiviparia. Aiemman kivisen myllyrakennuksen eteläpuolelle rakennetaan uusi puinen myllyrakennus. ¹⁴
		1832	Kauppaneuvos, tupakkatehtailija, kirja- ja kivipainon omistaja, Helsingfors Tidningar -lehden julkaisija ja merkittävä kunnalliselämän vaikuttaja Gustaf Otto Wasenius (1789-1852), joka oli vuokrannut Koskelan tilan ja Viikin latokartanon (1845-69) sekä omisti Vanhastakaupungista etelään sijaitsevan alueen, anoi maistraatilta oikeutta vuokrata ja yhdistää tähän alueeseen eräät näihin tiloihin rajoittuvat maakappaleet. Hän oli myös myllyn pääosakas. Näin v. 1834 muodostetulle Annebergin tilalle hän rakennutti Annalanmäen pohjois- ja koillisrinteelle huvilan puistoistutuksineen. ¹⁵
		1840	Sahan toiminta on lopetettu kannattamattomana, saha puretaan.
		1841	Magnus von Wrightin maalaus ja piirros, myllyn pato (HKM)
		1843	Kauppaneuvos Carl W. Lindeberg rakennuttaa puretun sahan tilalle värитеhtaan vesipyörineen ja huhmareineen.
		1847	Paul Sinebrychhoff myy entisen viinanpolttimon ja muut siihen liittyvät rakennukset kauppaneuvos G. O. Waseniukselle
		1850	Vanhassakaupungissa alkaa toimia värjäri Adolf Fagerströmin johtama vaatetehtas
		1860	Vuokra-ajan päätyttyä Helsingin kaupunki saa Wasenusten hallussa olleet alueet takaisin hallintaansa, lukuun ottamatta Annebergiä, joka pysyy vuokralla.

¹⁴ Heikkinen 1994, 365

¹⁵ Heikkinen 1994, 368

Yleistä	Kausi	Vuosi	Vanhankaupunginkosken ympäristö
		1861	Värитеhtaan toiminta loppuu. Vaatetehtaan toiminta loppuu
Senaatin kirjelmä koskien Helsingin vesihuoltoa ¹⁶		1864	
Kaupungininsinööri Carl Reuterin ja Rudolf Kolsterin ehdotus sammutusvesijohdon rakentamisesta.		1865	
Senaatti antaa insinööri Endre Lekven tehtäväksi laatia yleisen vesijohdon ehdotusta.		1865	
		1865-1866	Insinööri Lekve toteuttaa selvitystöitä Vanhankaupunginkoskella.
Lekven opintomatka Tukholmaan, Kööpenhaminaan, Altonaan ja Hampuriin ¹⁷		1866	
		1866	Lekven selvitystöihin pohjautunut ehdotus vesijohtohankkeesta hylätään
		1870-I	Höyrylaivaliikenne Vanhankaupunkiin alkaa
		1871	Pietarilainen liikemies W. A. Abegg solmii Helsingin kaupungin kanssa toimilupasopimuksen vesijohtoveden jakelusta, useiden tarjousten jälkeen ¹⁸
		1872	Abegg myy toimiluvan berliiniläiselle Neptun-yhtiölle (Neptun Continental Wasserwerks-Actiengesellschaft). Neptun aloittaa vesilaitoksen rakennustyöt marraskuussa. Töitä johtaa sveitsiläissyntyinen insinööri Jakob Robert Huber, joka on saapunut Suomeen keväällä 1872 berliiniläisen Neptun -yhtiön edustajana. Vesijohdon rakennustyöt aloitetaan.
Asetus kunnallishallituksesta kaupungissa; kaupunkien hallinnon uudistaminen		1873	

¹⁶ Lillja 1938, 14

¹⁷ Lillja 1938, 15

¹⁸ Lillja 1938, 16-17

Yleistä	Kausi	Vuosi	Vanhankaupunginkosken ympäristö
		1873	Neptun-yhtiö hankkii maa-alueita ja vesioikeuksia kahdelta Vanhankaupungin putouksen länsirannalla sijaitsevalta myllyltä, ja samalla Helsingin kaupungille kuuluva 1/16 myllyoikeuksista siirtyy vuokralle Neptunille. Toinen myllyistä puretaan vedenpuhdistuslaitoksen pumppuaseman tieltä, toisen toiminta jatkui. Putoukselle rakennetaan uusi kivipato, joka sijoitetaan Senaatin antamasta luvasta poiketen n. 3 m vanhan padon yläpuolelle, alapuolen sijaan. Senaatti hyväksyy uuden sijoituspaikan. Lekven alkuperäisestä ehdotuksesta poiketen Neptun päättää sijoittaa suodatinlaitoksen putouksen itäpuolelle Kuninkaankartanonsaarelle. Loppuvuodesta yhtiö keskeyttää toimintansa taloudellisten vaikeuksien takia. ¹⁹
		1873	Rörstrand Ab perustaa posliinitehtaan Hämeentien ja Vanhankaupunginselän väliselle Kaananniitylle
		1875	Neptun-yhtiö teki Helsingin kaupungille myyntitarjouksen rakenteilla olevasta vesilaitoksesta jouduttuaan taloudellisiin vaikeuksiin
		1876	Helsingin kaupunki ostaa Neptun-yhtiöltä vesilaitoksen sekä yhtiön maat ja vedet. Sopimuksen mukaan Neptun jatkaisi vesijohdon ja Vanhankaupungin vesilaitoksen rakennustöitä. Pumppujen vesiturbiinit asennetaan, turbiinipumppulaitos valmistuu. Robert Huberin johdolla rakennettu vesijohto valmistuu, vedentoimitus on jatkuvaa joulukuusta 1876 lähtien. ”Muu osa vesilaitoksen maista ja vesistä oli vuokralla suureen valtioon ja kaupungin väliseen maanvaihtoon 1927-1931 saakka. Silloin Viikin virkatalo (n. 600 ha) jaettiin valtioon ja kaupungin kesken siten, että kaupungille perustettiin Viikinmäen yksinäistalo N:o 2 (n. 174 ha) ja Viikin latokartano pysyi valtiolla. Latokartano luovutettiin 1931 Helsingin yliopiston hallintaan ja kunnostettiin maatalous-metsätieteellisen tiedekunnan opetus- ja koetilaksi.” ²⁰
		1877	Suodatinlaitaiden rakentaminen etenee kesän aikana, mutta työt ovat keskeneräisiä vielä alun perin sovittuna tarkistusaikana elokuussa. Kosken länsihaaran yli on rakennettu puinen jalankulkusilta.
		1880	Kahden vuoden aikana toteutettujen tarkastusten ja korjausten jälkeen kaupunki ottaa vesilaitoksen hallintaansa; rahatoimikamari

19 Hekkinen 1994, 369-370; Lillja 1938, 20

20 Pehkonen 1994, 74

Yleistä	Kausi	Vuosi	Vanhankaupunginkosken ympäristö
		1880-luku	Kuninkaankartanonsaaren pohjoisosassa sijaitsee H. V. Nordlinin, sittemmin W. E. Lindström & Sonin pesulaitos, Itäkosken partaalla taas värjäämö, jonka omistaa ensin Fagerström ja vuodesta 1889 lähtien Lindström.
		1881	Vesijohtolaitoksen valvonta siirtyy kaupungin rakennuskonttorille
		1882	Robert Huberin sopimus kaupungin kanssa päättyy ²¹
		1883	Vesijohdon käyttö ja hoito siirtyy kaupungin rakennuskonttorille; tehtävään palkataan insinööri C. Hausen ²²
		1884	Aiempi puinen myllyrakennus korvataan tiilisellä myllyllä. Myllyn eteläpuolinen ranta-alue pengerretään.
		1884	Vantaanjoen perkaushankkeen alustavat mittaukset ym.; Insinööri A.F. Hildénin ehdotus Tie- ja vesirakennushallitukselle
		1888	Vesilaitokselle päätetään hankkia pyörillä liikuteltavat höyrykoneet eli lokomobiilit vesiturbiinien pyörittämiseen sellaisina aikoina, kun Vantaanjoen virtaus oli vähäistä. Lokomobiilit hankitaan Pietarista
		1889	Läntisen laskuhaaran ylittävä uusi rautainen kävelysilta valmistuu
Vantaanjoen perkaushankkeen valmistelu		1889-1890	Vanhankaupunginkosken itähaaran laajentamista ja syventämistä koskevat suunnitelmat Hildénin ehdotuksen pohjalta
		1890	Vanhanaikaisten lokomobiilien tilalle pumppulaitoksen varajärjestelmäksi tilataan Saksasta höyrypumppulaitos. Höyrypumppurakennus valmistuu turbiinipumppulaitoksen luoteispuolelle
Vantaanjoen perkaus alkaa		1891	Tie- ja vesirakennushallituksen suorittama Vanhankaupunginkosken itähaaran perkaus ²³
		1890-luku	Tukinuiton takia itäkoskeen rakennetaan tukkiränni
Vantaanjoen perkaus valmistuu		1895	Jäänlähtö vaurioittaa vedenalaista imujohtoa ja jokivesi tulvii pumppurakennuksen konehuoneeseen vaurioittaen rakennuksen perustuksia. Tulevien jää- ja tulvavahinkojen välttämiseksi tutkitaan laitoksen rantamuurien korottamista ja Kuninkaankartanonsaaren itäpuolisen laskuhaaraan laajentamista. Vanhojen suodatinrakennusten luoteispuolelle pystytettyyn suojarakennukseen sijoitetaan uudet hiekkasuodattimet.

21 Lillja 1938, 26

22 Lillja 1938, 26

23 Tie- ja vesirakennushallituksen vuosikertomukset

Yleistä	Kausi	Vuosi	Vanhankaupunginkosken ympäristö
		1800-luvunlopulta lähtien	Hämeentien itäpuoliselle ranta-alueelle tuodaan täyte- maata. Kuninkaankartanonsaaren lounais- ja etelärantoja tehdään useassa vaiheessa, louhintamateriaali saadaan vesilaitoksen rakennusten laajennustöiden yhteydessä.
		1895	Vesilaitoksen pyöreään altaan pohjoispuolelle rakennetaan uudet katetut suorakaiteiset suodatinaltaat. Louhintamateriaali siirretään saaren etelä- ja koillispuolelle ja ranta pengerreretään tukimuurilla. Padon itäisen maatuen juureen Kuninkaankartanonsaarelle rakennetaan veden sisäänottokaivo ja sen päälle puinen siivilärakennus
		1899	Vanhakaupunki liitetään senaatin päätöksellä Helsingin kaupungin julkishallinnolliseen alueeseen
		1900-luvun taite	Myllyn eteläpuolella sijaitsee tehtailija Hartwallin vuokraama puinen jääkellarirakennus, jota käytetään Vantaanjoesta nostetun jään varastointiin. 1900-luvun vaihteessa kauppias Österbergin entisen värjäämön paikalle rakennetaan Helsingfors Mekaniska Väfveri Ab:n villakutomo
		1900-1902	Turbiinipumppulaitokseen uudet turbiinit
		1903-1904	Kosken itähaaraa laajennetaan ja syvennetään ²⁴ . Suunnittelu ja toteutus Tie- ja vesirakennushallituksen hankkeena
		1907	Vesijohtokonttori esittää vesilaitoksen uusimista
		1908	Kaupunginvaltuusto hyväksyy pikasuodatinlaitoksen rakentamisen. Pikasuodattimet sijoitetaan tiiliseen suodatinrakennukseen katettujen hiekkasuodatinlaitosten länsipuolelle. Suodatinlaitosten louhintatyöt alkavat. Muut vesilaitoksen laajennustyöt käynnistyvät
		1909	Pikasuodatinlaitos saadaan käyttökuntoon. Puurakenteinen kaksikerroksinen laboratoriorakennus valmistuu
		1910	Hiekkasuodatusaltaat muutetaan saostusaltaiksi ja katetaan. Aiemman puisen siivilärakennuksen tilalle rakennetaan uusi vedenottamo luonnonkivistä ja tiilestä (arkkitehti Karl Hård af Segerstad)
		1911	Turbiinipumppulaitoksen laajennusosa valmistuu ja sinne sijoitetaan ruotsalaisvalmisteinen vesiturbiini
		1913	Kuninkaankartanon jäännökset löytyvät vesilaitoksen uudisrakennusten perustuksia kaivaessa. Signe Brander valokuvaa paljastuneita muureja ²⁵

²⁴ Tie- ja vesirakennushallituksen vuosikertomukset 1901-1906

²⁵ Helsingin kaupunginmuseo

Yleistä	Kausi	Vuosi	Vanhankaupunginkosken ympäristö
		1914	Vesilaitoksen laajennustyöt saadaan päätökseen. Saarelle on rakennettu uusi vedenottamo. Suodatin-/saostusallasrakennus katetaan
		1914-1923	Pikasuodatinrakennusta laajennetaan kahdessa vaiheessa
		1915	Mylly siirtyy vesilaitoksen haltuun, toiminta lopetetaan
Suomen itsenäistyminen		1917	Helsingin vesihuoltoa suunnitteleva komitea tekee esityksen vedenpuhdistuslaitoksen laajentamisesta. Uusien saostuslaitosten louhinta- ja kaivaustyöt aloitetaan. Tilanpuutteen vuoksi saostuslaitosta ei sijoiteta Kuninkaankartanonsaarelle vaan noin puoli kilometriä ylävirtaan
		1925	Vantaanjoen läntisen suuhaaran yli johtavan kivisillan rakennustyöt alkavat
		1926	Läntisen koskihaaran kivisilta valmistuu, sen sisälle sijoitetaan putkijohdot
		1928	Kosken itärannalle rakennetaan Imatran voiman muuntoasema, kyläasutus puretaan alta
		1930	Uusi pikasuodatinlaitos rakennetaan vanhempien suodatinlaitosten, sittemmin selkeytyslaitosten, päälle vuonna 1895 valmistuneeseen rakennukseen
		1930-1931	Uusi turbogeneraattori- ja höyrykattilalaitos rakennetaan entisen paikalle (arkkitehti mahdollisesti Gunnar Taucher), vanha piippu säilyy
		1930-luku	Osa villakutomon toiminnasta lakkautetaan
		1932	Kellomäelle pystytetään Vanhankaupungin muistomerkki
		1933	Itäisen uoman betoniholvisilta valmistuu
Talvisota	1939-1940	1939	Vanhankaupungin vedenpuhdistuslaitoksen laajennustyöt alkavat keväällä ja keskeytyvät ennen sodan syttymistä
Jatkosota	1941-1944	1941	Suodatinaseman laajennustyöt aloitetaan
		1945-1948	Pikasuodatinlaitoksen laajennustyöt John L. W. Lilljan suunnitelman mukaan
		1950-luku	Tukinuitto Vantaanjoessa päättyy
		1951	Muutoksia pikasuodatinlaitoksen eteläiseen julkisivuun, piirustukset rakennusmestari Oiva Pajunen

3 YMPÄRISTÖN VAIHEET KESKIAJALTA 1870-LUVULLE

1300-luvulta 1600-luvulle

Vantaanjoki ja varhainen asutus

Markku Kuisman Helsingin pitäjän historia II-kirjaan kirjoittamassa artikkelissa ”Helsingin pitäjä 1550-luvulta 1860-luvulle – kehityksen lähtökohtia”¹ käsitellään Vantaanjoen juoksua ja joen vaikutusalueen varhaista asutusta ja 1550 perustetun kaupungin paikan lähtökohtia. Seuraava teksti on suora lainaus osasta Vanhan Helsingin synnystä isoonvihaan 1550-1713.

”Uudenmaan rannikkipitäjille tyypilliseen tapaan virtaa myös Helsingin pitäjän halki pitkä, kiemurteleva joki monine sivuhaaroinen. Vantaan- eli Helsinginjoen alkulähteet ovat eteläisessä Hämeessä, Hausjärvellä, mistä se virtaa etelään, kohti Suomenlahtea. Helsingin pitäjän luoteisosassa se virtaa jo varsin suurena. Pohjoisosassa se tekee kaaroksen itään, mutta palaa kohta taas eteläiseen suuntaukseensa. Vantaalla [Vantaankoskella] se syöksyy alas suurehkona putouksena, kääntyy jälleen itään Tolkinkylään saakka, missä se taas murtautuu koskena metsäisen kallion lävitse ja saapuu Helsingin pitäjän tasangolle. Siinä se soljuu leveänä ja levollisena enimmäkseen eteläsuunnassa saapuen kaupungin läheisyyteen, missä se sitten vuolaana murtuu korkeiden kallioiden ylitse, syöksyen lopulta 6-7 metrin korkuisen kallioluodon päältä Vanhankaupungin lahteen. Toinen kapeampi haara eroaa pääjoesta hieman kosken yläpuolella, syöksyy sekini vaahtopäisenä lahden selälle. Pikkupuroja lukuun ottamatta saa Vantaanjoki huomattavasti lisävettä Keravan- eli Tikkurilanjoesta. Se sulautuu pääuomaan lähellä Siltämäen köyhäintaloa. Tämä joki muodostaa Hanalassa, Tikkurilassa ja Kirkonkylässä koskia, jotka käyttävät myllyjä ja Tikkurilan aseman lähellä olevaa öljynpuristamo. Vantaanjoki on sekä syvä että leveä, leveys pitäjän alueella on keskimäärin 20 metriä ja syvyys monin paikoin 7 metriä ja ylikin sen.”²

”Seudun asutuksen leviämislle, liikenteelle, kaupankäynnille ja muillekin elinkeinoille tärkeä joki antoi myös pitäjälle nimensä. Joen alajuoksun nimeen Helsingå, Helsinginjoki (helsingien joki) ja sen alkulähteiden ja yläjuoksun nimeen Vanda, Vantaa sisältyy itse asiassa seudun koko varhaisen asutushistorian tiivistymä.

¹ Kuisma 1990, 5-48

² Kuisma 1990, 5 sitaatti:Hultin 1930, 1968, Helsingin pitäjän seurakunnan historia.

Todennäköisimmin 1200-luvulla alkanut, pääosin Helsinglandista peräisin oleva ruotsalaiskolonisaatio tunkeutui joen suuseudulta kohti sisämaata antaen nimensä alajuoksulle ja myöhemmin koko pitäjälle. Sisämaan hämäläissuomalaiset asukkaat, jotka uuden ruotsalaispaineen alla joutuivat vähitellen luopumaan rannikon kalastuspaikoistaan ja muista nautinta-alueistaan, antoivat puolestaan nimen vesistöalueen yläosalle.”³

”Sisämaa-alueella oli pitäjän sydän ja keskus. Tälle alueelle kohosi 1400-luvun alkuun mennessä alun perin Porvoosta ja sittemmin Sipoosta itsenäistyneen seurakunnan kirkko, Pyhän Laurin kirkko. Täällä oli myös pitäjän kaupallinen keskus, jonka vuraat talonpoikaispurjehtijat kulkivat kauppamatkoillaan Itämeren piirissä. Ennen muuta purjehtijoiden matkat suuntautuivat Suomenlahden eteläpuolelle, Viroon ja Tallinnan kukoistavaan kauppakaupunkiin.

Vilkkaita ja merkityksellisiä suhteita etelään oli vuosina 1351-1428 omiaan vahvistamaan se, että Ruotsin kuningas Maunu Eerikinpoika oli lahjoittanut oikeudet Helsinginjoen arvokkaaseen lohenkalastukseen Tallinnan hiippakuntaan kuuluvalla Padisten luostarille.”⁴

Helsingin Vanhakaupunki

Vantaanjoen suu lohikoskineen ja edullisine satama- paikkoineen veti jo varhain puoleensa asutusta, ”täällä yhtyivät Helsingin pitäjän kolme peruselementtiä: joki, joka yhdisti sisämaan aina Hämeen keskuseuduilta kulku- ja asutusväylänä merenrannikon lukuisiin luononsatamiin ja ikivanhaan meritiehen.”⁵

Lisäksi on mainittava tärkeä maantieyhteys, viimeistään 1540-luvulla vilkkaassa käytössä ollut Hämeentie, joka yhdisti Hämeen linnan ja Vantaanjoen suun. Tutkija Tapio Salmisen mukaan tämä linnan ja rannikon välinen maantieyhteys on todennäköisesti huomattavasti vanhempi.⁶

Kustaa Vaasa päätti 1550 perustaa uuden kaupungin Suomenlahden rannikolle. Hansakaupan vastaisen toiminnan päämääränä oli Suomen ulkomaankaupan joh-

³ Kuisma 1990, 5-6

⁴ Kuisma 1990,7; luovutusasiakirjoista ks.Salminen 2013, 496-501

⁵ Kuisma 1990, 7

⁶ Salminen 2013, 223, 234-

taminen Tallinnan ohi. Helsinki perustettiin Vantaanjoen suulle ja rakennettiin keskiaikaisen Forsbyn eli Koskelan kylän maille.

Sijainnin etuja olivat mm. joen tarjoama sisämaayhteys, suojaisa satama lahden pohjukassa sekä tärkeiden maanteiden läheisyys. Helsinginjoen, nykyisen Vantaanjoen, koskien väliselle saarelle Kustaa Vaasa päätti 1550 perustaa kuninkaankartanon. Helsingin kuninkaankartanon asema hallinto- ja talouskeskukseksi, sotilaallisena huoltokeskukseksi ja maatalouden mallitilana kesti ainoastaan parin vuosikymmenen ajan 1570-luvun alkuun.

Kuningas antoi yksityiskohtaisia ohjeita kaupungin kaavarakenteesta, tavoitteena oli säännönmukainen ruutukaava. Tämä jäi kuitenkin toteutumatta. Kaupungista ei tullut talouspoliittinen menestys, sen sijainti matalan lahden pohjukassa osoittautui huonoksi ja 1640 Helsinki siirrettiin nykyiselle paikalleen Vironniemelle (nyk. Kruununhaka). Kaupungin siirtymisen jälkeen Vanhankaupungin alueelle jäi sairaala kirkkoineen sekä myllyjä ja krouveja.

Helsingistä on säilynyt Hans Hanssonin 1645 laatima pienimittakaavainen kartta. Kartta esittää kaupungin viimeisten vuosien asemakaavaa, joka on peruspiirteittäin lähinnä keskiaikainen. Kadut ja korttelit noudattavat luonnon muotoja, tontit ulottuvat epäsäännöllisten kapeiden ja pitkien kortteleiden läpi. Korttelit ulottuvat keskiaikaiseen tapaan mereen saakka missä se on ollut mahdollista. Katuverkostosta voi erottaa kaksi pääkätua, joihin pienemmät kadut yhtyvät. Ainoa karttaan piirretty rakennus on kirkko.

Vuoden 1645 kartan perusteella alueella oli kaksi pitkää ja kapeaa korttelia päätorin länsipuolella ja kolmas kortteli ylemmällä tasanteella.

Vanhaa kaupunkia on voitu hahmottaa tarkemmin arkeologisten tutkimusten avulla. Tutkimuksissa alueelta löytyi parisenkymmentä rakennuspohjaa, hirsirakenneinen kaivo, pieniä pystylaudoitettuja ja hirsikehikkoisia kellarikuoppia, kylmämuurattu kellari, jätekuoppia, oja ja runsaasti kaupunkiaikaista esineistöä. Pääosa rakennuksista oli asuinrakennuksia. Kadut olivat kiveämättömät. Vanhankaupungin niityn kaivauksissa löytyi

valtavasti kaupunkiaikaista, 1500- ja 1600-lukujen esineistöä.⁷

Kaupunkiaikaisen kerroksen alta löydetty jälkiä rakennuksista, jotka on ajoitettu 1400-luvun loppuun ja 1500-luvun alkupuolelle. Rakennukset ovat olleet käytössä vielä kaupunkiajan alkuvuosina ja kuuluvat Koskelan keskiaikaiseen kylään, joka mainitaan historiallisissa lähteissä ensimmäisen kerran 1417.

Vanhankaupungin 1550-luvulla rakennetun puukirkon rauniota, runkokuonetta, asehuonetta ja niihin liittyviä hautakammioita sekä kirkon ulkopuolisia hautoja on tutkittu 1930-luvun alussa. 1670-luvulle asti käytössä olleen kirkon kivijalka on kaivauksien jäljiltä esillä.

Kaupungin ja kuninkaankartanon myllyt ja sahat

Vanhankaupunginkoskeen rakennettiin 1550-luvulla kahdella kiviparilla varustettu kruununmylly palvelemaan kuninkaankartanoa ja korvausta vastaan myös jauhamaan pitäjäläisten viljaa. Voudin antamien tietojen mukaan mylly toimi ympäri vuoden. Varsinkin ensimmäisinä vuosikymmeninä asiakkaina oli kaupungin porvaristoa. Omaa myllyä vailla olleille lähikylien talonpojille kruununmyllyllä oli myös suuri merkitys. Kaupunki sai vuonna 1569 kuninkaallisena lahjoituksena myllypaikan samasta koskesta, ja kaupungin mylly valmistui 1570-luvulla. Kuninkaankartanon myllyn paikkaa pidettiin hyvänä. 1590-luvun lopulla kuninkaankartanolla oli koskessa sekä ratasmylly että jalkamylly, jotka kävivät yhteensä kahdeksalla kiviparilla. Näiden myllyjen toimintaa sopeutettiin veden riittävyden mukaan.⁸

Vuonna 1658 kuninkaankartanon mylly, joka nyt kuului maaherran virkatalolle, tuhoutui tulvassa. Se rakennettiin kuitenkin uudelleen. Markku Kuisman mainitsee, että Tomtbackan omistaja vaati 1660-luvulla veden juoksuttamista vapaasti Vanhankaupunginkoskessa. Hänen valituksensa mukaan uoman sulkeminen padolla aiheutti tulvia yläpuolella asuville tiluksille ja vähensi kalasaaliita. Vanhankaupungin luona olleesta myllypaddockista ja sen vaikutuksesta lohen nousuun on kiistelty myös 1684.

⁷ www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1577

⁸ Kuisma 1990, 114-115

1600-1700-luvun taitteessa kuninkaankartanon, ts. Viikin latokartanon mylly Helsinginkosken äärellä oli pitäjän suurin mylly. Yksityisille yrittäjille vuokratun myllyn sijainti oli edullinen, sillä sinne voitiin kuljettaa viljaa sekä vesitse että teitä pitkin. Hyvinä vuosina koskipaikka mahdollisti jauhatuksen jatkamista ympäri vuoden ja kaupungin läheisyys helpotti liiketoimia.⁹

Lautojen sahausessa alettiin 1500-luvulla siirtyä veistämisestä vesisahojen käyttöön. Ensimmäinen kruunun vesisaha Suomessa oli kuninkaankartanon saha, joka rakennettiin vuosina 1553-54. Se ehti kuitenkin toimia vain lyhyen aikaa. Kun kuninkaankartanoa uudistettiin vuosina 1586-87, myös vesisaha rakennettiin uudelleen. Saha tuotti noin 400 lautaa vuodessa, ja merkittävä osa laudoista toimitettiin Tallinnaan. 1600-luvun alussa saha korjattiin jälleen ja se toimi vielä muutaman vuosikymmenen.¹⁰

Charta öfwer gamle och Nya Helsingfors varande ägor. 1600-luvun puolivälissä laaditussa kartassa näkyy Vanhakaupunki ja Vironniemelle 1640 siirretty kaupunki. Ruotsin Valtionarkisto. Kartasta on Helsingin kaupunginarkistossa jäljennös, jossa on myös otsikkoteksti.

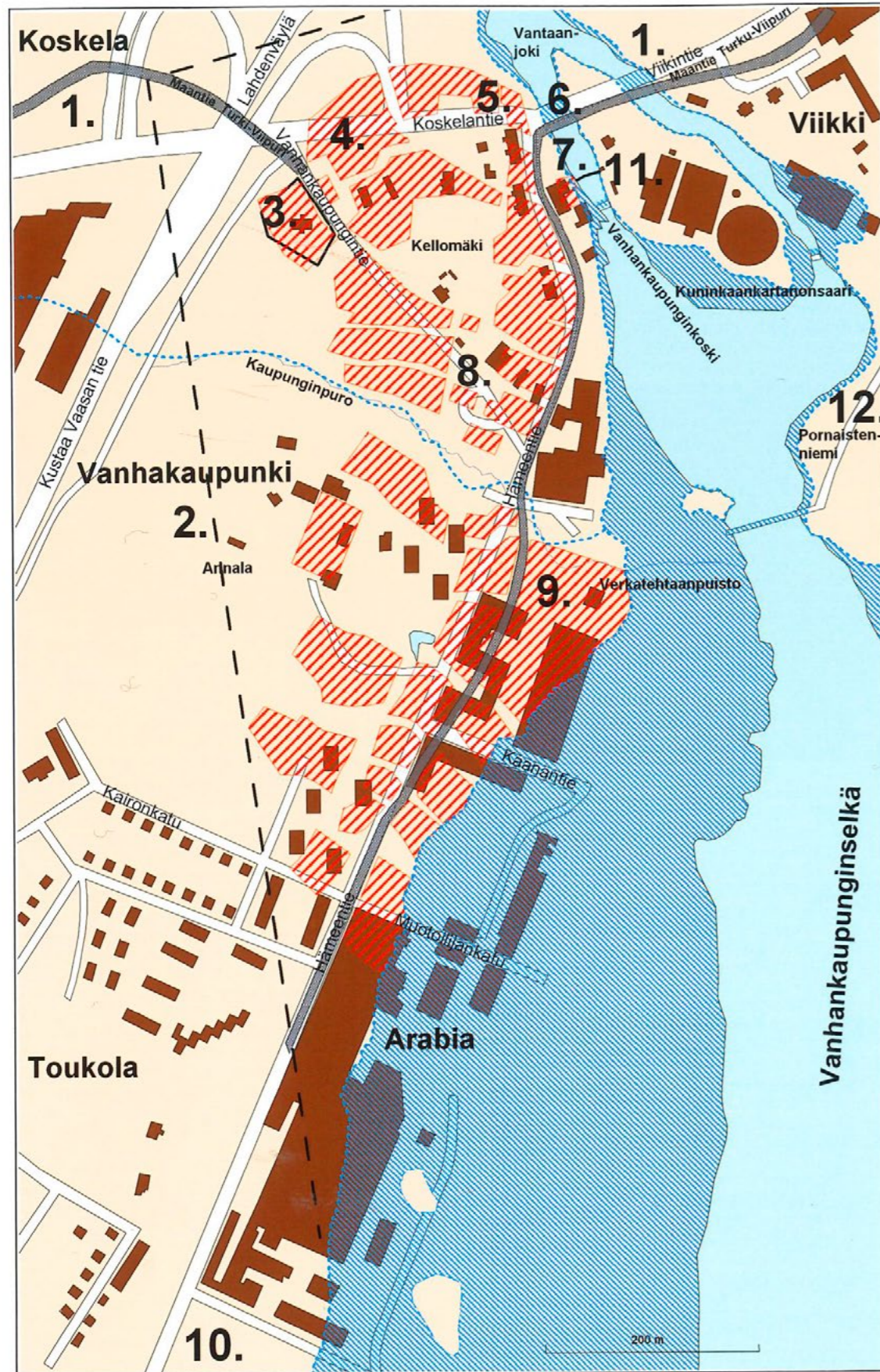

Vanhakaupunki, osa Ruotsin Valtionarkistossa säilytettävästä kartasta, jossa on kaavamaisesti esitetty Vanhakaupungin asutusta ja luoteisosassa sijaitsevaa kirkkoa.

⁹ Kuisma 1990, 121; 125; Salminen 2013, 496

¹⁰ Kuisma 1990, 144-145

Vanhankaupungin arkeologiset tutkimukset ja Kuninkaankartanonsaaren muurien jäänteet

1500-luvun tai 1600-luvun Helsingistä ei ole säilynyt meidän aikamme rakennuksia, ainoastaan arkeologisiin kaivauksiin perustuvia löytöjä katuverkostosta ja rakennuksista. Löytöjen perusteella laadittu asemakaavakartta Helsingin Vanhastakaupungista kertoo kaupungin alkuperäisestä rakenteesta. Viivoitetut alueet kuvaavat kadonneita asuinkortteleita ja punaiset tummenneet alueet vuoden 2009 rakennuskantaa. Kartasta ilmenee myös rantaviivan muutokset. Arkeologisen tutkimuksen tuloksia kuvaava kartta, julk. Hietala e.a. 2009. Kaupungin puoleisen myllyn paikaksi on merkitty 1750-luvulla rakennettu mylly. Vanhempien karttojen perusteella mylly on kuitenkin saattanut sijaita silloisen maantiesillan pohjoispuolella.

1. Maantie ja pääkadut
2. Tulliaita
3. Kirkko
4. Hospitaali
5. Koulu
6. Silta
7. Mylly
8. Tori ja raatihuone
9. Satama
10. Rangaistuspaikka
11. Kuninkaankartano
12. Laivanveistämö

Valokuva vuoden 1999 kaivauksista. Kellomäki I kellaria kaivetaan ja dokumentoidaan sadekatoksen alla. Kuva Helsinki vanhakaupunki, Historiallisen ajan kaupunkikaivaus 1999. Liite 3; kaivausalueiden ja koekuoppien maakerrostumien sijainnit, korkeudet, kuvaus ja tulkinta, mv-kuvat.

Vesilaitoksen laajennustöiden yhteydessä paljastettiin Kuninkaankartanonsaarella jääneitä muurirakenteita. Signe Brander dokumentoi löydöt valokuvasarjaan. HKM.

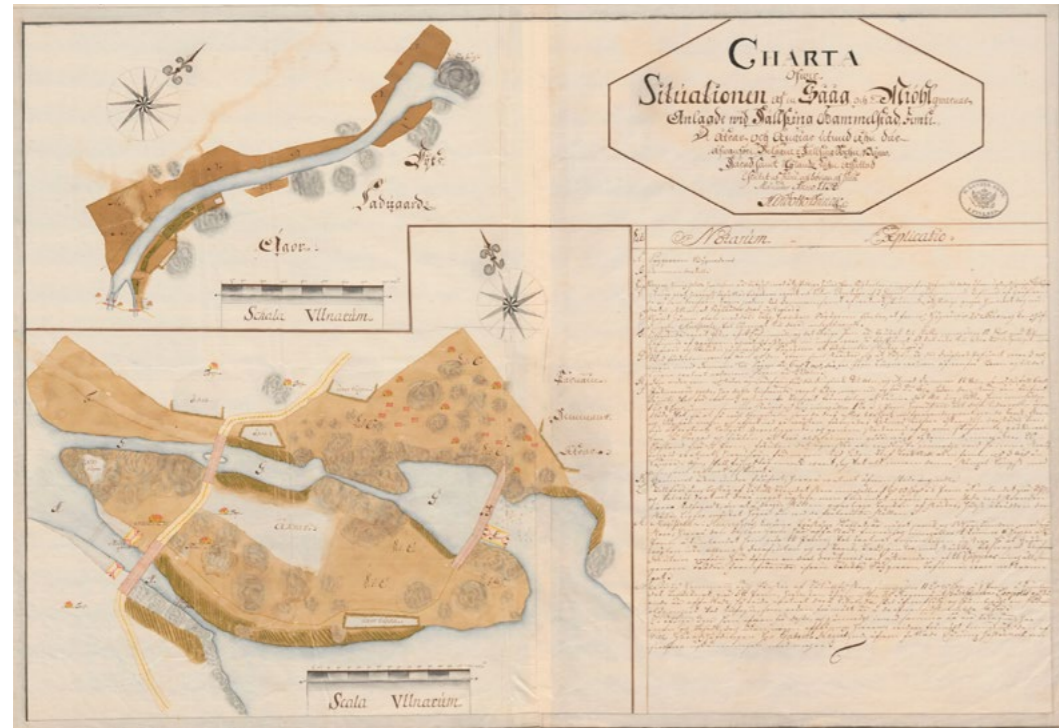

Kuninkaankartanonsaarella jääneitä muurirakenteita. suodatinlaitoksen kakkoispäädyn ja itäisen koskihaaran välisellä alueella. Signe Brander dokumentoi löydöt valokuvasarjaan. Löytöpaikalla kävi myös arkeologi Juhani Rinne.

Kuninkaankartan suodatinlaitoksen laajennustöiden yhteydessä vuonna 1913 löydettiin kivimuurien jäänteitä, joiden arveltiin periytyvän kuninkaankartan ajoilta. Kaivaustöitä tehtiin alueella, joka sijaitsi 1909 valmistuneen

Kosken ympäristö 1700-luvulla

1738

Kuninkaankartanonsaari, jokiuoma ja koski vuonna 1738 päivätysmittauskartassa. Charta öfver Situationen af en Såg och 2ne Miöhlqvarnar, anlagde vid Hällsing Gammelstad, jemte de Åkrar och Ångar utmed Åby där åfvanföre. KA.

Vuoden 1738 kartan mukaan läntisen koskiuoman sillan pohjoispuolella on jauhomyllyt molemmin puolin uoma ja niiden pohjoispuolella rakennelma, joka oletettavasti kuvaa ns. pohjapatoa. Sama rakenne näkyy pienempänä myös laajempaa jokiympäristöä esittävässä kartassa. Sillan eteläpuolelle on koskiuomaan merkitty ns. lohivadot (laxkistor). Saaren pohjoisosassa sijaitsevan myllyn vieressä on myllärin talo (möllnare huus) ja saaren pohjoiskärjessä hyötypuutarha (kåhltäppa). Saaren keskiosassa on Pärnain tila (hemman) ja torppa, pohjoisrannalla on pelto ja etelärannalla toinen, kapea pelto. Itäisen koskiuoman eteläosaan on joen poikki merkitty saha (sågkvarn) ja pato (dammen). Saha sijaitsi tässä paikkaa vuosina 1735-1840. Itäisellä rannalla on useita taloja ja pieniä pelloja. Karttaan liittyy selostus, jonka mukaan Vanhankaupunginkoski on vahvasti virtaava kahteen uomaan jakautuva koski, jota molemmin puolin rajaavat korkeat kalliot, läntiseen uomaan on perustettu kaksi jauhomyllyä ja itäiseen uomaan sahamyly. Koskien yli kulkee Helsingin ja Porvoon välinen maantie. Kosken pohjoispuolella sijaitseva karu, kivikkoinen alue on sahan työntekijöiden asuttama.

Vuoden 1738 kartan osasuurennos. Läntisen jokiuoman sillan pohjoispuolella on jauhomyllyt molemmin puolin uoma, joista läntinen oli kaupungin mylly ja itäinen kuului Viikin Latokartanoon. Näiden yläpuolelle kosken poikki merkitty alue kuvaa oletettavasti vesimyllyjä palvelevaa pohja- tai kynnyspatoa. Sillan eteläpuolelle on merkitty kiinteät, puurakenteiset lohipyödykset, ns. lohivadot (laxkistor). Itäiseen koskihaaraan on rakennettu saha ja sen kartan selostuksessa mainittu pato, jonka rakenteesta ei ole tarkempaa tietoa.

Vuoden 1738 osakartan yksityiskohta. Läntiseen koskihaaraan on merkitty poikittainen pato, oletettavasti pohjapato.

Kustaa Vaasan 1550 perustamalla Vanhankaupunginkosken saarella sijainnut kuninkaankartano ehti toimia paikalla vain parikymmentä vuotta. Talouskeskus oli jo 1554 siirtynyt Viikin Latokartanoon. Kosken vesivoima on pyörittänyt myllyjä 1550-luvulta alkaen jokseenkin keskeytyksettä vuoteen 1915 saakka ja kosken ympäristössä on pitkään ollut muitakin tuotantolaitoksia, mm. Kuninkaankartanonsaareissa 1735-1840 toiminut saha. Vuonna 1781 laaditun, Viikin Latokartanon verollepanoon liittyvän tiluskartan selostuksessa J.P. Westermarck kirjoittaa, että itäisen koskiuoman sahan ovat perustaneet Helsingin kauppiat, jotka vuonna 1735 tehdyn yhteenliittymän / sopimuksen mukaan suorittavat Latokartanolle vuosivuokraa sahan paikasta, sekä menetetyistä lohenpyynnistä kolmesataa kuparitaalaria taikka 16 riikintaalaria 32 killinkiä, jonka lisäksi erillisen sopimuksen mukaan heidän tulee suorittaa maksuna kymmenen tolltia parempilaatuista jämälautaa.

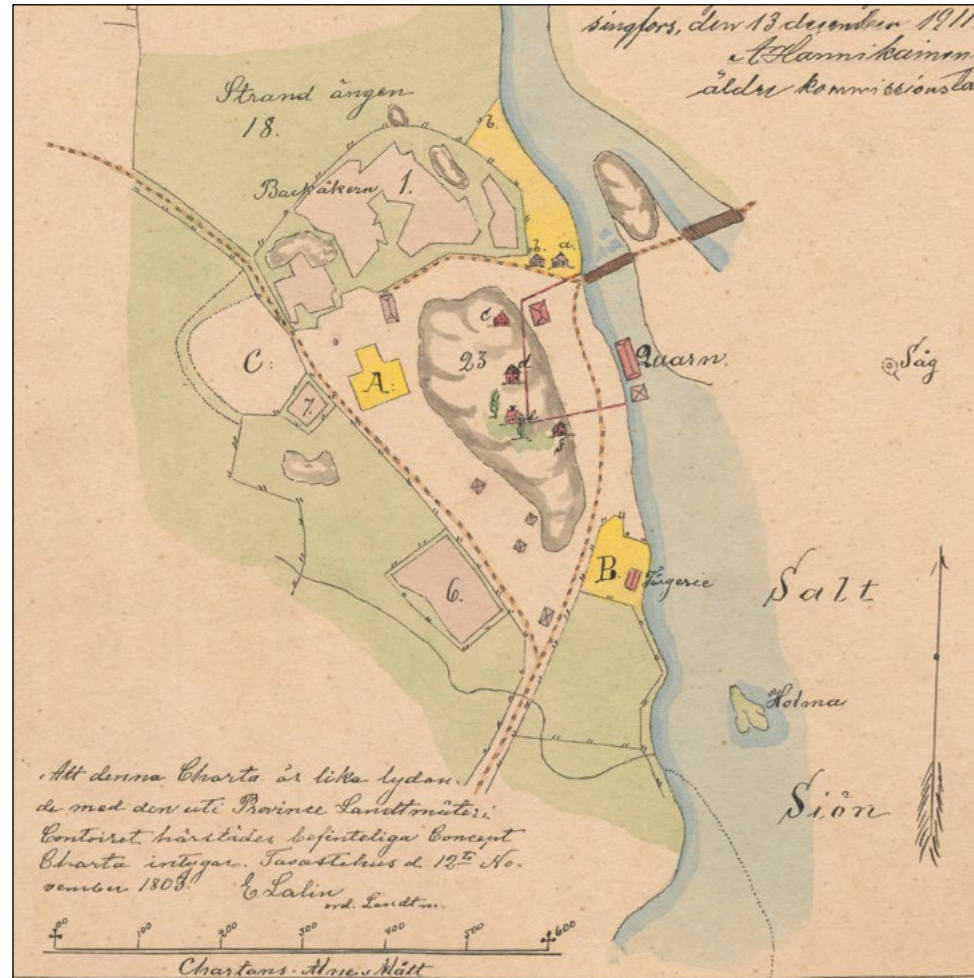
1700-luvun lopussa alueella toimi värjäämö ja polttimo, myöhemmin mm. panimo ja tiilitehdas.

1757-1760

Mittauskartan osa, Kuninkaankartanonsaari ja Vanhankaupunginkoski, vuosina 1757-1760 on kartoitettu ja mitattu Vantaanjoki kokonaisuudessaan. Geometrisk Carta öfver Gammelstads Ån med dess Forsar. Belägen uti Nylands Lähn Raseborgs östra och Borgo Härader samt Nurmijärvi och Helsing Sochnar Författad Åren 1757. 1758. et 1760. TVH EI 115:/19. KA.

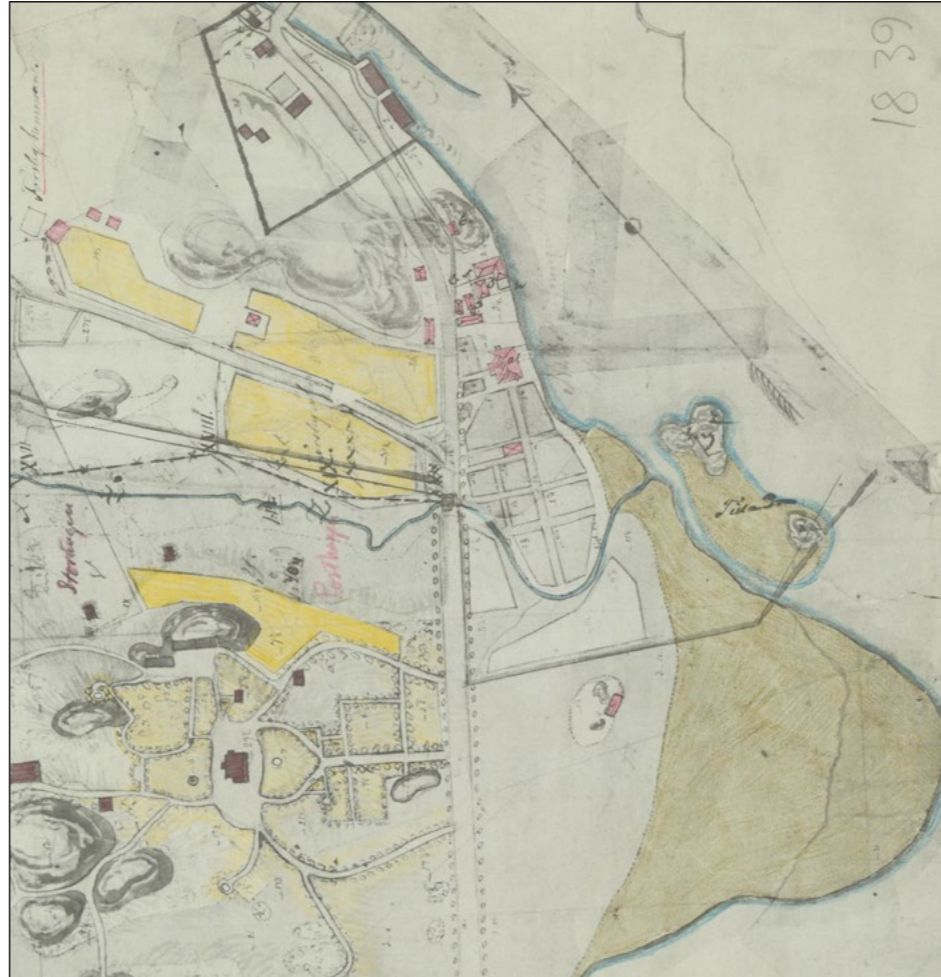
1777

Vanhankaupungin aluetta kuvaavassa Koskelan tilan myöhemmin kopioidussa karttaotteesta vuodelta 1777 näkyy läntisen uoman rannalle 1750-luvulla rakennetut kaksi uutta myllyä ja näiden eteläpuolella B-kirjaimella merkityllä tontilla värjäämö. Sillan pohjoispuolella sijainneet myllyt olivat tuhoutuneet 1740-luvulla pikkuvihan aikana. KA. Molemmat myllyt on kuitenkin esitetty vuonna 1757 Gottfrid Ihnin laatimassa koskimittauskartassa.

Neljä vuotta myöhemmin laaditun, Viikin Latokartanon verollepanoon liittyvän tiluskartan selostuksessa J.P. Westermarck kirjoittaa, että Latokartanolla on aiemmin ollut kahdella kiviparilla varustettu tullimylly Vanhankaupungin suuremmissa uomassa, mutta sen jälkeen kun edesmennyt pormestari Nils Burtz sai vuoden 1756 valtiopäivillä luvan rakentaa kaupungin puolelle kivirakenteisen, kahdeksalla kiviparilla varustetun myllyn, Latokartano on saanut korvauksena tällöin puretusta myllystään vuosivuokrana kaksikymmentä tynnyriä ruista, mutta toisaalta Latokartano suorittaa jauhatusmaksun jauhattavasta viljastaan.

1839

Ote Forsbyn tilan kartasta vuodelta 1839. HKA.

Kartan yläosassa näkyy tummalla rajattu tuolloin kauppayhtiönä toimineen myllyn tontti. Koskeen on merkitty pato ja rannalla näkyy aiemman kivisen myllyrakennuksen eteläpuolella 1830-luvulla rakennettu uusi puinen mylly. Myllytontilla on lisäksi viisi muuta rakennusta. Alempana joen rannalla on tiiviinä ryhmänä useita rakennuksia. Kuvan alalaidassa on 1834 rakennettu Annebergin huvila puutarhoineen. Huvilan rakennuttanut suurkauppias G.O. Wasenius vuokrasi 1840-luvulla sekä Viikin latokartanon että Koskelan tilan ja Vanhankaupungin myllyn.

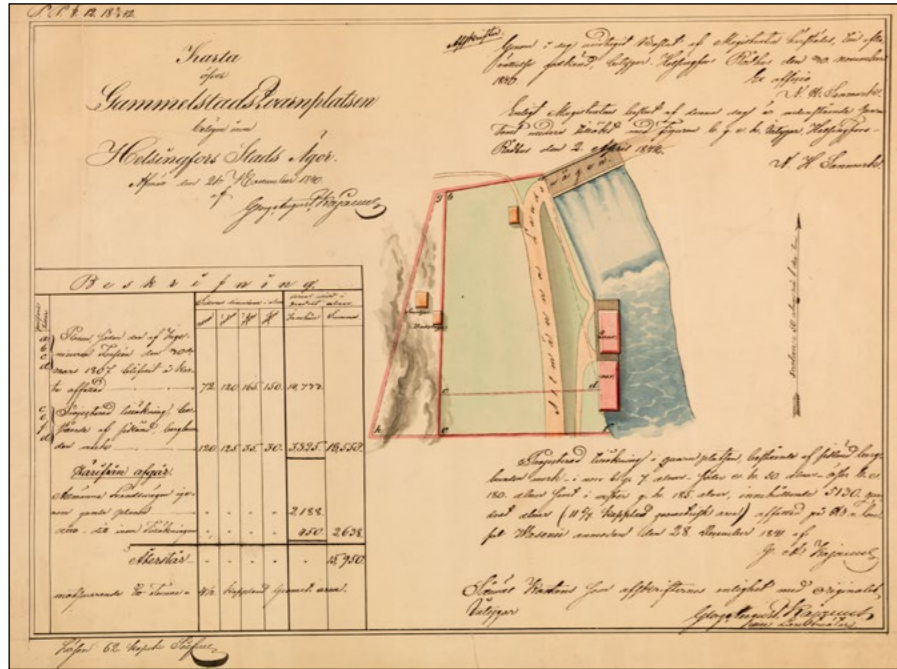
1846

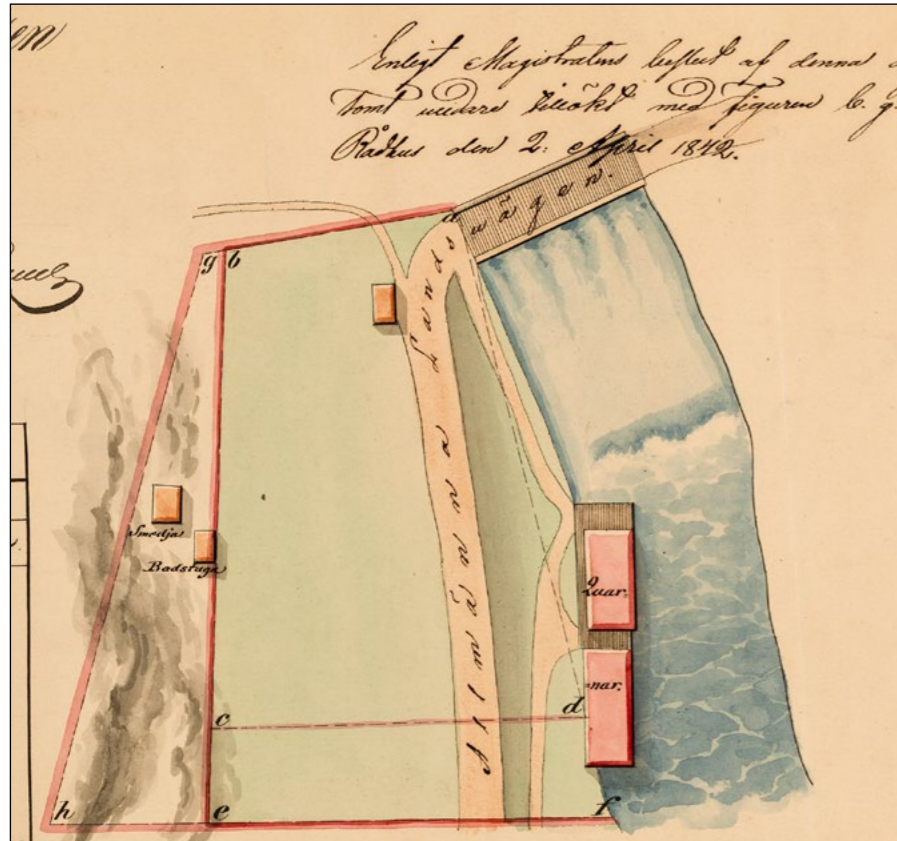
Viikin Latokartanon tiluskartan osa vuodelta 1846, Karta öfver Wik Ladugårds ägor, uppmätt af Georg August Kajanus. KA.

Joen länsirannalla on kaksi myllyä ja joen halkova pato. Itäinen koskihaara on, kuten aiemminkin, esitetty osittain hyvin kapeana uomana. Sen eteläpäässä on Kauppaneuvos Carl W. Lindebergin vuonna 1840 rakennuttama väritehdas (Gammelstads Färgrifningsqvarn). Joen itäpuolelle oli jo tuolloin muodostunut kylämäisen tiivistä asutusta, josta oli maininta jo 1700-luvun kartassa. Saaren eteläosa (AB) jossa väritehdas sijaitsi, oli vuokrattuna kauppias Fredrik Tschetschulinille. Karttaan liittyy selostus, jossa mainitaan nimeltä talojen vuokralaiset. Saaren pohjoisosassa sijainnut koskitorppa (L) oli vuokrattuna leski Maria Falckille ja viereinen talo (Ba) Ludvig Örnbergille. Maantien eteläpuolella sijainnut asuinrakennus (Ca) oli vuokrattuna leski Winogradoffille. Hänen vuokraamansa aumakattoinen, kahdella savupiipulla varustettu rakennus näkyy Magnus von Wrightin piirroksessa vuodelta 1841 ja vielä 1800-luvun loppupuolella otetuissa valokuvissa.

Mylly ja pato 1840-luvulla

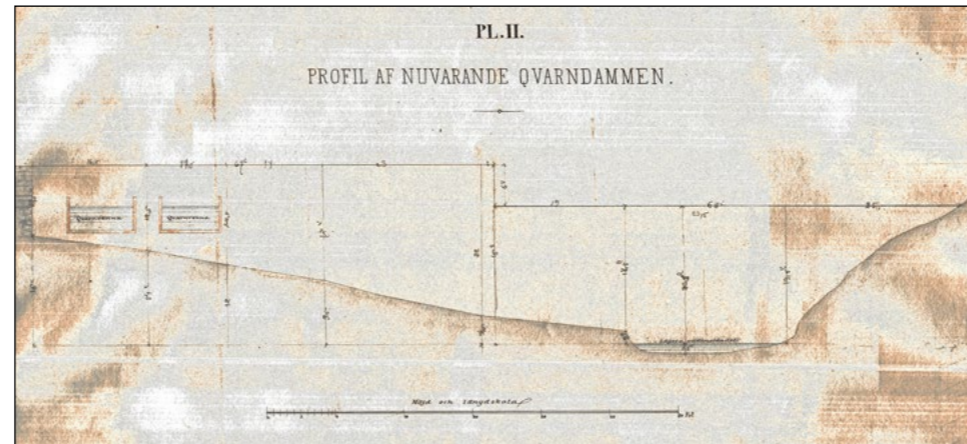
Kosken länsirannalla sijaitsevan, Hämeentien poikki ulottuvan Vanhankaupungin myllypaikan mittaus vuodelta 1840, johon on 1841 lisätty G.O. Waseniuksen toivotat myllytontin muutokset. Kartan on laatinut maanmittari G.A. Kajanus. HKM.

Kartassa on esitetty koskiuomaan rakennetut myllyt, koski, pato ja maantiesilta sekä rinteeseen, kallon kupeeseen rakennettu paja ja sauna.

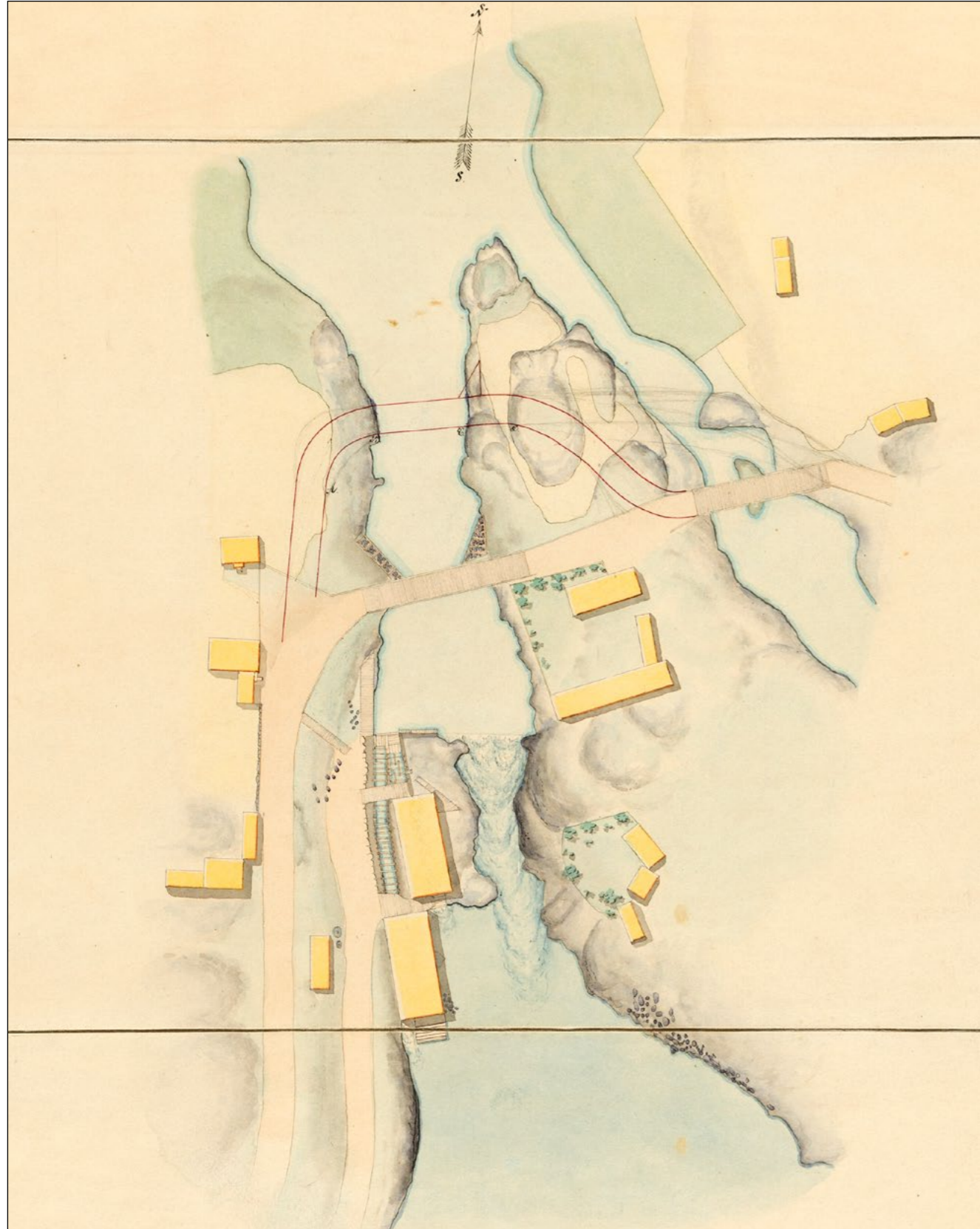

Myllyrakennukset ja kosken läntisen uoman pato Magnus von Wrightin maalauksessa vuodelta 1841. Vasemmalla 1700-luvulta periytyvä kivinen mylly, sen edessä uudempi puurakenteinen, taitekattoinen myllyrakennus. Oikealla näkyy puurakennuksia Kuninkaankartanonsaareissa, mm. keltaiseksi maalattu, kahdella savupiipulla varustettu aumakattoinen asuinrakennus aidattuine tontteineen. Keskellä näkyy pato ja sen takana maantien puurakenteinen silta. HKM.

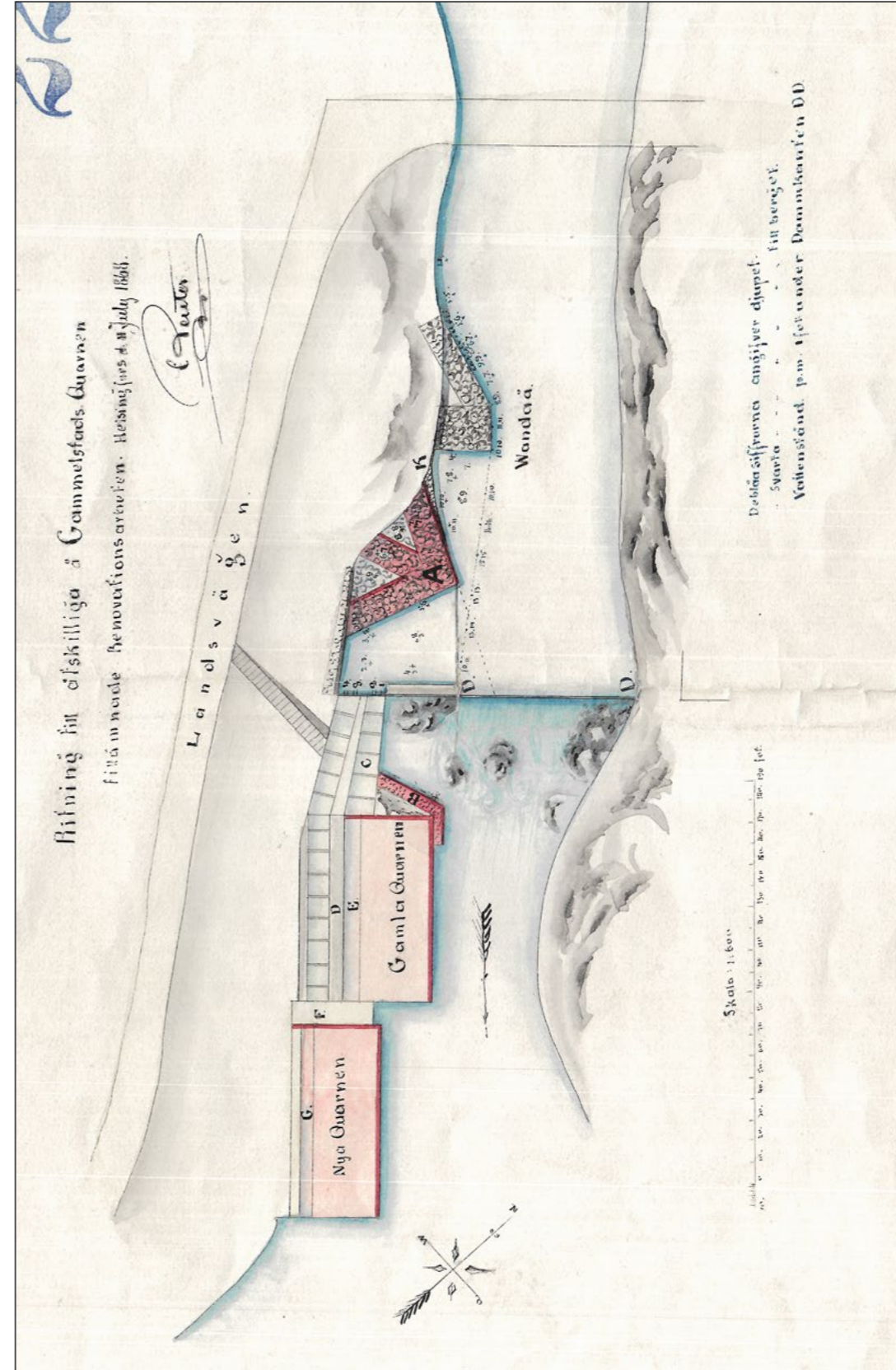

Insinööri Lekven vesilaitosehdotukseen liittyvässä piirustuksessa vuodelta 1866 on esitetty purettavan puurakenteisen myllypadon mittauspiirustus. Vesilaitoksen uusi pato rakennettiin 1870-luvulla noin 3 metriä vanhan padon pohjoispuolelle. HKA.

Tilanne 1859-1868; uusi tielinjaus, silta ja myllypadon muutosehdotus

Vanhankaupungin kosken kartta, lisämerkintä 1859; Karta öfver Gammelstads fors. HKA. Insinööri-everstiluutnantti Appelbergin laatimassa kartassa näkyvät koskivoimaa käyttävät laitokset, padot ja kanavat. HKA. Itäiseen viertotiehen liittyvän maantien linja on jälkikäteen piirretty siirrettäväksi pohjoisemmaksi.

Läntisen rannan rakenteisiin ja myllyn patoon liittyvä muutosehdotus sekä uuden myllyrakennuksen sijoitusehdotus 1868, insinööri C. Reuter. Padon yläpuolelle on merkitty koskiuoman syvyysmittoja. Uusi tielinjaus on toteutunut. HKA.

4 VANHANKAUPUNGINKOSKEN VESILAITOKSEN RAKENNUSHISTORIA

Tutkija Timo Herranen on 2001 julkaissut Helsingin vesihuollon historiaa käsittelevän kirjan, jota on käytetty seuraavan tekstin keskeisenä lähteenä.

Ennen kunnallisen vesilaitoksen ja vesijohtojärjestelmän rakentamista helsinkiläiset olivat veden saannissa julkisten kaivojen varassa. 1870-luvun alussa kaupungissa oli 26 yleistä kaivoa, joista vain osa sijaitsi julkisilla paikoilla eivätkä kaikki olleet jatkuvasti käyttökunnossa. Vesipulasta oli kärsitty jo talvella 1839-1840, jolloin Helsingissä oli 20 000 asukasta. Kaivojen veden likaantuminen oli yleinen ongelma, ja vakavat tautiepidemiat, kuten vuoden 1853 koleraepidemia, vauhdittivat vaatimuksia vesijohdon saamiseksi.

Euroopan kaupunkiin oli 1800-luvun kuluessa alettu perustaa vedenpuhdistuslaitoksia, ensin Lontooseen, myöhemmin vuosina 1849 - 1859 Hampuriin, Berliiniin, Frankfurt am Mainiin jne. Kun vuonna 1852 tehtiin päätös Tukholman vedenpuhdistuslaitoksen rakentamisesta, asiasta uutisoi Helsingfors Tidningar-lehti, joka myös nosti esiin kysymyksen Helsingin tarvitsemasta vesijohdosta.¹

Kun Helsingin kaupunki 1860-luvulla alkoi suunnitella vesijohtolaitosta, päällimmäisenä tarkoituksena oli sammutusveden saatavuuden turvaaminen, asia, josta senaatti oli ollut senaatintalon paloturvallisuuden takia huolissaan. Kaupunki koostui vielä suurelta osalta matalista puurakennuksista, jotka asemakaavan ja rakennusjärjestyksen mukaan oli luvallista rakentaa varsinaisen keskustan ulkopuolelle. Uuden teatteritalon tuhoisa tulipalo 1863 nosti osaltaan vesijohtokysymyksen ajankohtaiseksi.

Tukholman vedenpuhdistuslaitoksen rakentaminen toteutettiin kaupungin omana hankkeena 1858-1861. Ruotsin muut isommat kaupungit saivat vedenpuhdistuslaitoksen 1860-1870-luvuilla. Saksassa ja Ruotsissa vedenpuhdistuslaitokset olivat yleensä kunnallisessa omistuksessa.

Tukholman vedenpuhdistuslaitos herätti helsinkiläiset teknikot keskustelemaan Helsingin vesijohtokysymyksestä. Senaatti teki 1864 esityksen kaupungin vesijohdon rakentamisesta Uudenmaan läänin kuvernöörin välityksellä maistraatille. Maistraattia kiinnosti

Vesilaitoksen vuosina 1872-1873 rakennettu, kivistä muurattu pato sijoitettiin kallioiden rajaamaan kapeaan koskiuomaan noin 3 metriä pohjoisemmaksi kuin vanhempi myllypato. Kosken länsirannalla sijainnut vanhempi myllyrakennus purettiin. Taustalla näkyy 1920-luvulla valmistunut, kiviharkoilla verhottu silta.

ennen kaikkea juomavesikysymyksen ratkaiseminen ja ehdotti, että vesijohtohankkeen suunnittelu annettaisiin tie- ja vesirakennustoimikunnan insinöörien tehtäväksi. Tehtävään valittiin Polyteknisen opiston tie- ja vesirakennusopin opettajana toimiva, norjalaisyntyinen insinööri Endre Lekve, joka oli opiskellut sekä Hampurissa että Hannoverissa. Lekven näkemyksen mukaan erilaisista vaihtoehdoista ainoastaan Vantaanjoesta

saataisiin riittävästi vettä koko kaupungin tarpeisiin. Suunnittelutehtävään Lekve valmistautui Tukholmaan, Kööpenhaminaan, Hampuriin ja Altonaan tekemällään opintomatalla. Palattuaan hän alkoi ensin kokeilujen avulla tutkia Vantaanjoen veden suodattamismenetelmiä ja laati sitten yksityiskohtaisen ehdotuksen Helsingin vesilaitoksen rakentamisesta, joka myös julkaistiin kirjaseen muodossa. Timo Herranen mukaan Helsingin

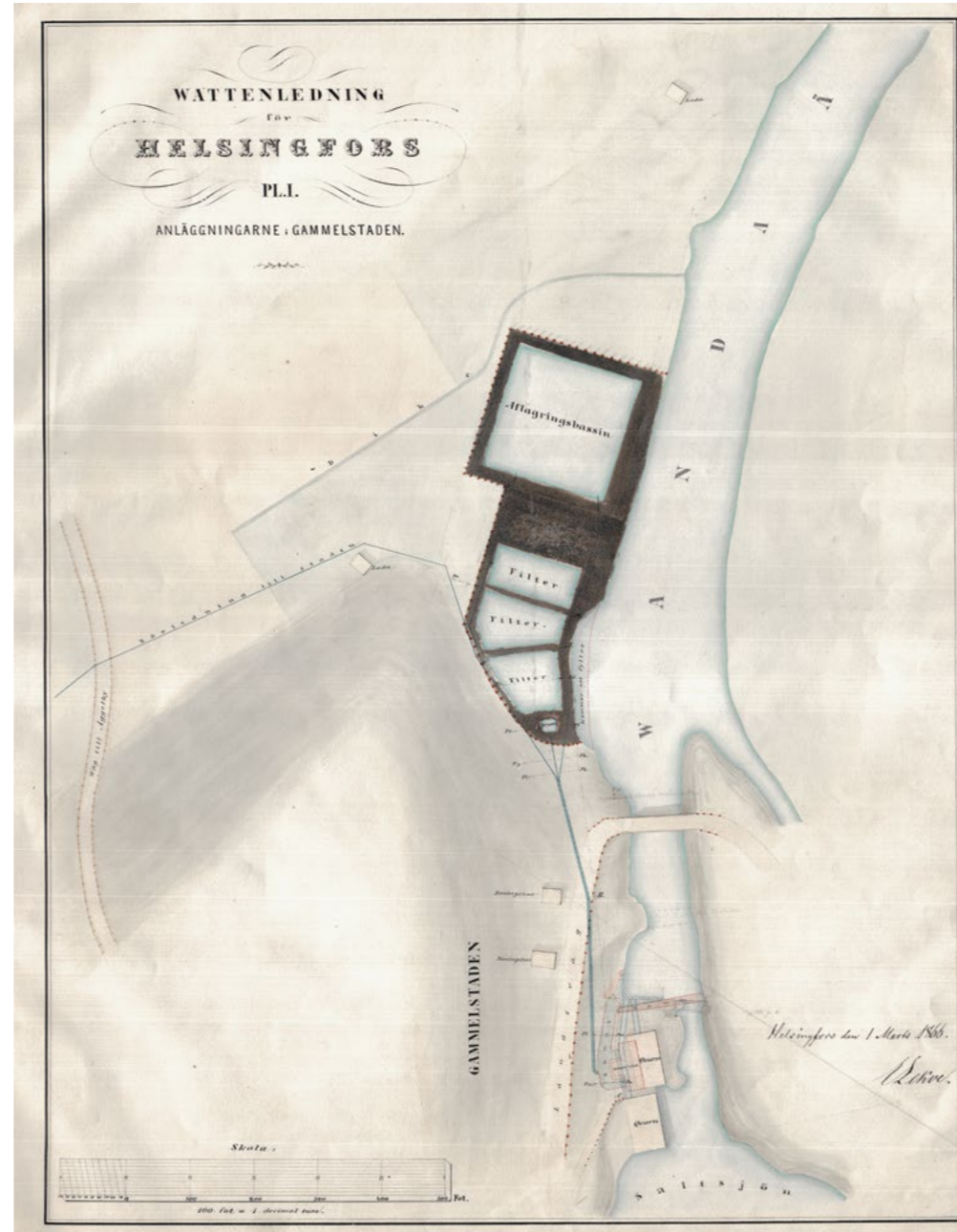
kaupunki ei kuitenkaan ollut kovin innostunut vedenpuhdistuslaitoksen suunnittelusta silloin, kun sen olisi pitänyt uhrata tarkoitukseen varojaan. Lekven suunnitelman pääpiirteet olivat, että vesijohtovesi otettaisiin Vantaanjoesta noin kuuden kilometrin päästä kaupungista. Veden siirtäminen putkea pitkin kaupungin läheisyydessä sijaitsevaan vesisäiliöön edellytti pumppuja ja käyttövoimaa, joka oli saatavissa Vanhankaupungin

¹ Herranen 2001, 10-11

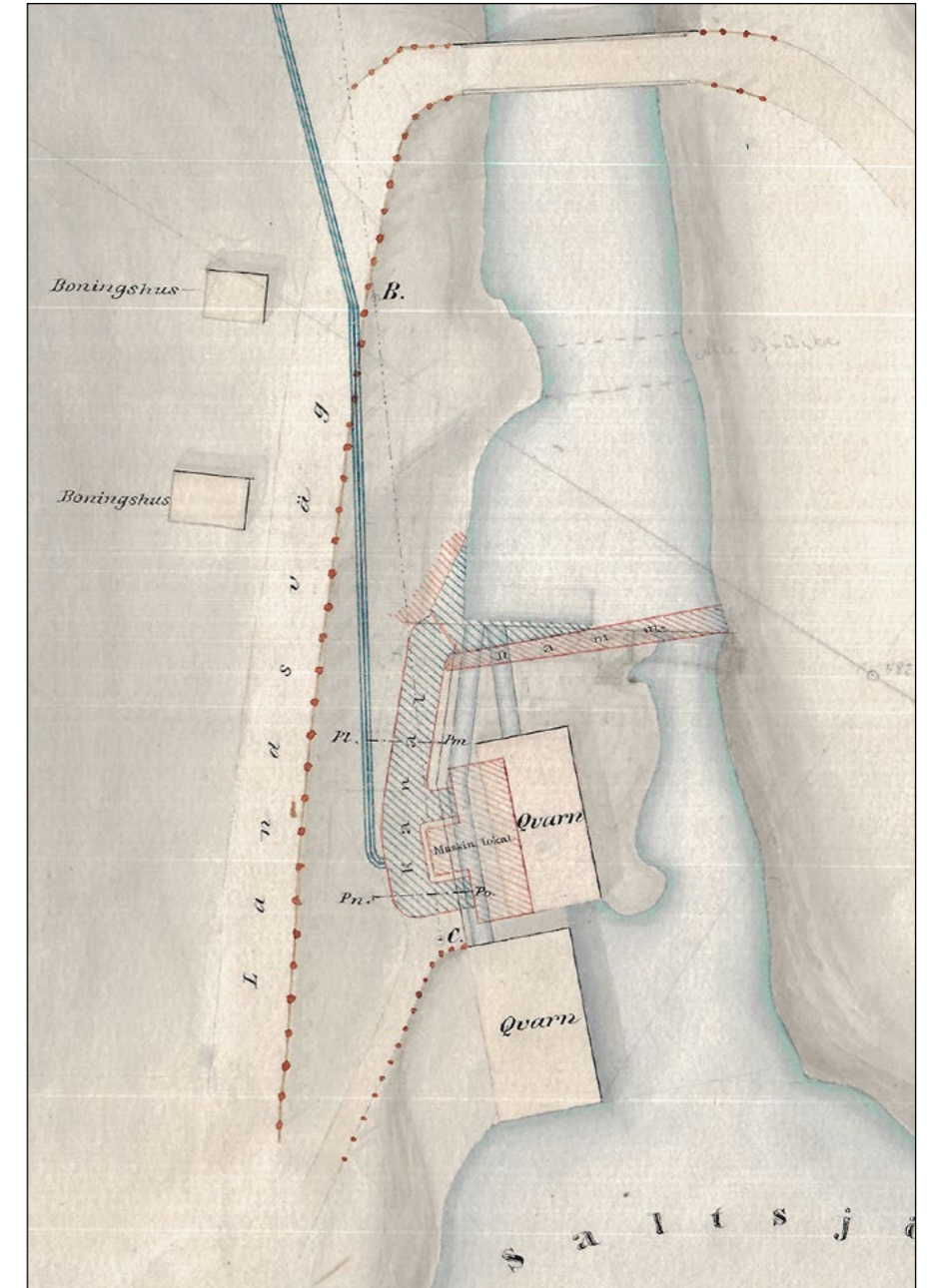
vesiputouksesta. Vesivoima oli höyryvoimaan verrattuna edullinen ratkaisu, ja vesilaitos oli sijoitettava sinne, missä vesivoimaa oli saatavilla. Lekve ehdotti pumppulaitoksen sijoittamista kosken länsirannalle ja suodatinlaitteiden sekä selkeytysaltaan rakentamista jonkin verran matkaa pumppaamosta ylävirtaan. Vedenjakelun runkoputken läpimitaksi Lekve ehdotti 16 tuumaa, mikä olisi riittävä 50 000 asukkaan tarpeisiin. Hän ehdotti vesisäiliön sijoittamista korkealle kalliolle Alppilaan. Vesijohtoveden jakeluverkon kaupungissa muodostaisivat pääjohdot ja sivujohdot.

Lekven vesilaitosesitystä käsiteltiin raastuvankokouksessa ensimmäisen kerran kesällä 1866. Asian verkaisesti etenevän käsittelyn aikana asiantuntijaksi kutsuttiin Tukholma vesilaitoksen suunnittelija, F. W. Leijonancker, jonka lausunto julkaistiin 1868. Tämän jälkeen pietarilainen liikemies W. A. Abegg ilmoitti, että hänen yhtiönsä olisi halukas rakentamaan vesilaitoksen ja ylläpitämään sitä vuosittaista toiminta-avustusta vastaan, jonka maksaisivat kaupunki, valtio, Kaupunkien Yleinen Paloapuyhtiö ja Helsingin yliopisto. Lehtikirjoituksissa epäiltiin Abeggin toimivan taustalla pysyvien yrittäjien bulvaanina ja toisaalta arvioitiin Helsingin kunnallishallinnon olevan kyvytön hoitamaan vesilaitoksen kaltaista vaativaa järjestelmää.

Vuonna 1870 Abegg jätti maistraatille uuden tarjousesityksen, jonka perusteella kaupungin vanhimmat hyväksyivät Abeggin ja Helsingin kaupungin välisen toimilupasopimuksen helmikuussa 1871. Sen mukaan vesilaitoksen tulisi olla valmis ja vedenjakelun alkaa viimeistään vuonna 1875. Kesäkuussa osoittautui, että Abeggin tavoitteena olikin ollut vain toimiluvan hankinta ja välittäminen eteenpäin. Hän ilmoitti kesäkuussa 1872 siirtäneensä toimiluvan berliiniläiselle Neptun Continental Wasserwerks-Aktiengesellschaft nimiselle yhtiölle, jonka kanssa hän oli neuvotellut Pietarissa. Neptun-yhtiöllä oli kokemusta vesilaitosten rakentamisesta useisiin Euroopan kaupunkeihin, ja toimiluvan siirto hyväksyttiin kesällä 1872.²

Insinööri Endre Lekven maaliskuussa 1866 allekirjoittaman ehdotuksen mukaan vesilaitos suodatinaltaineen oli tarkoitus sijoittaa kosken pohjoispuolelle ylävirtaan. Asemapiirroksessa on esitetty suodatinaltainien ehdotus, uusi pato (punaisella viivoituksella) ja vesijohto patoaltaaseen liitettävästä kanavasta. Vanhan sillan paikka on merkitty lyijykynällä. HKA.

Asemapiirroksen osa, joka kuuluu Lekven vesilaitossuunnitelmaan. Piirustuksessa on esitetty kosken varrella sijaitsevat myllyt ja padon uudistussuunnitelma. Vanhan maantiesillan paikka on merkitty lyijykynällä saksaksi, Alte Brücke. HKA.

² Herranen 2001, 10-17; Waselius 1954, 21-25

Suunnitelmat ja rakennustyöt 1872-1876

Neptun-yhtiö aloitti vesijohdon rakennustyöt vuoden 1872 marraskuussa. Töitä johtamaan Wienistä saapui yhtiön sveitsiläissyntyinen insinööri Jakob Robert Huber. Berliiniläinen toiminimi Elsner & Stumpf oli palannut hänet toteuttamaan Wieniin yhtiön vesilaitoshankkeen, ja Huber oli saanut valita, lähtisikö hän seuraavaksi hoitamaan yhtiön rakennushankkeita Napoliin, Odessaan vai Helsinkiin.

Helsingin vedenpuhdistuslaitoksen ja vesijohdon rakennustyöt etenivät vauhdilla kesällä 1873. Rakennustyöt työllistivät enimmillään 600 miestä, joiden joukossa oli suomalaisten lisäksi Saksasta saapuneita ammattilaisia. Sanomalehdet kertoivat vesijohdon tulleen elokuun puoliväliin mennessä lasketuksi kaupungin tärkeimpien katujen alle ja painejohto Vanhankaupungin vedenpuhdistuslaitokselta Alppilan vesisäiliölle oli lähes valmis. Vesisäiliö ja Vanhankaupunginkosken uusi kivipato valmistuivat lokakuussa. Vesijohtotöiden asennus oli edennyt kaupungissa jo joihinkin asuntoihin saakka.

Neptun-yhtiö joutui vuokraamaan maa-alueita vesijohdot ja vedenpuhdistuslaitosta varten. Vanhankaupunginkosken länsirannalla oli vielä jäljellä kaksi myllyrakennusta, joiden omistajien kanssa oli sovittava maa- ja vesialueiden kaupasta. Samassa yhteydessä kaupungille kuuluva myllyoikeuksien osa siirtyi Neptun-yhtiölle. Vesilaitoksen turbiinipumppulaitoksen rakentamisen takia purettiin pohjoisempana sijaitseva vanha myllyrakennus, toisen jäädessä vielä paikalleen.

Toisin kuin Endre Lekve, Neptun-yhtiö suunnitteli vedenpuhdistuslaitoksen suodatinaltaiden sijoittamista putouksen itäpuolelle, Vanhankaupunginkosken läntisen ja itäisen suuhaaran väliin jäävälle saarelle. Siltaasaari, nykyiseltä nimeltään Kuninkaankartanonsaari, kuului valtion omistamaan Viikin kapteeninvirkataloon ja oli vuokrattu konsuli Leonard Borgströmille. Borgströmiltä Neptun-yhtiö lunasti vuokraoikeuden tarvitsemaansa osaan saaresta.

Vesilaitoksen vauhdilla alkanut toteuttamistyö hiljeni vuoden 1873 lopulla. Neptun-yhtiö oli joutunut taloudellisiin vaikeuksiin ja joutui keskeyttämään toimintansa niin Helsingissä kuin muuallakin. Herranen on selvittänyt, että Neptunin vaikeuksien taustalla oli Eurooppaan levinnyt taloudellinen lama ja sitä seurannut varojen

puute. Yhtiöllä oli myös monta hanketta käynnissä yhtä aikaa. Selviytyäkseen yhtiö yritti kaupata hankkeitaan eteenpäin ja jätti maaliskuussa 1875 Helsingin kaupungille kahden miljoonan markan myyntitarjouksen rakenteilla olleesta vesilaitoksesta. Kauppahintaan sisältyi rakennustöiden saattaminen päätökseen.¹

Helsingin kaupunki osti vesilaitoksen ja Robert Huber jäi johtamaan rakennustöitä. Vesijohto valmistui ja vedentoimitus saatiin toimimaan jatkuvasti joulukuusta 1876 lähtien. Johdon valmistuttua Robert Huber toimi sen käytöstä ja jakelusta vastaavana henkilönä.

Ensin valmistuivat vuoteen länsikosken kivinen pato, kosken länsirannan turbiinipumppulaitos ja ympyränmuotoinen suodatinlaitos. Suodatinaltaita varten oli vuokrattu Kuninkaankartanonsaaren kaakkoispuolisko. Kosken länsihaaran yli rakennettiin puinen jalankulkusilta.

Turbiinipumppulaitoksen eteläpuolella oleva puinen myllyrakennus korvattiin tiilirakenteisella 1884. Samalla myllyn eteläpuoleinen ranta-alue pengerrerettiin.

¹ Herranen 2001

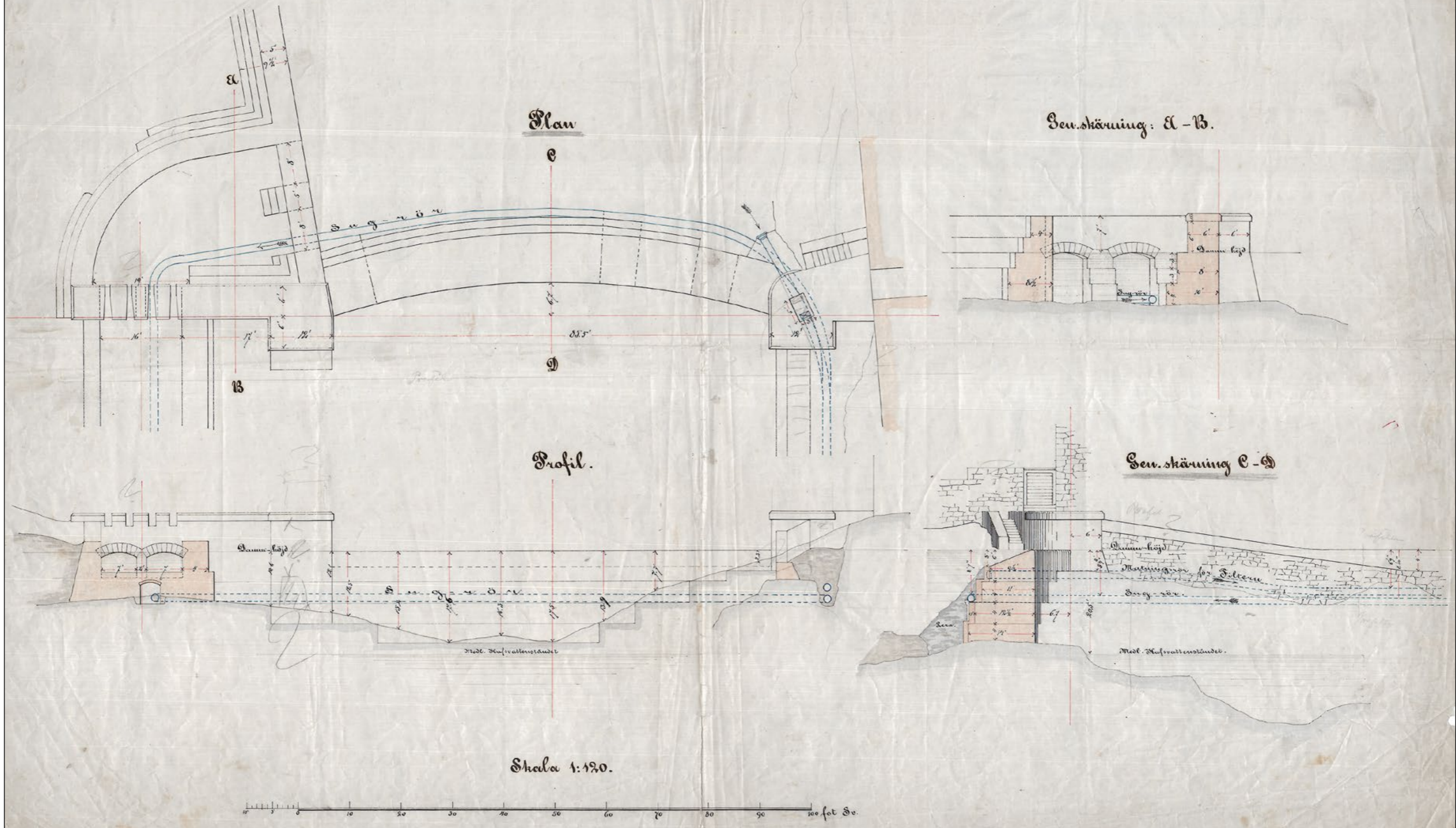

Kuninkaankartanonsaaren (kartassa Siltasaaren) kartan osa vuodelta 1873. Kartan on laatinut E. von Knorring. Saaren pohjoisosan rakennukset ovat asuinrakennus ja pesula pyykinkuivauspihoineen. Eteläosassa on vesilaitoksen uusi, pyöreä suodatinallas. Aidatun pihan kulmissa on paviljongit läntisen koskihaaran puolella. Niistä toinen on mahdollisesti pumppaamo. Länsirannalla on pumppaamo ja mylly. Piirustuksessa on esitetty uuden padon kaareva muoto. Vesilaitoksen piirustukset, HKA.

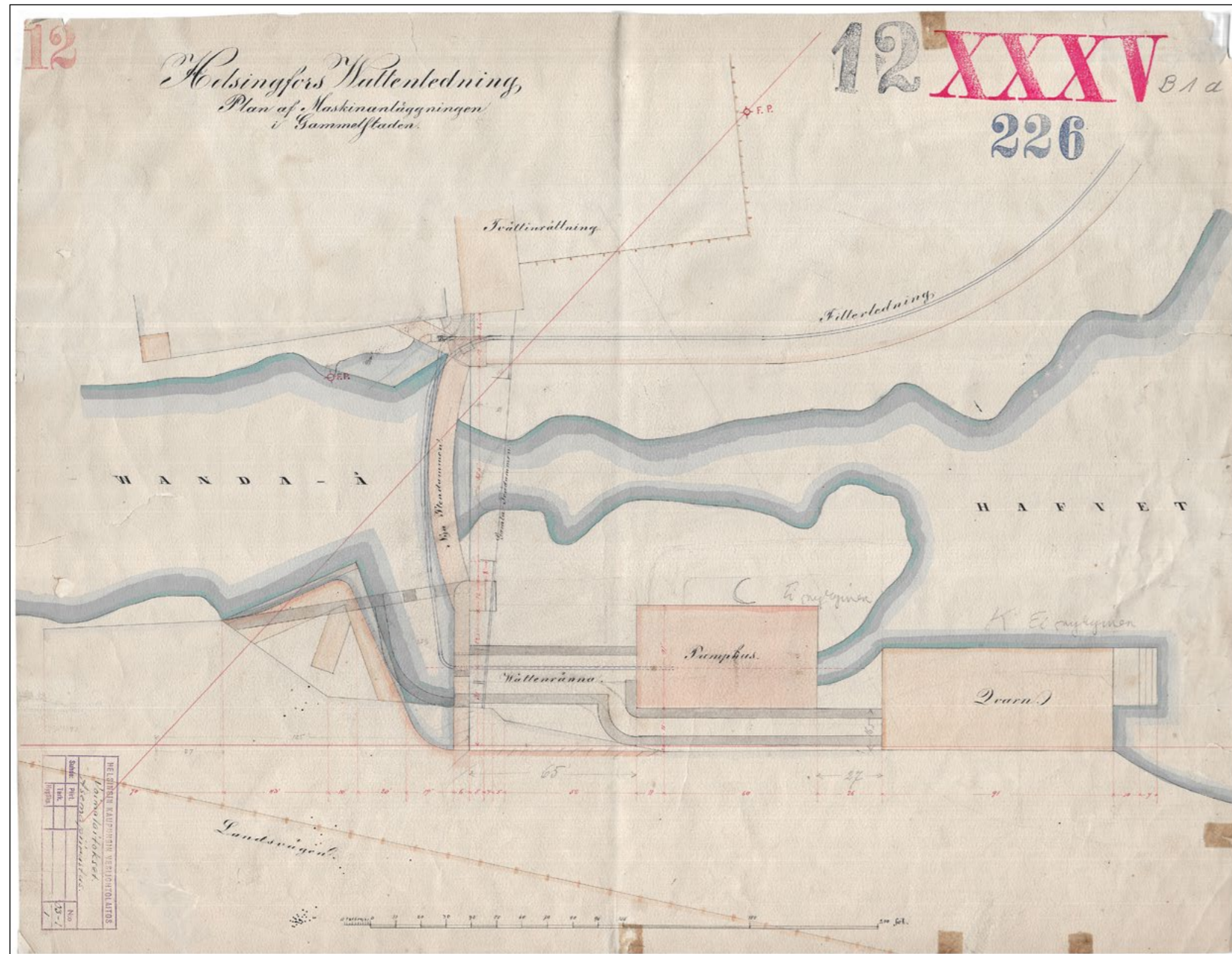
Helsingfors Wattenledning

B1 a
V39

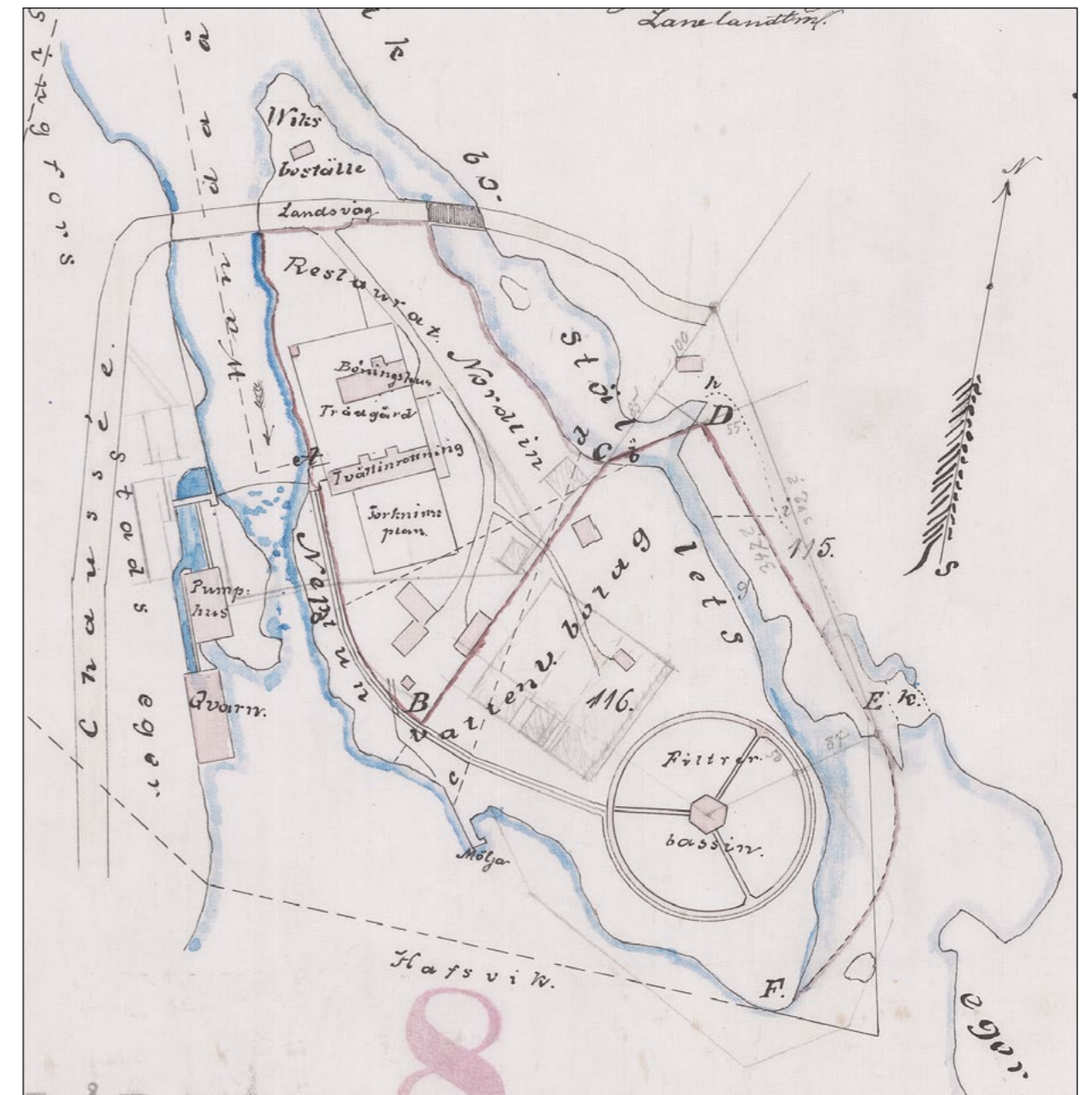
Damm öfver Wanda - å .

Neptun-yhtiö aloitti vesilaitoksen rakennustyöt marraskuussa 1872. Läntisen koskihaaran uutta, kaarevaa kivipatoa esittävä piirustus. Leikkauksissa on esitetty vedenpinnan korkeusaseman vaihtelut. HKA

Helsingin vesijohto. Konehuoneen asemapiirros. Päivämätön piirustus esittää pumppuhuonetta, jonka rakentaminen aloitettiin 1872, ja vanhaa myllyä, jonka tilalle rakennettiin uusi mylly 1884. Suodatinlaitokselta pumppulaitokseen saapuva vesijohto kulkee padon pohjoispuolella (piirustuksessa vasemmalla). Asemapiirros havainnollistaa, miten padon yläpuolelta johdettiin vettä pumppulaitoksen ja myllyn koneistoon. Entinen puinen pato on esitetty piirustuksessa uuden padon oikealla puolella. Vesilaitoksen piirustukset. HKA

Kuninkaankartanonsaaren katselmuskartta 1874, joka liittyy Neptun-yhtiön vuokraukseen. Kartan laatija on John Rosberg, kopio on vahvistettu 1895. Piirustuksen nimi on Karta Öfver Broholmen Under Wiks Militie Boställe Ut i Helsinge Socken Och Nylands Län; Upptecknad Vid Syn Om Neptun Continental Vattenverk Bolagets Arrende Av Sagde Holme. HKA.

Karttaan on 1890-luvun vaihteessa luonnosteltu uudet, suorakulmaiset suodatinlaitokset.

Vesilaitoksen rakennukset, pato, muurit ja muut rakenteet

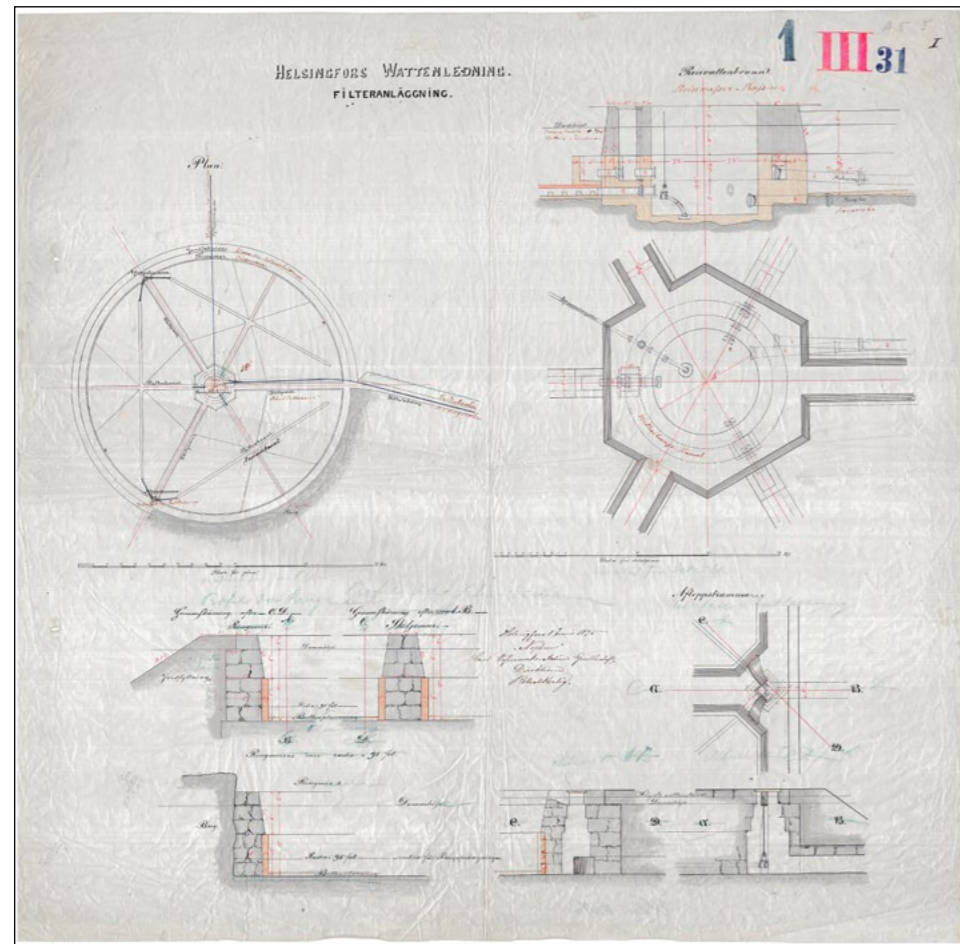
Vesilaitoksen pato, valokuva C. Hausen 1889. Taustalla näkyy puutarhan kulmassa kivimuurin päältä kohoava avoin paviljonki ja puurakenteinen maantiesilta. HKM

Läntinen koskihaara, Valokuva C. Hausen 1890. Vasemmalla turbiinipumppulaitos. Kosken eteen on rakennettu kävelysilta. Vasemmalla ensimmäinen pumppulaitos. Taustalla vasemmalla näkyy uuden höyryturbiinipumppulaitoksen rakennustyömaa. HKM

Vesilaitoksen vanhimmat hiekkasuodattimet olivat Neptun-yhtiön suunnittelema ja toteuttama hitaita, ns. englantilaisia suodattimia. Ympyrän muotoisen rengasmuurin rajaama allaskokonaisuus, halkaisijaltaan 53,5 m, oli jaettu kolmeen sektoriin, jonka 3,5 m syvät altaat oli perustettu kalliopohjalle. Keskellä oli pyöreä kaivo, halkaisijaltaan 4,5 m. Sijainnin takia suodattimiksi voitiin johdattaa jokivettä omalla paineella ilman pumppausta.¹

1 Lillja 1938,27

Kivimuurien reunustamien suodattimien suunnitelma, keskellä puhdasvesiallas. Piirustuksen on allekirjoittanut Neptun-yhtiön johtaja Robert Herbig 1875. HKA.

Vesilaitoksen ensimmäiset suodattimet olivat avoimia hiekkasuodattimia. Ympyrän muotoisen rengasmuurin rajaama allaskokonaisuus oli halkaisijaltaan 53,5 m. Keskellä oli katettu kaivo. Suodattimiksi johdatettiin vettä omalla paineella ilman pumppausta. Varhainen valokuva. HKM.

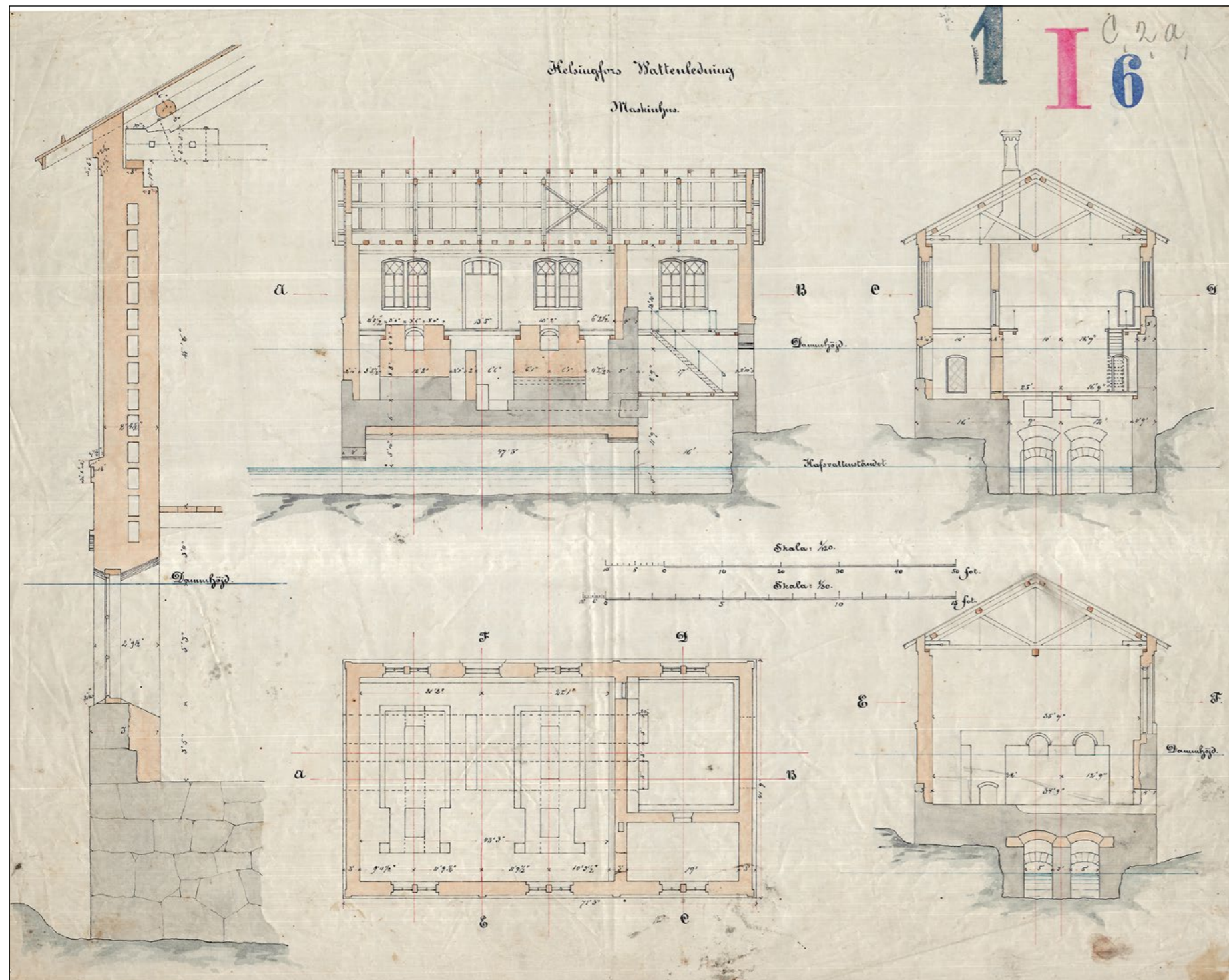
Vesilaitoksen avoimet puhdistusaltaat Vanhassakaupungissa. Kuva HKM.

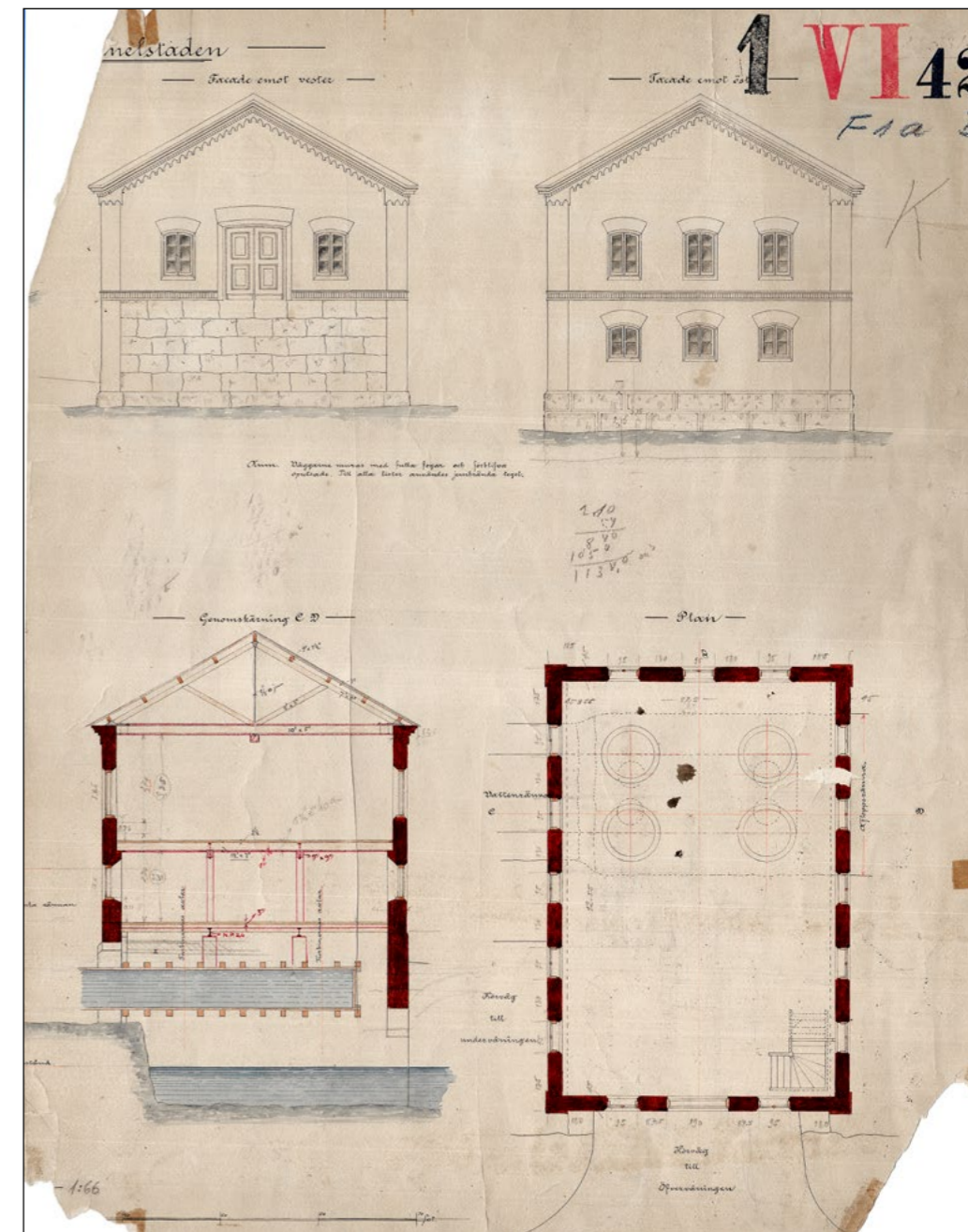
Vesilaitoksen vedensuodatuskokeiluja Kuninkaankartanonsaarella vuonna 1891. Taustalla näkyy Hämeentie ja Kellomäen paljas kallio puurakennuksineen. Kuvausaika 1891. HKM.

Avoimet altaat katettiin 1914. Kuva HKM.

Vesilaitoksen konehuoneen suunnitelma. Leikkaus- ja pohjapiirustuksen on allekirjoittanut Neptun-yhtiön johtaja Robert Herbig 1875. Turbiinipumppulaitos valmistui 1876. Meriveden pinta on merkitty sinisellä viivalla. Vasemmalla olevaan seinäleikkaukseen on merkitty padon korkeus-asema. HKA

Vesivoimalla toimiva mylly rakennettiin uudestaan tiilirakenteisena 1884. Päivämätön pohja-, leikkaus- ja julkisivupiirustus. HKA

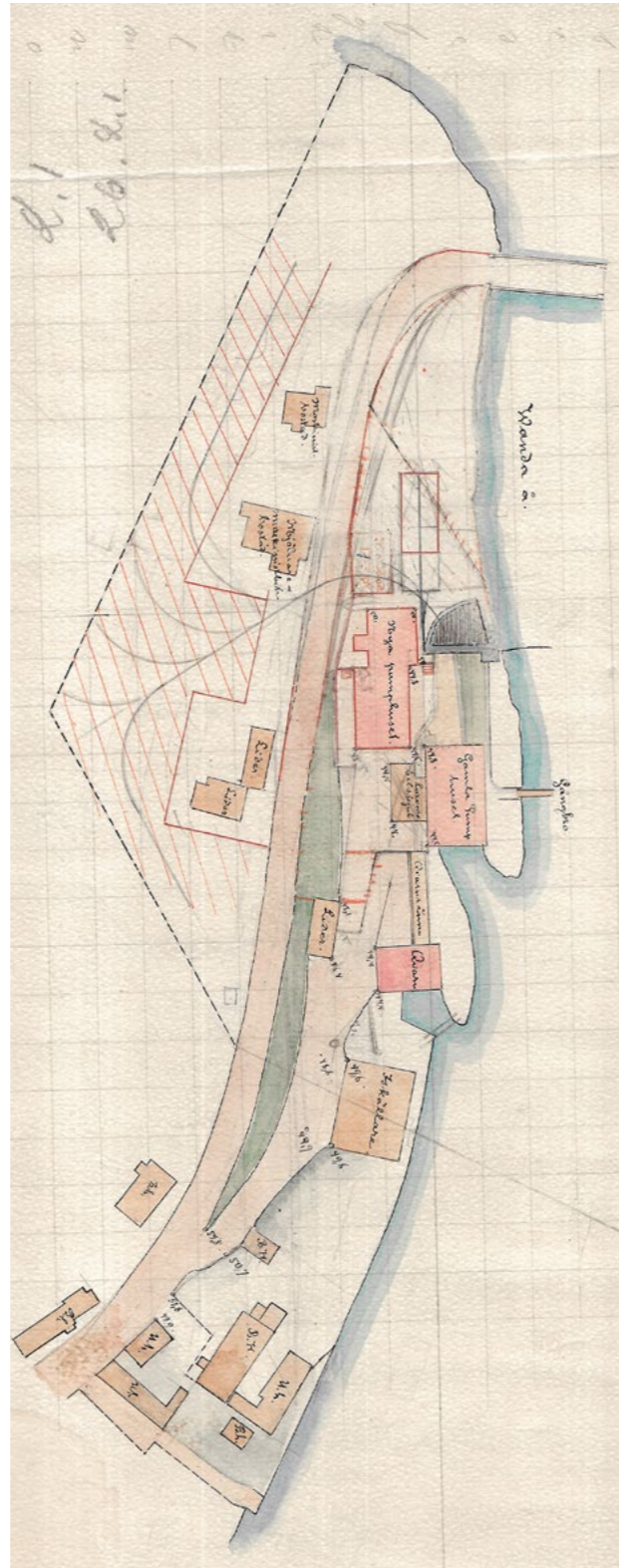
Suunnitelmat ja rakennustyöt 1880- ja 1890-luvuilla

Vanhankaupunginkosken vesilaitoksen ensimmäinen laajennusvaihe toteutettiin 1890-luvun vaihteessa.

Kosken länsihaaran yli rakennettiin puisen jalankulkusillan tilalle uusi rautasilta 1889. Sen lähelle oli kosken yli rakennettu vesijohtosilta. Turbiinipumppulaitoksen pohjoispuolelle valmistui höyrypumppurakennus 1890.

Vuonna 1895 valmistuivat Kuninkaankartanonsaareen kallioon louhitut katetut, rinnakkaiset suodatinlaitat. Tällöin syntynyt louhintamateriaali siirrettiin saaren etelä- ja koillispuolelle ja alueen rantoja pengerrettiin korkealla tukimuurilla. Pohjaltaan suorakaiteen muotoinen uusi suodatinlaitos oli valmistuttuaan vuonna 1895 kaupungin ensimmäisiä suuria betonirakenteita.

Rantojen tukimuurien rakentaminen toteutettiin samoihin aikoihin kuin valtion kustannuksella suoritettu itäisen jokihaaran perkaus. Vantaanjoen perkaushanke, jota Tie- ja vesirakennusten Ylihallitus ja piiri-insinööri Hildén olivat valmistelleet jo 1880-luvulla, toteutettiin vuosina 1891-1895 alkaen Vantaankoskesta ja Vanhankaupunginkosken itäisestä haarasta, jota levennettiin n. 18 metrin levyiseksi. Länsihaarassa nostettiin kaupunginmyllyn tulvakantta noin 30 cm.¹

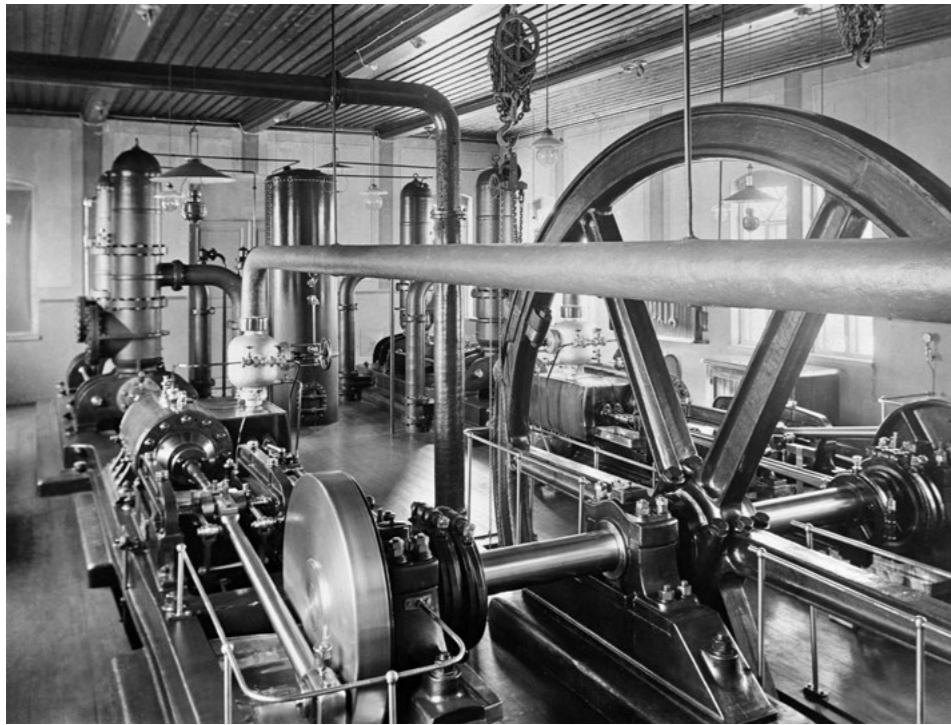

Kosken länsirannan höyryvoimalla toimivan pumppulaitoksen suunnitelma 1889. Vieressä kulkee Hämeentie. Asemapiirroksessa on esitetty ympäristön muikin rakennuskanta. HKA.

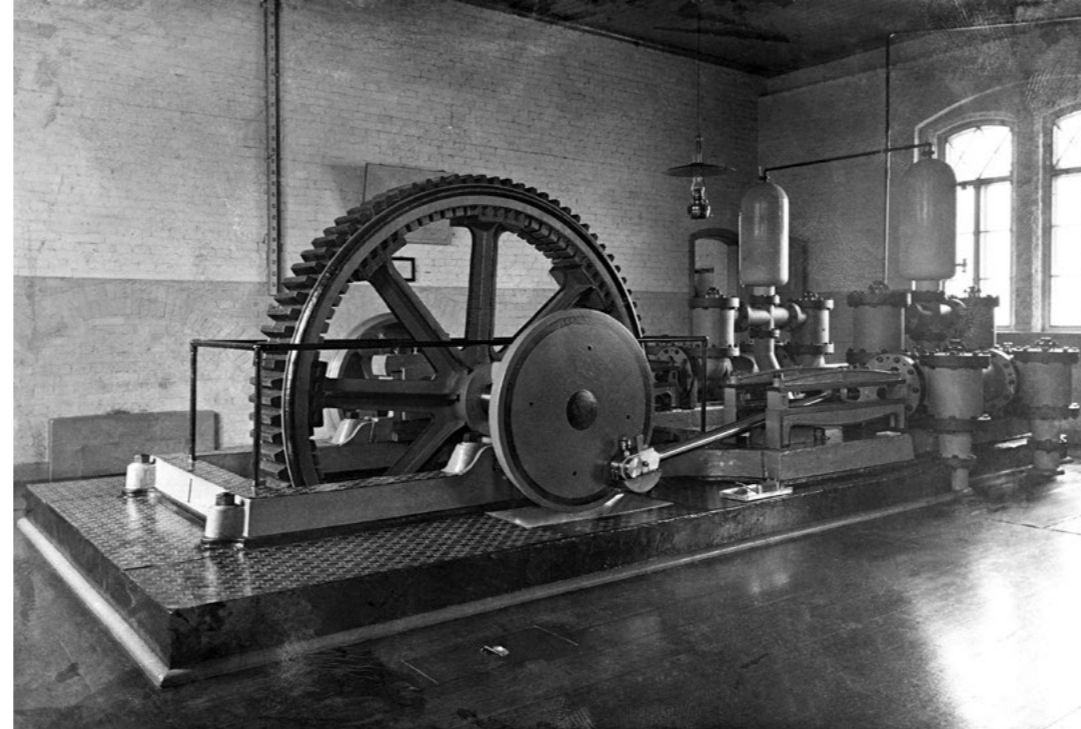

Höyryvoimalla toimivan uuden pumppulaitoksen suunnitelma. Julkisivupiirustus, laatinut insinööri C. Hausen 1889. Höyrypumppulaitos savupiippuineen valmistui 1890. HKA.

¹ Tie- ja vesirakennusten Ylihallituksen vuosikertomus 1892, 69-72.

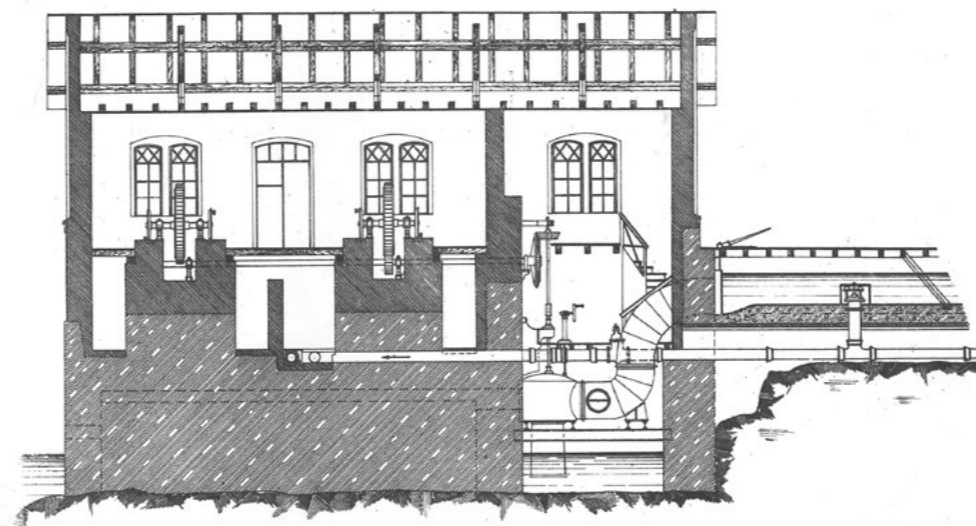

Vesilaitoksen sittemmin puretun höyrypumpulaitoksen laitteet. Kuvausaika 1912-1914, valokuvaaja Daniel Nyblin. HKM.

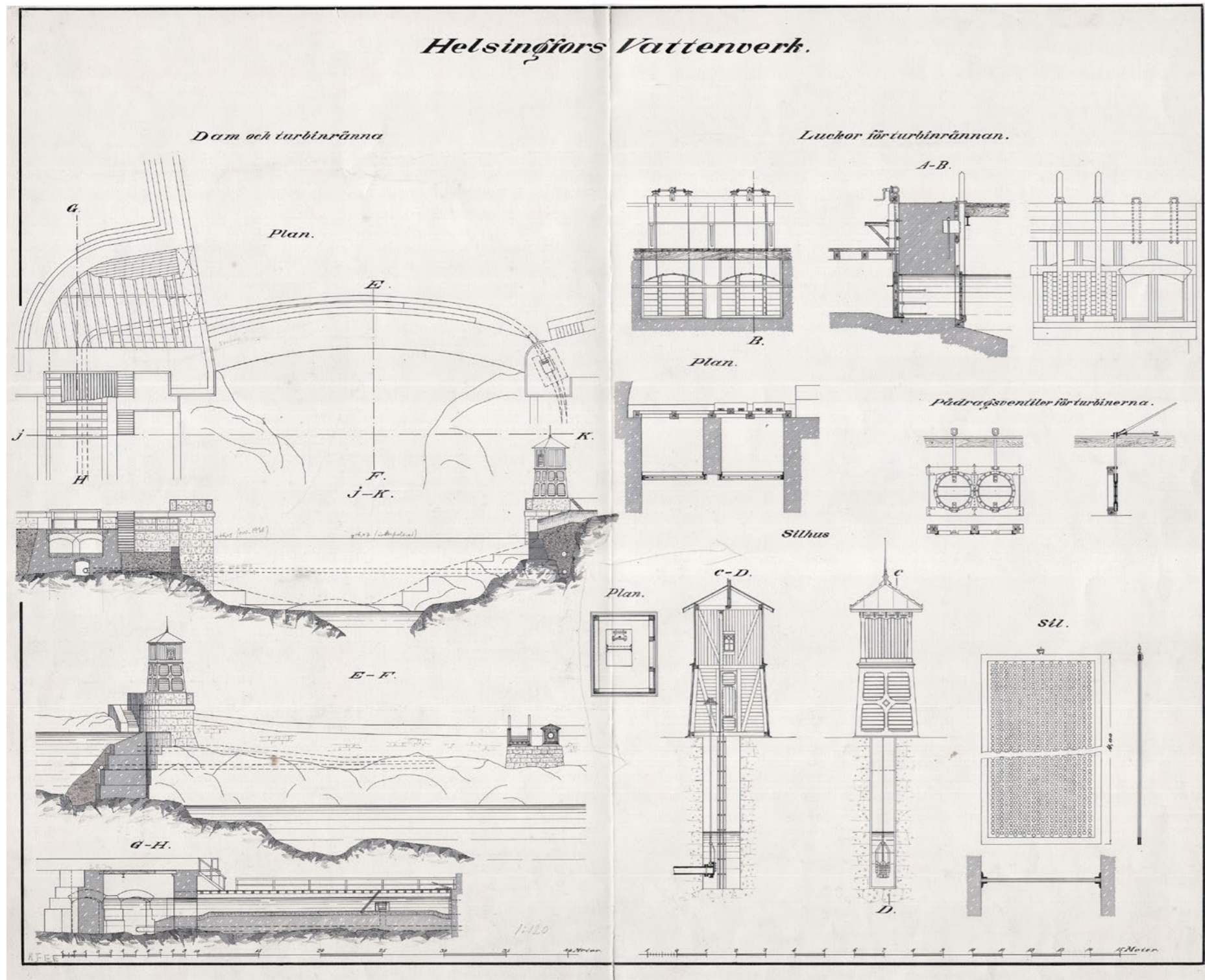
Vesilaitoksen turbiinipumpulaitos. Toinen vanhimmista mäntäpumpuista. Kuvausaika n. 1904. HKM.

Neptun-yhtiö osti osan vesilaitoksen tarvitsemista koneista Suomesta. Esimerkiksi pumppulaitokselle voimaa antavat kaksi 55 hevosvoiman vesiturbiinia valmistettiin Taalintehtaan konepajalla. Pääosan laitteista yhtiö joutui kuitenkin hankkimaan ulkomailta, esimerkiksi pumput tilattiin Saksasta. Putkijohdot tulivat puolestaan Englannista, jossa ne oli valmistettu Leedsin ja Hullin kaupungeissa.¹

Vanha vesiturbiinipumppulaitos. Pumppujen avulla suodatettu vesi johdettiin kaupunkiin menevään syöttöjohtoon. Leikkauspiirustus, Lillja 1938, 179.

¹ Herranen 2001

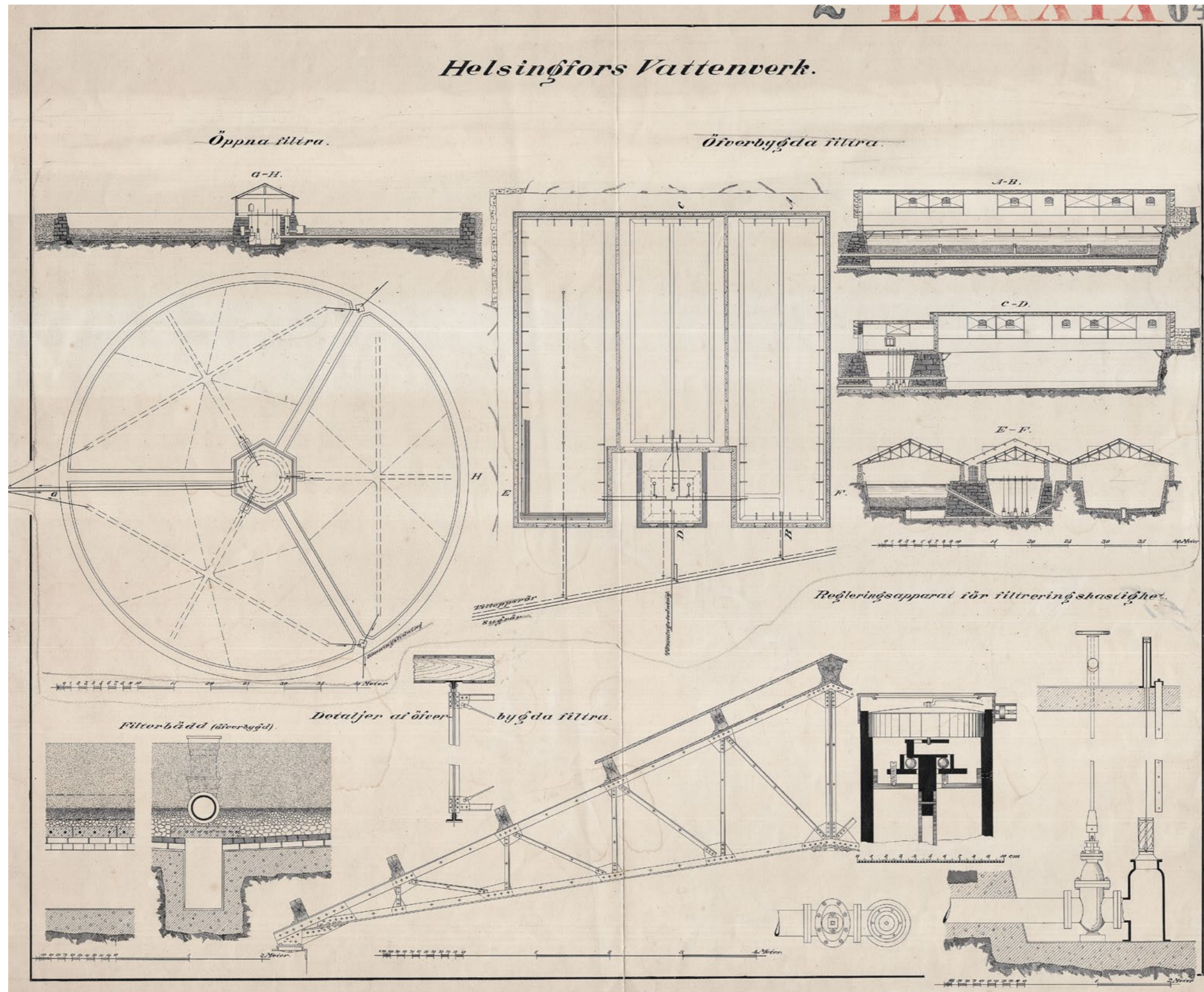
Pato, pumppaamo ja tekniset yksityiskohdat vesilaitoksen esittelyplanssissa. Sisäänottokaivo ja puinen siivilärakennus valmistuivat padon itäpään 1895. HKA.

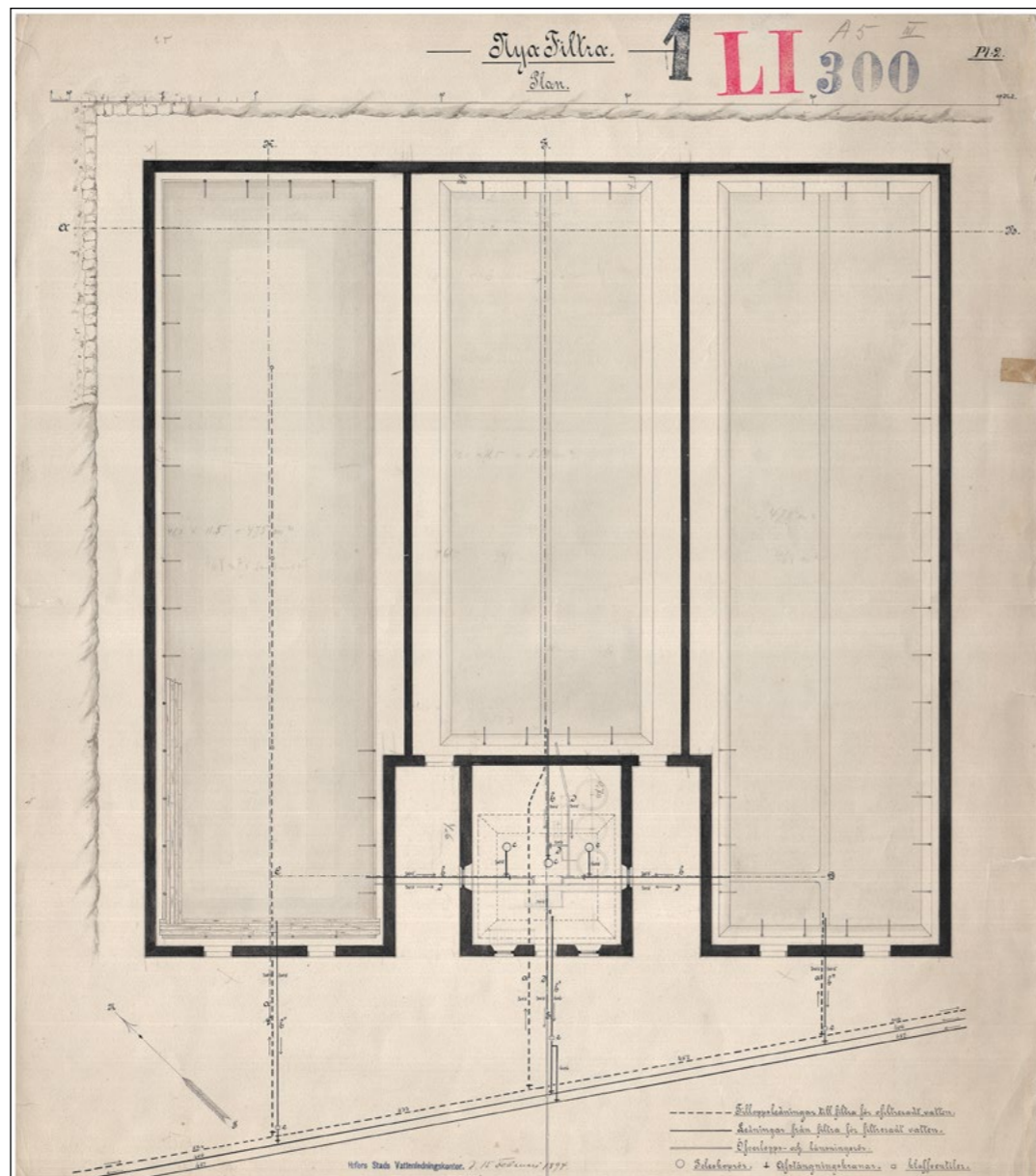
Näkymä putkisillan yli kohti pesularakennusta. Kuva 1890-luvulta, Emil Rundman. HKM.

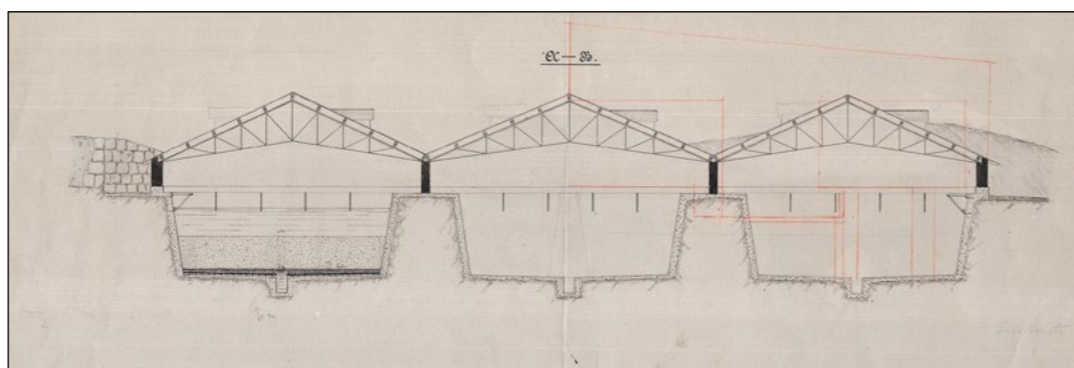
Näkymä padon yli Kuninkaankartanonsaaren rantamuurien suuntaan. Kuvassa näkyy puutarhan pengermuuri, sen päällä pensasaita ja oikealla siivilärakennus vuodelta 1895. Kuva noin 1904-1905, E.A. Bergius. HKM.

Vanhat avoimet ja uudet katetut suodatinlaitokset vesilaitoksen esittelyplanssissa. Uusi suodatinlaitos valmistui 1895. HKA.

Uuden suodatinlaitoksen vuonna 1894 päivätty suunnitelma, joka esittää kolme rinnakkaista, pitkänomaista suodatinallasta. Piirustuksen on laatinut insinööri Carl Hausen. Vesilaitoksen piirustukset, HKA.

Kallioon louhittavien ja betonilla vahvistettavien altaiden leikkaus, Carl Hausen 1894. HKA.

Uuden suodatinallasrakennuksen rakennustyömaa Kuninkaankartanonsaarella. Kuvausaika 1895, HKM.

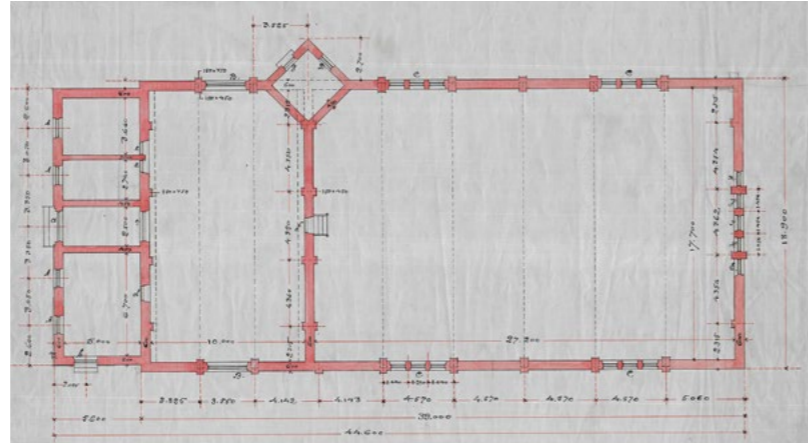
Vanhojen avoaltaiden luoteispuolelle rakennetut uudet rinnakkaiset, katetut suodatinallaat. Kuvausaika 1895, HKM.

Suunnitelmat ja rakennustyöt 1900 -luvun alussa

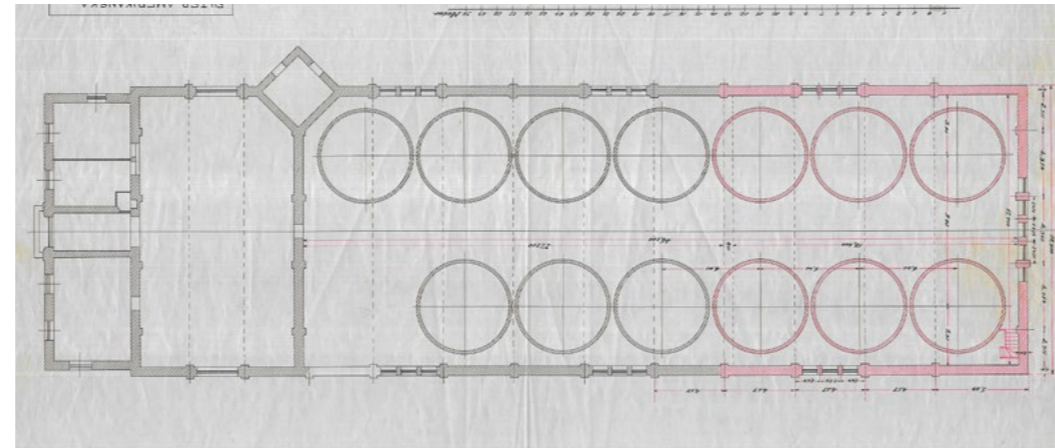
Vedenjakelun laajentumisesta ja uusien menetelmien käyttöönotosta oli seurauksena vesilaitoksen alueella lähes keskeytymätön muutos- ja lisärakentaminen. Vesilaitosta laajennettiin jälleen Kuninkaankartanon-saarelle 1909-10. Luopuminen hiekkasuodattimien käytöstä edellytti altaiden uusimista. Tässä vaiheessa siirryttiin ns. fysikaalisesta vedenpuhdistuksesta kemialliseen. Vanhojen altaiden luoteispuolelle rakennettiin uusi pikasuodatinlaitos ja sen yhteyteen pumppulaitos. Vesilaitoksen piirustuskokoelmassa on Triesten vesilaitosta varten laadittuja, Jewell-suodattimia koskevia, Providencessä Yhdysvalloissa 1902 päivättyjä teknisiä piirustuksia, joissa on Charles W. Boardmanin insinööri-toimiston leima.¹

Vanhemmat suodatinlaitokset muutettiin saostuslaitoksiksi. Saarelle rakennettiin vielä puinen laboratoriorakennus ja vedenottamo.

Kun pikasuodatinlaitosta laajennettiin vuosina 1913-1914, rakennuksen perustuksia varten tehdyissä kaivutöissä löytyi jäänteitä kuninkaankartanon rakennuksista.²

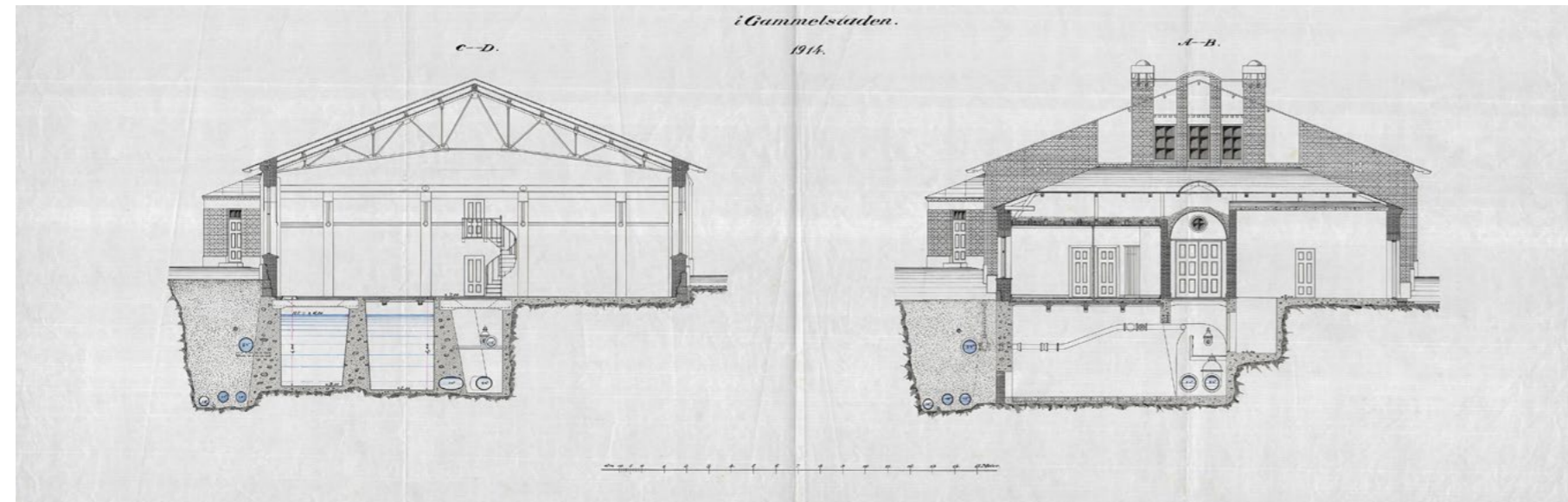
Pikasuodatinlaitoksen pohjapiirros, Hjalmar Åberg 1908. HKA.

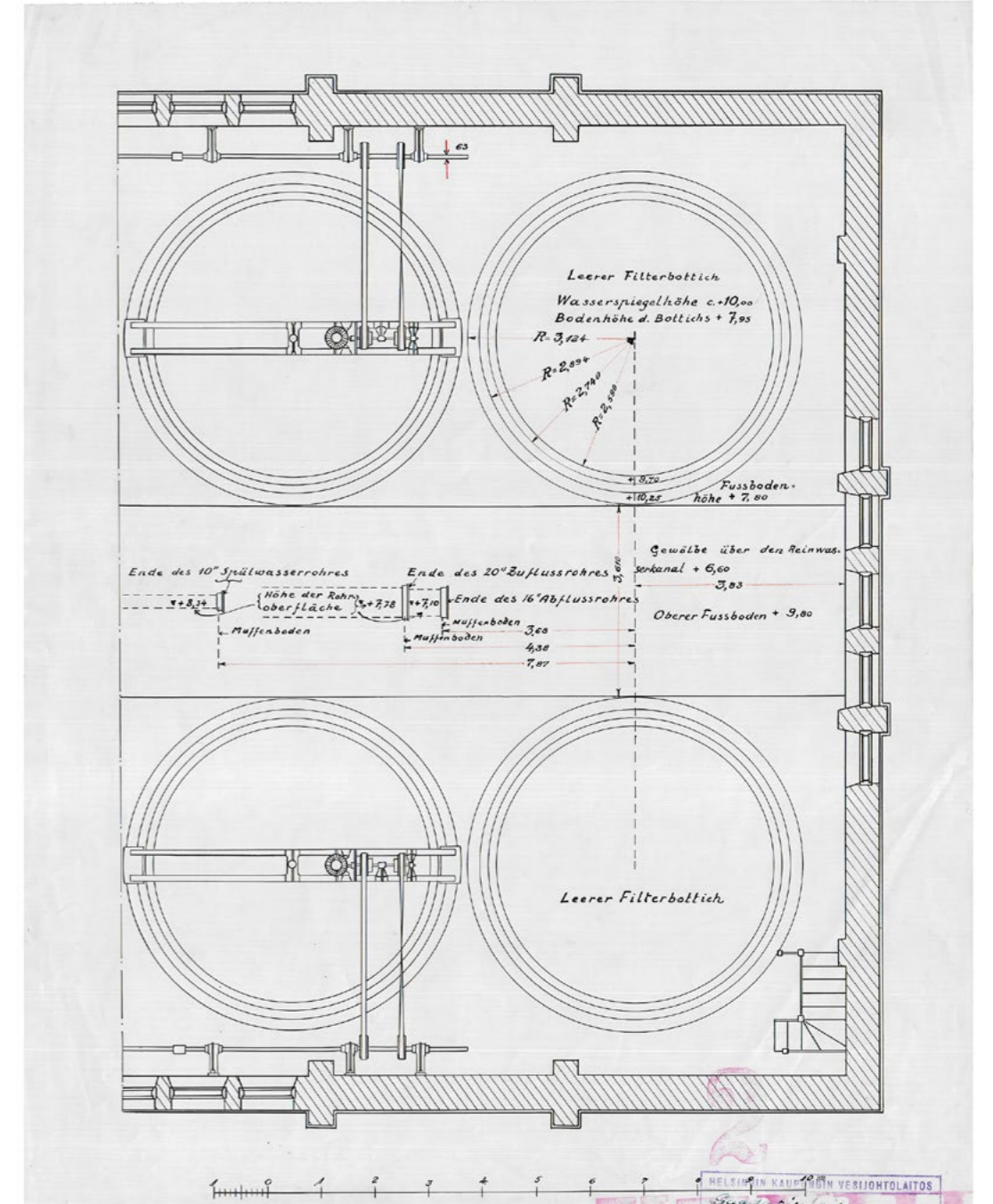
Pikasuodatinlaitosrakennuksen laajennussuunnitelma, päivätty 24.1.1913. Piirustus 1222. "Filter, amerikanska. Förslag till utvidgning". Pikasuodatinlaitoksessa oli laajennuksen jälkeen 14 Jewellsuodatinta, joiden halkaisija oli 5,18 m. HKA.

¹ Vesilaitoksen arkisto, HKA

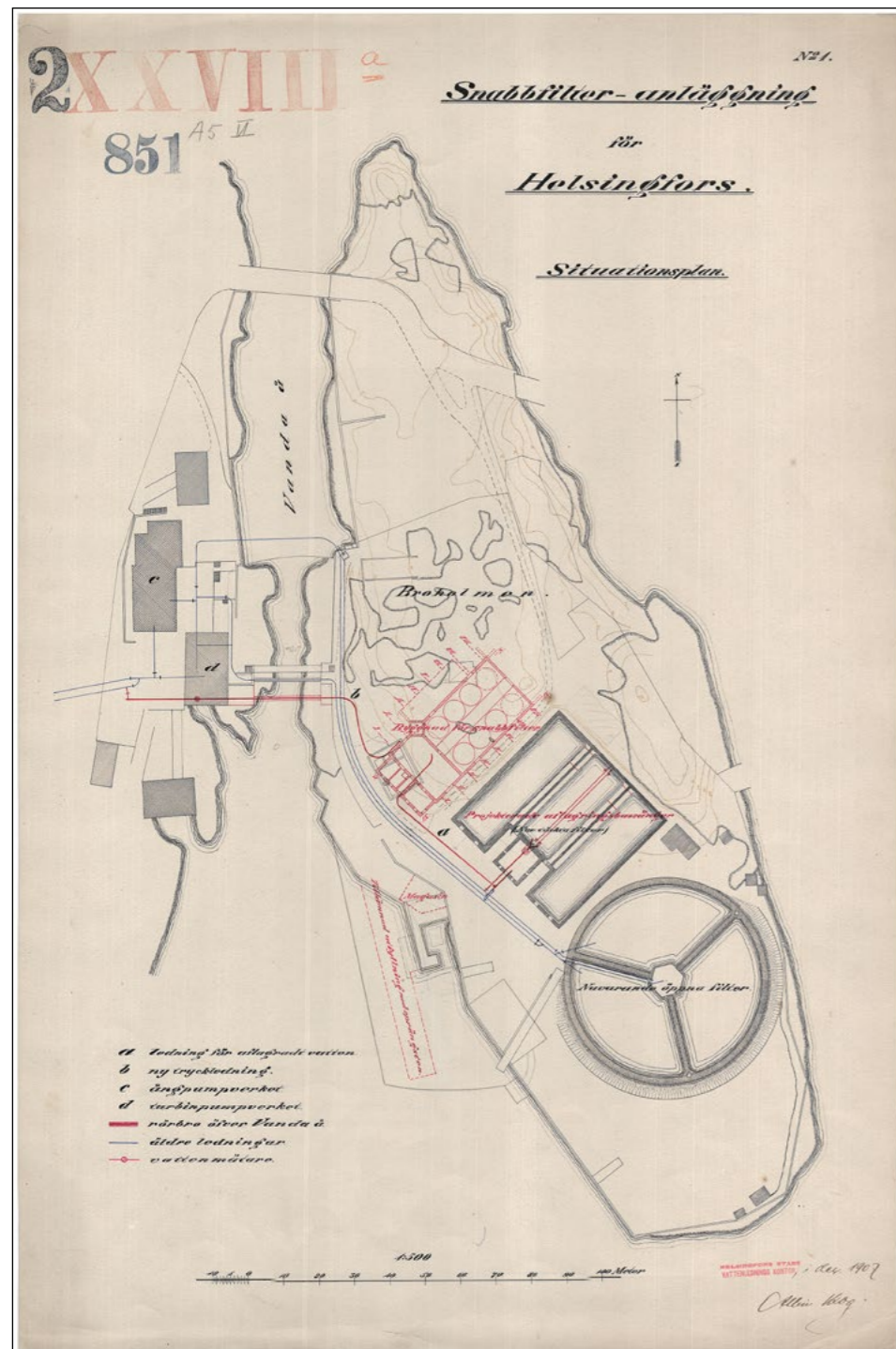
² Hakkarainen - Putkonen 1990, 212

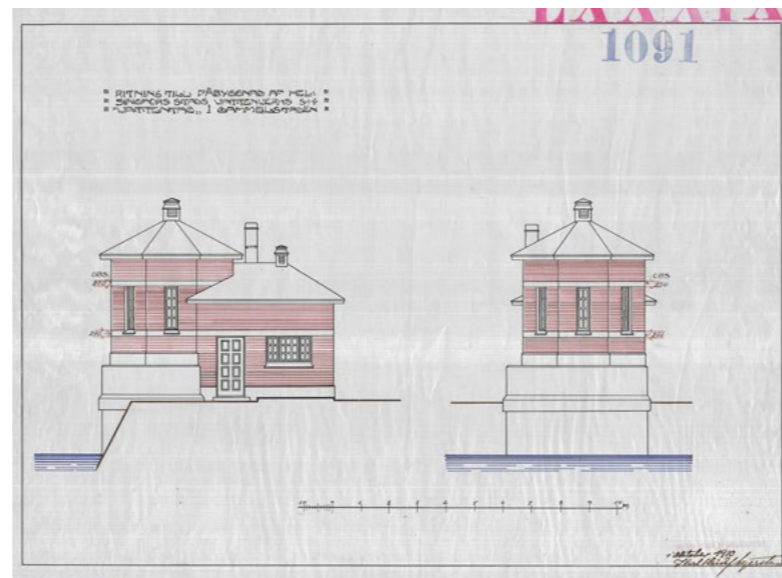
Pikasuodatinlaitosrakennuksen esittelypiirustus 1914, leikkaukset. HKA. Piirustuksissa on esitetty lounaispään tilat. Vasemmanpuoleisessa leikkauksessa esitetyt kierreportaat johtavat väliseinän takana sijaitsevan suodatinallashallin välitasanteelle.

Uudisrakennukseen sijoitettavien pikasuodattimien osapiirustus. Pohjan korkotaso on + 7,95 m ja vedenpinta n + 10 m. HKA.

Vuonna 1907 päivätyn asemapiirroksen on allekirjoittanut Albin Skog 1907. HKA. Insinööri Albin Skog (1869-1944) toimi 1894-1897 Turun ja 1897-1903 Viipurin kaupungininsinöörinä, jonka jälkeen 1904-1938 Helsingin kaupungin vesilaitoksen johtajana. (Aikalaiskirja 1934; runeberg.org/aikalais/1934/0626.html)

Vedenottamo, uudisrakennuksen piirustus 1910, Karl Hård af Segerstad. HKA.

Hjalmar Åbergin suunnittelema uusi suodatinallasrakennus. Kuvausaika n. 1910, HKM.

Vasemmalla 1909 valmistunut suodatinlaitos. Vanhemmat suodatinallasrakennukset saivat vaiheittain uuden, yhteisen loivan vesikatkon ja niiden eteen rakennettiin kolmi-kerroksinen torniosa 1928-1929. Kuva 1937, HKM.

Suunnitelmat ja rakennustyöt 1920-luvulta alkaen

Vuonna 1928 vesilaitos rakensi uuden saostuslaitoksen Koskelaan Vanhankaupunginkosken pohjoispuolelle, jonne myös laboratorio siirtyi. Saostuslaitoksesta vedettiin teräsjohtot Kuninkaankartanonsaaren suodatinlaitokseen, jonne rakennettiin säätelykaivo ja viemärijohto. Kaksi vuotta aikaisemmin rakennettuun Vantaanjoen uuteen kivisiltaan sijoitettiin putkijohtot.

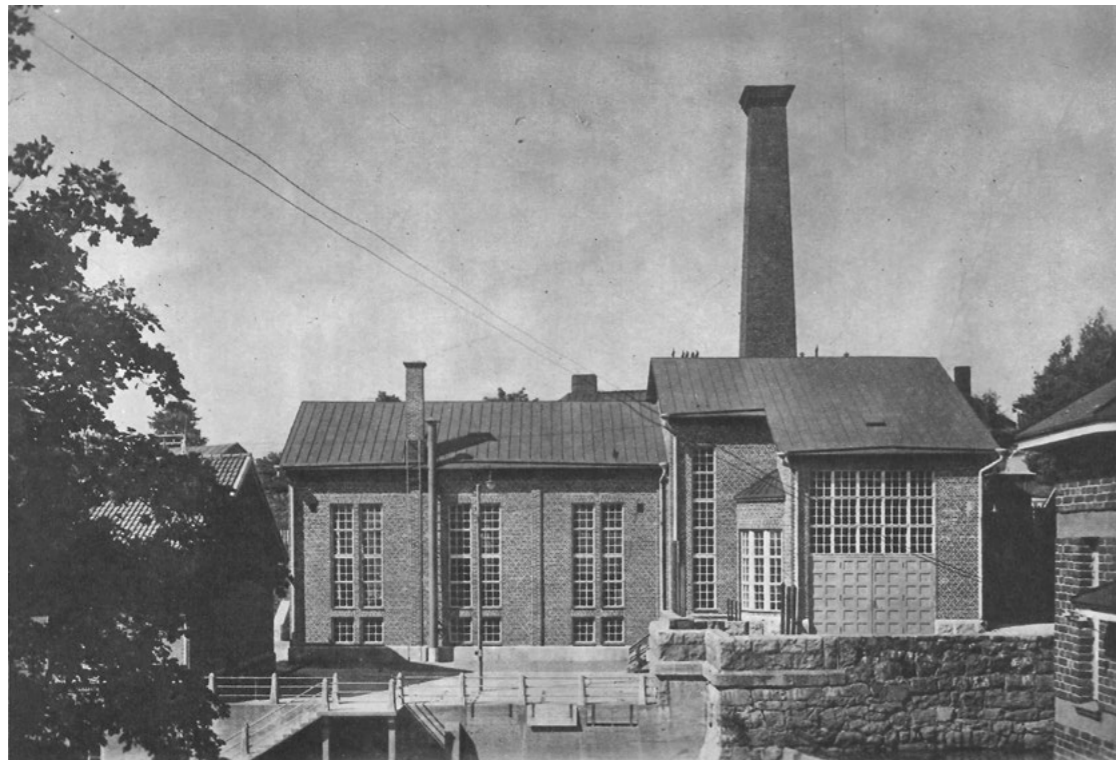
Samaan aikaan suorakaiteisten saostusaltaiden päälle Kuninkaankartanonsaarelle rakennettiin toinen pikasuodatuslaitos. Altaat muutettiin puhdasvesisäiliöiksi. Pikasuodatinlaitoksen yhteyteen rakennettiin uusi pumppulaitos.

Vanhemman höyryturbiinilaitoksen tilalle rakennettiin uusi höyrypumppulaitos 1931, mutta vanha savupiippu säilyi.

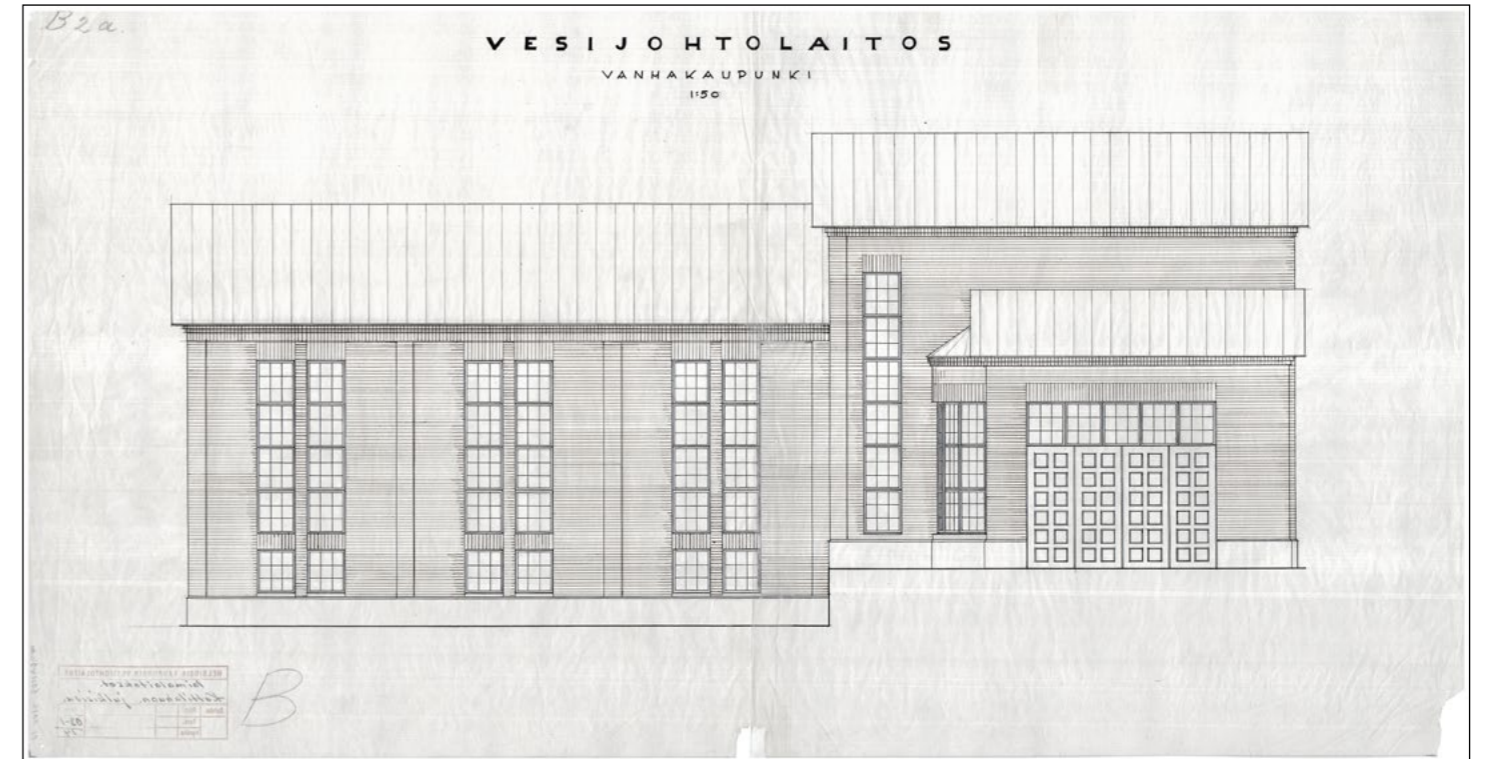
Koskelan vedenpuhdistuslaitosta laajennettiin useassa vaiheessa ja 1970-luvun taitteessa suodatinlaitos, pumppuasema ja puhdasvesialtaat siirrettiin Kunin-

kaankartanonsaarelta Koskelaan. Vanhan laitoksen lisärakennus- ja muutostyöt päättyivät vedenkäsittelyn loputtua kokonaan saarella. Vesilaitoksen toiminta Vantaansuussa päättyi 1972 ja tilat luovutettiin Tekniikan museolle.¹

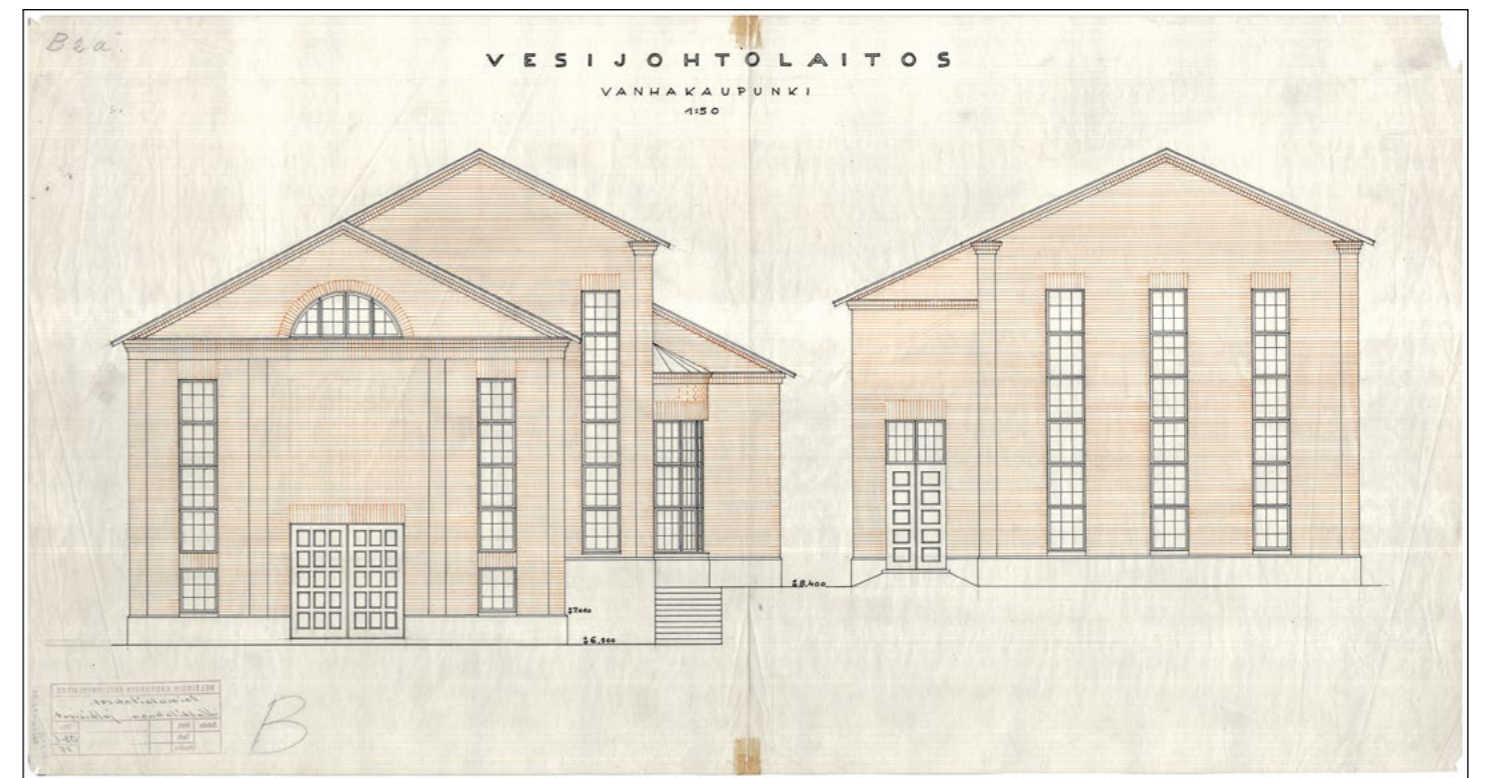
¹ Hakkarainen - Putkonen 1990, 212

Turbogeneraattori ja höyrykattilarakennus. Kuva julkaistu kirjassa Lillja 1938, 196.

Uuden, 1930-31 rakennetun höyrypumppulaitoksen julkisivupiirustukset, joiden laatija on mahdollisesti arkkitehti Gunnar Taucher. HKA.

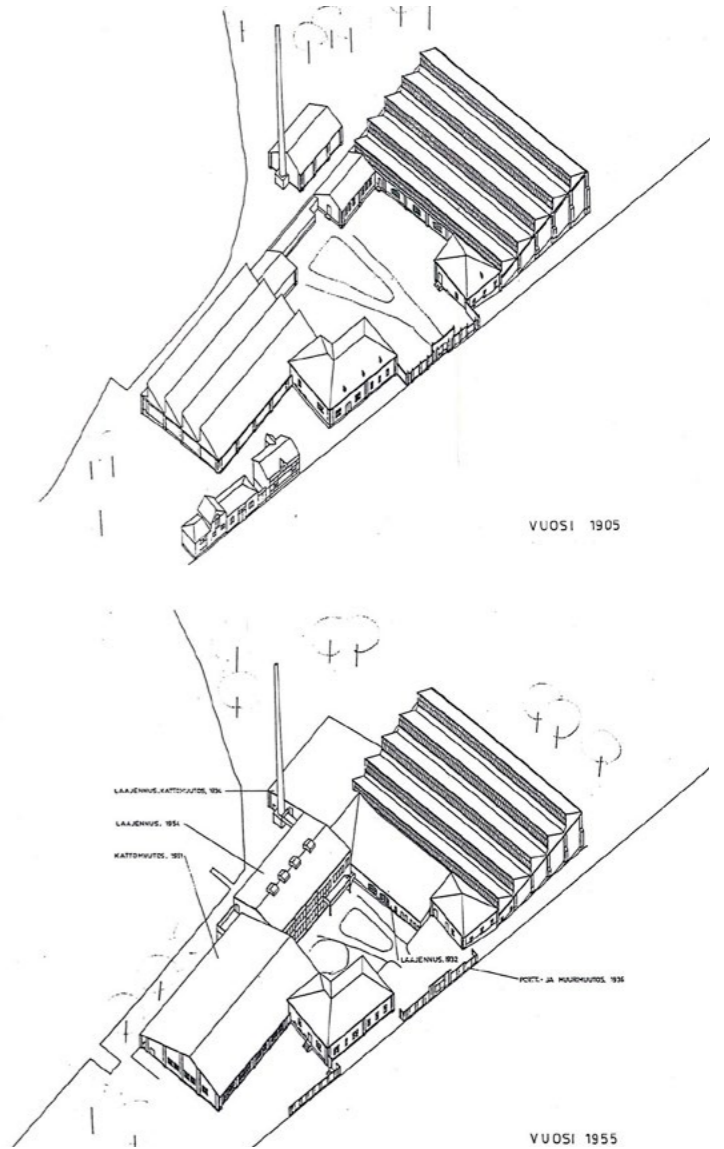

Uuden, 1930-31 rakennetun höyrypumppulaitoksen julkisivupiirustukset, joiden laatija on mahdollisesti arkkitehti Gunnar Taucher. HKA.

5 ALUEEN MUUTOKSET 1900-LUVUN ALUSTA 1970-LUVULLE

Vanhankaupungin ja Siltasaaren (Kuninkaankartanonsaaren) vaaituskartta ajalta ennen vesilaitoksen uuden, vuonna 1909 valmistuneen uuden pikasuodatinlaitoksen rakentamista. Kellomäen lounaispuolella näkyy laaksossa virtaava kaupunginpuro, Hämeentien varrella on verkatehdas, Kellomäen ylemmillä rinteillä on yksittäisiä rakennuksia ja pihapiirejä, alempana Hämeentien länsipuolella on tiheämpää asutusta. Itäistä koskihaaraa on levennetty 1891 ja uudestaan 1903. HKA.

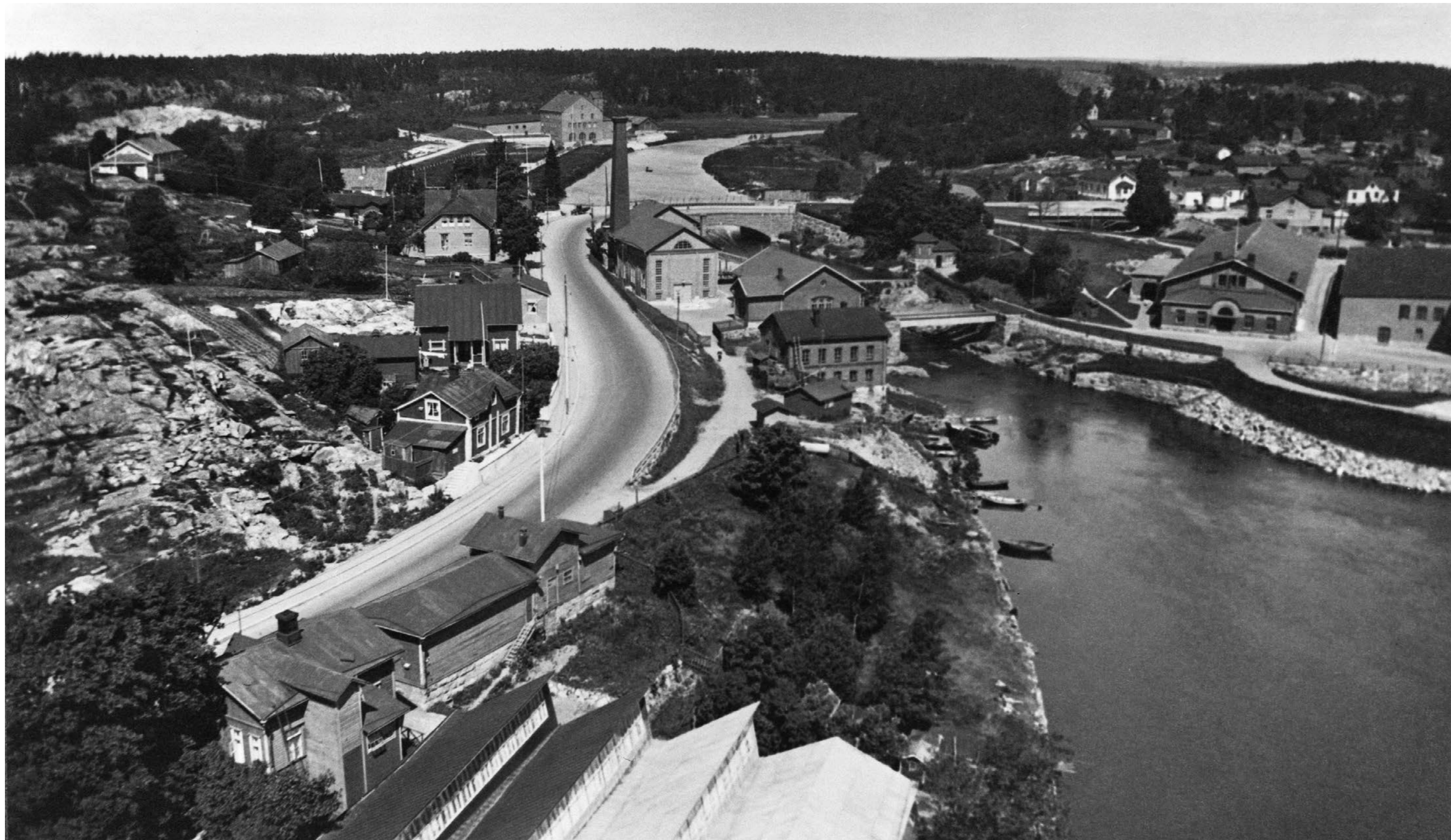
Verkatehtaan vaiheita 1905-1955 kuvaava piirrossarja. Asemakaavan 11247 selostus 2003.

Kosken ympäristö 1926

Vanhankaupunginkosken ympäristöä viistokuvassa 1926, Valokuvaaja Somersalo. HKM. Läntisen jokihaaran uusi silta valmistui 1926. Etualalla vasemmalla tiilirakennusten ryhmä; mylly vuodelta 1884, vanhempi turbiini- ja pumppulaitos vuodelta 1876 ja uudempi (1930 purettu) höyrypumppulaitos savupiippuineen vuodelta 1890. Oikealla Kuninkaankartanonsaaren katetut suodatinaltaat. Taustalla näkyy uusien saostusaltaiden työmaa.

Kosken ympäristö 1932

Viistokuva vuodelta 1932. Etualalla verkatehdas. Uusi höyryturbiinilaitos on valmistunut 1931 Hämeentien varrelle, vanha savupiippu on jäljellä. HKM.

Vantaanjoki, Vanhankaupunginkoski ja Vanhankaupunginlahden pohjoisosaa 1920-luvulla

Vanhankaupunginlahti ja Vantaanjoen suu 1920-luvun lopun viistokuvassa. Lähes puuttoman Kellomäen rakennukset erottuvat hyvin. Vasemmalla etualalla näkyy verkatuhtaan rakennusryhmä, läntisen koskihaaran kohdalla on padon molemmin puolin vesilaitoksen rakennuksia. Kuninkaankartanonsaaren eteläosaa hallitsevat suodatinalasrakennukset. Kosken itäpuolella on Viikintien varrella tiheää asutusta. Valokuva HKM.

Tilanne 1932

Merkittävimpiä muutoksia edustavat Siltasaaren (Kuninkaankartanonsaaren) uudet sillat, kivisilta vuodelta 1926 ja betoniholvisilta vuodelta 1933.

Vesilaitoksen Koskelan uudisrakennukset jäivät selvitysalueen pohjoispuolelle.

Ortokuva 1932 © Puolustusvoimien Tiedustelukeskus 2014, kartta.hel.fi

Tilanne 1956

Merkittävimpiä muutoksia edustavat uusi Koskelantie, Viikintien suoristettu ja levennetty katulinja, Imatran Voiman alueen uudisrakennukset kosken itäpuolella sekä entisen verkatehtaan muutos kaupungin sähkölaitoksen varikoksi.

Ortokuva 1956 © Blom 2013, kartta.hel.fi

Tilanne 1976

Merkittävimmät muutokset selvitysalueen reunoilla ovat Lahdentien rakentaminen liittymineen ja Pornaisenniemen venevarikko. Tekniikan museo on muuttanut Kuninkaankartanonsaaresta sijaitseviin vesilaitoksen rakennuksiin.

Ortokuva 1976 © Blom 2013, kartta.hel.fi

6 RAKENNETUT RANNAT JA KOSKIUOMAN RAKENTEET

Vanhankaupunginkosken 1870-luvulla rakennettu kivipato ja patoallasta sivuavat rantamuurit sekä padon alapuolella olevat, kapeaa koskiuomaa rajaavat kalliot. Valokuva 1890-luvulta. Taustalla näkyy läntisen koskihaaran maantiesilta, oikealla puinen siivilärakennus. HKM

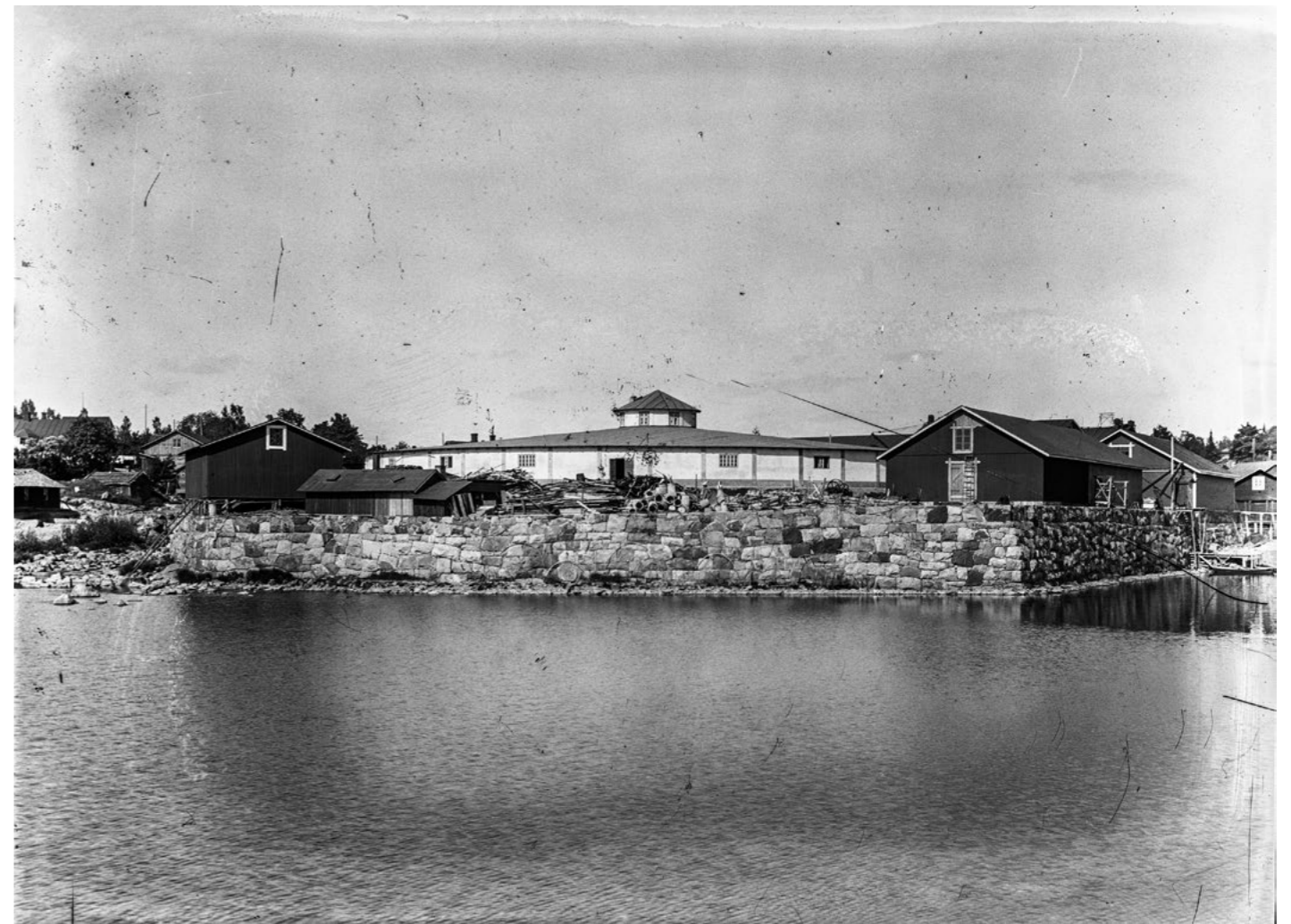
Vanhankaupunginkosken ympäristöä voimakkaimmin muovanneet muutokset ovat tapahtuneet viimeisten 150 vuoden aikana. Aikaisempina vuosina maan kohoaminen on vähitellen kasvattanut kosken putouskorkeutta ja siirtänyt suvantoalueen rantaviivaa. Maan kohoamisen vaikutuksen selvittäminen Vanhankaupunginkosken alueella ei kuitenkaan sisälly tämän ympäristöhistoriallisen selvityksen tehtäviin, kuten ei myöskään Vantaanjoen ja 1800- ja 1900-luvun vaihteessa suoritettujen perkaustöiden laajempien vaikutusten selvittäminen.

Markku Heikkinen on vuonna 1994 lyhyesti käsitellyt rantaviivan muutoksia Vanhankaupungin arkeologisia tutkimuksia käsittelevässä artikkelissaan. Vanhan Helsingin asemaa kauppakaupunkina haittasi satamaliikenteen vaikeutuminen, ja on arveltu, että laivojen koon suurentuminen, joen tuoma liete ja maan kohoaminen olivat syitä tähän. Artikkelin yhteydessä julkaistu karttapiirros esittää Helsingin Vanhankaupungin ja Vanhankaupunginkosken ympäristön rantaviivan arvioitua muutosta vuoden 1640 rantaviivaan

verrattuna. Uudempi, Helsingin kaupungin historiallisessa kaupunkikartastossa julkaistu karttakaavio esittää vastaavasti Vanhankaupungin rantaviivan muutosta 1600-luvulta 2000-luvulle (katso sivu 26). Heikkinen arvioi vuonna 1994 Vanhankaupungin alueen maan kohoamista viitaten tutkimuksiin, joissa otetaan huomioon mm. valtamerien pintojen vaihtelut ja jotka haastavat käsityksiä jatkuvasta, tasaisesta maannoususta. Heikkisen arvion mukaan merenpinta on 1500-luvun lopulla ollut 0,9 -1,2 metriä korkeammalla kuin 1990-luvulla.¹ 1990-luvun jälkeen maan kohoamista ei ole enää tapahtunut suhteessa merenpintaan, vaan merenpinnan nousu on Ilmatieteen laitoksen mukaan johtanut jo siihen, että teoreettinen keskivesi on Helsingissä vuonna 2023 samalla tasolla kuin vuonna 1980.

Vesimyllyjen ja Kuninkaankartanonsaaren siltojen rakentaminen, vesilaitoksen patoon liittyvät tukimuurit, veden ohjaaminen myllyjen ja turbiinien käyttövoimaksi ja ranta-alueiden korottaminen korkeiden rantamuurien

¹ Heikkinen 1994, 147-148; Hietala e.a. 2009, 10

Kuninkaankartanonsaaren rannoille rakennettiin alueen tasauksen yhteydessä korkeat rantamuurit. Taustalla näkyy vanhin, myöhemmin katettu suodatinallas. Valokuva kaakosta 1900-luvun alusta. HKM

varaan ovat muokanneet Vanhankaupunginkosken ja Kuninkaankartanonsaaren rantoja niiden nykyiseen ulkoasuun. Rantojen täyttötyön vaiheet ovat Kuninkaankartanonsaarella havaittavissa saaren lounais- ja etelärannan sisäkkäisinä muurirakenteina.

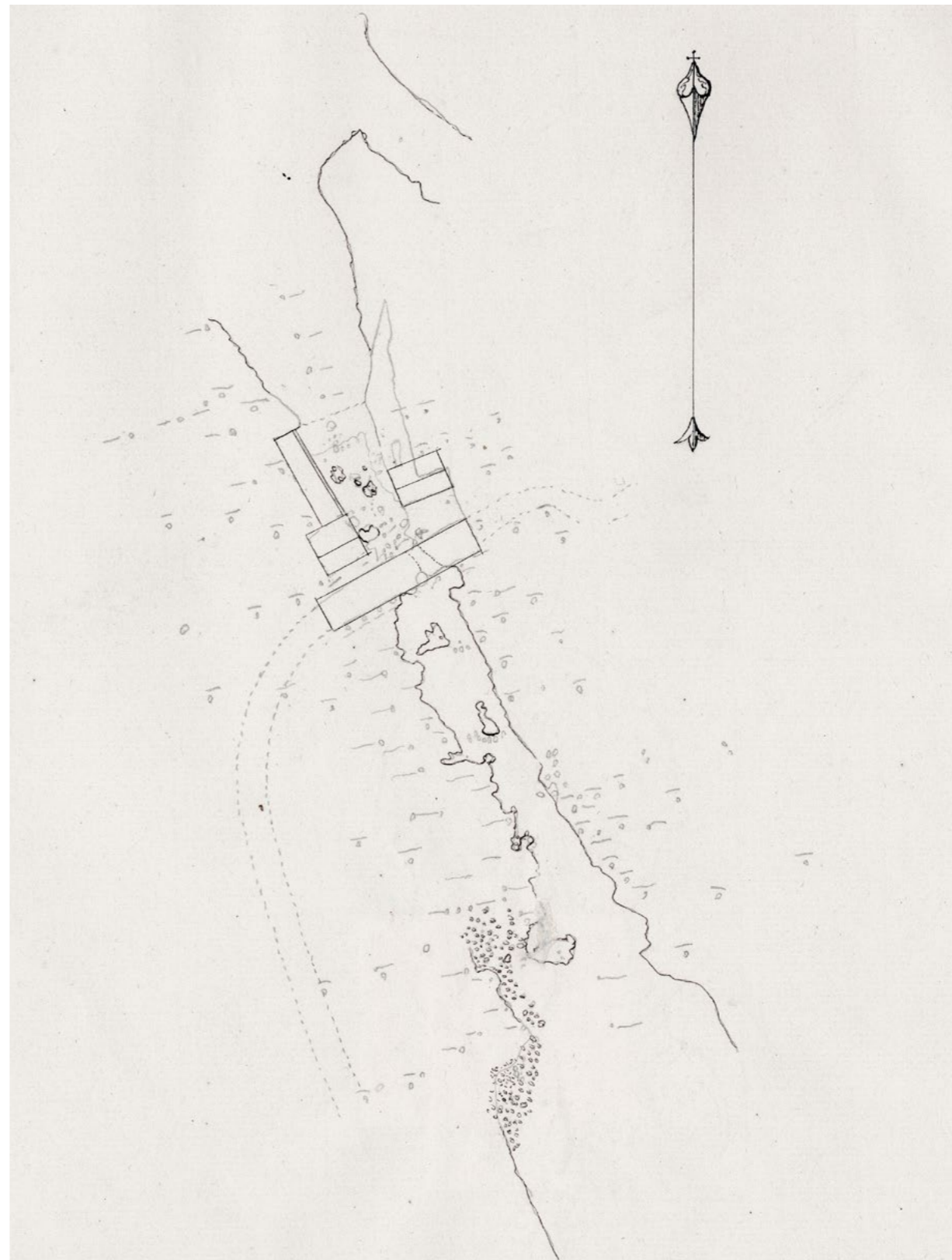
Seuraavassa tarkastellaan molempien koskiuomien ja saaren rantoja ja niiden muokkaamista 1700-luvulta alkaen. 1750-luvun lopulla on suoritettu koko Vantaanjoen yksityiskohtainen mittaus- ja kartoitustyö, mukaan lukien Vanhankaupunginkoski. Seuraavat tarkat mittaukset, asemapiirros- ja leikkauspiirustukset ovat vesilaitoksen suunnitteluvaiheesta 1870-luvun vaihteesta. 1880-luvulla alettiin valmistella valtion kustannuksella suoritettavaa Vantaanjoen perkausta. Sitä varten mitattiin tarkkaan ja tasavälein Vanhankaupunginkosken itäisen koskihaaran leikkausmuotoa sekä jokiuoman keskilinjan pohjaprofiilia. Perkauksia, ts. kallioiden leikkauksia ja jokihaaran leventämistä suoritettiin 1891 ja 1903.²

² Mittauspiirustukset 1884 ja 1889, TVH:n arkisto, KA ja ao. vuosikertomukset

Rantaviiva 1750-luvulla

Piirustus on osa 1757-1760 suoritetusta Vantaanjoen mittauksesta. Geometrisk Carta öfver Gammelstads Ån med dess Forsar. Belägen uti Nylands Lähn Raseborgs östra och Borgo Härad samt Nurmijärvi och Helsing Sochnar Författad Åren 1757. 1758. et 1760. TVH EI 115:/1 Osa 19, KA (piirustuksen osa). Kosken suvantoa, koskea ja rantaviivaa on esitetty tarkkaan, samoin myllyt ja sahalaitos. Uusi, länsiuoman länsirannalle rakennettava mylly on esitetty katkoviivalla.

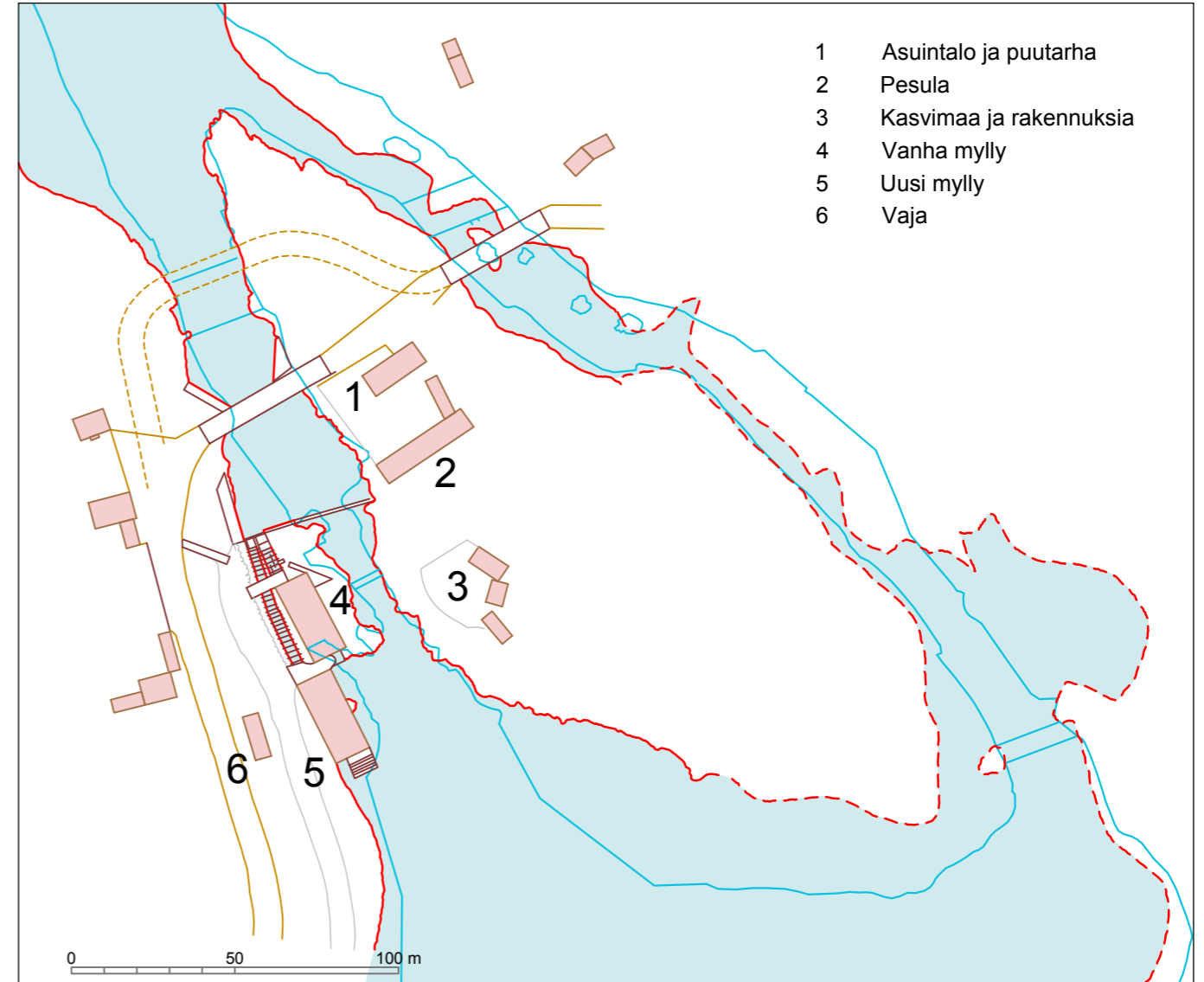

Vuonna 1757 päivätty läntisen haaran mittauskonseptikartta, joka on yksityiskohdiltaan vielä havainnollisempi kuin väritetty versio. Charta öfver Gammelstads Forsen, belägen uti Nylands Lähn, Borgo Härad och Helsing Sockn. Mätt och afvägd mitt i Julii Månad år 1757 af Gottfried Ihn. Ruotsin valtionarkisto. Piirustuksessa on tarkkaan esitetty sillan pohjoispuolella kosken länsihaaran molemmin puolin sijaitsevat myllyt ja kosken kapea, kalliainen uoma. Myllyjen pohjoispuolella on koskiuomaan piirretty katkoviiva, joka saattaa tarkoittaa pohjapatoa tai kynnyspatoa, kuten mainittiin vuoden 1738 mittauskartan esittelyn yhteydessä.

Rantaviivan muutoksia 1859-2022

Kartta vuodelta 1859 asemituna nykyisen kantakartan päälle rantaviivan, tielinjojen ja rakennusten muutosten havainnollistamiseksi.

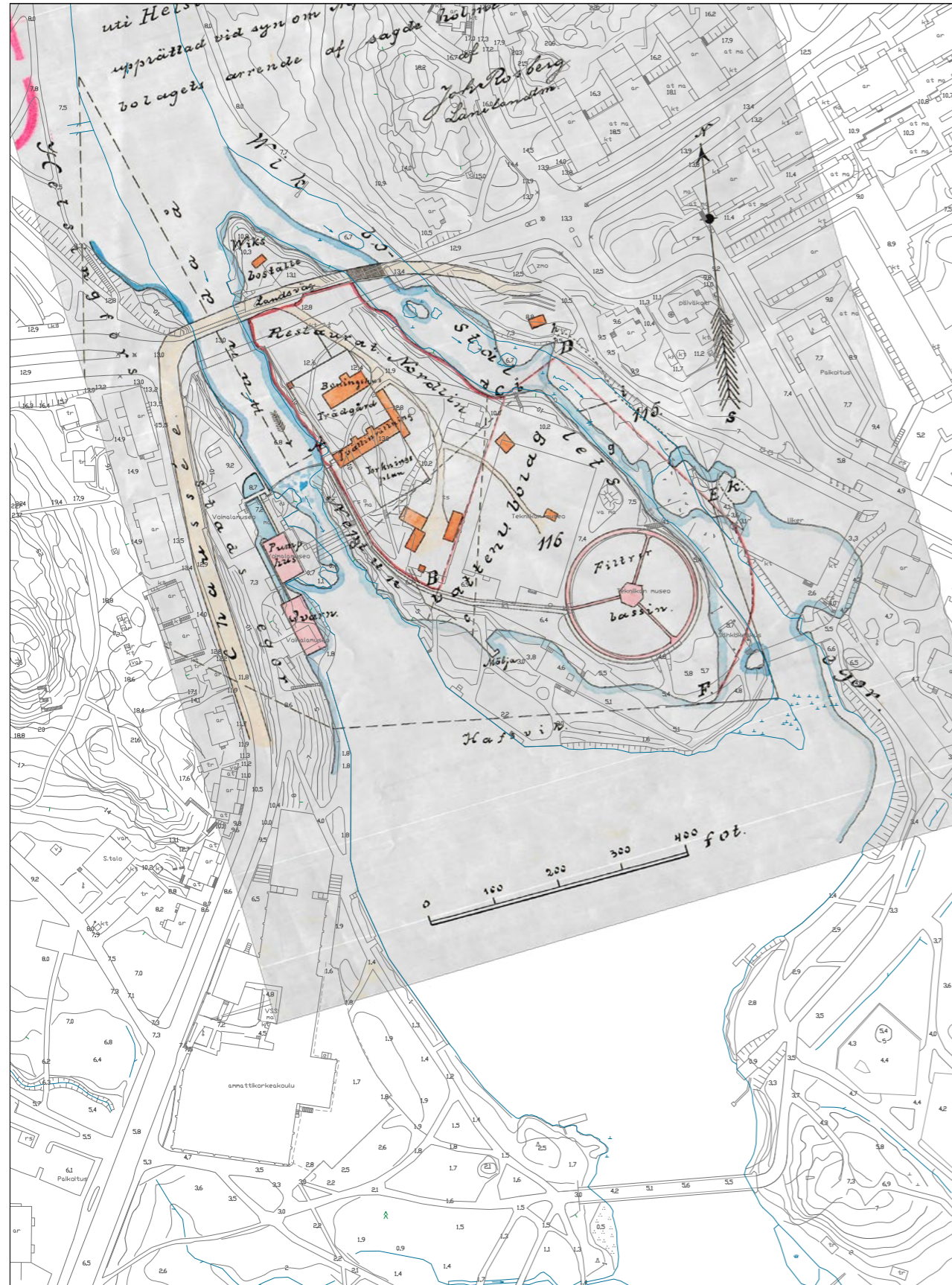

- 1 Asuintalo ja puutarha
- 2 Pesula
- 3 Kasvimaata ja rakennuksia
- 4 Vanha mylly
- 5 Uusi mylly
- 6 Vaja

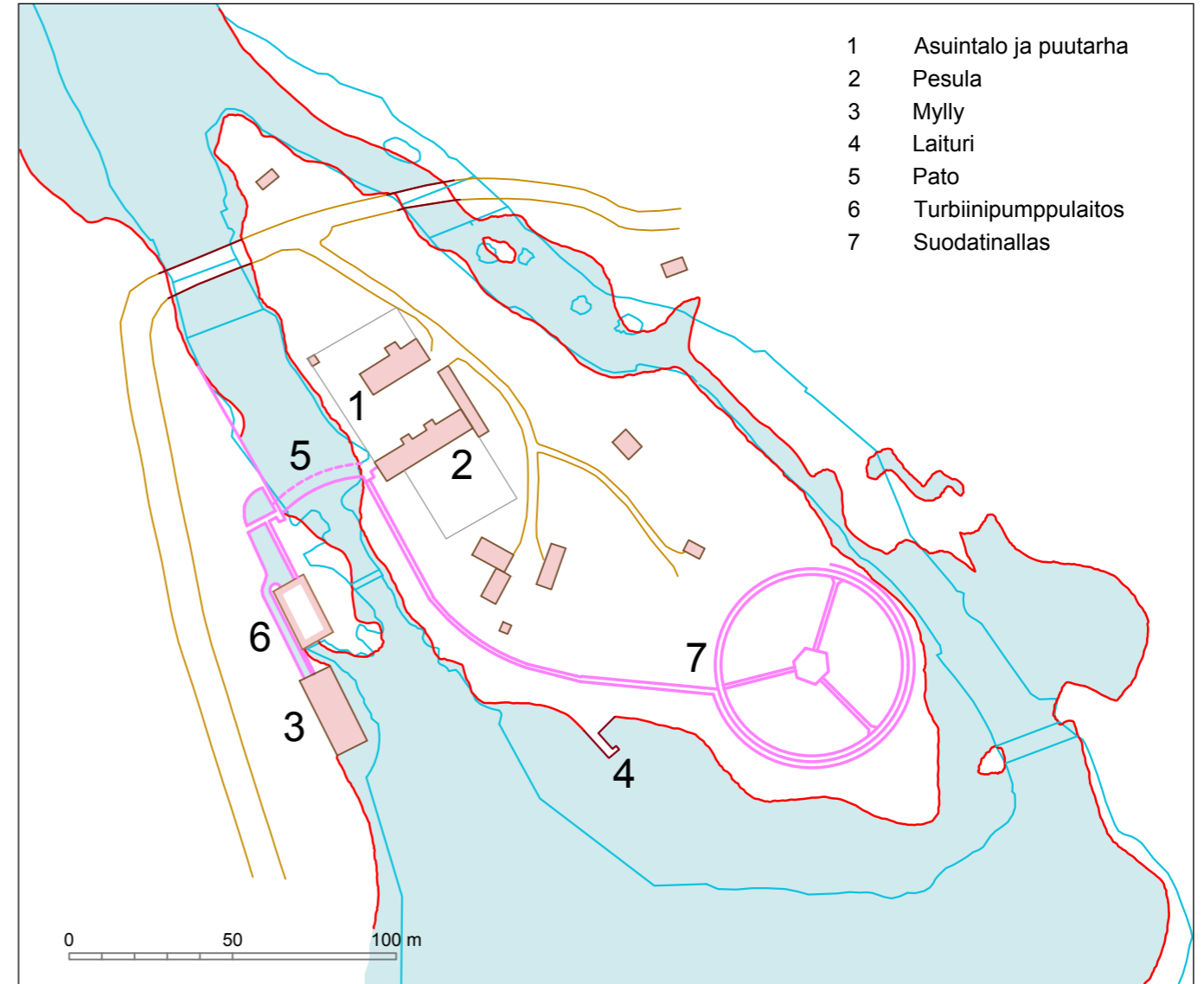
- Rantaviiva 1859
- Itäosan rantaviiva v. 1874 kartan mukaan
- Rakennukset 1859
- Rakenteet 1859
- Maantie 1859
- Suunniteltu uusi tielinjaus
- Nykyinen rantaviiva ja sillat

Kaavio esittää rantaviivan ja rakennukset vuoden 1859 asemapiirroksen mukaan sekä nykyisen rantaviivan.

Rantaviivan muutoksia 1874-2022

Asemapiirros vuodelta 1874 asemoituna nykyisen kantakartan päälle rantaviivan, tielinjojen ja rakennusten muutosten havainnollistamiseksi.

- 1 Asuintalo ja puutarha
- 2 Pesula
- 3 Mylly
- 4 Laituri
- 5 Pato
- 6 Turbiinipumppulaitos
- 7 Suodatinallas

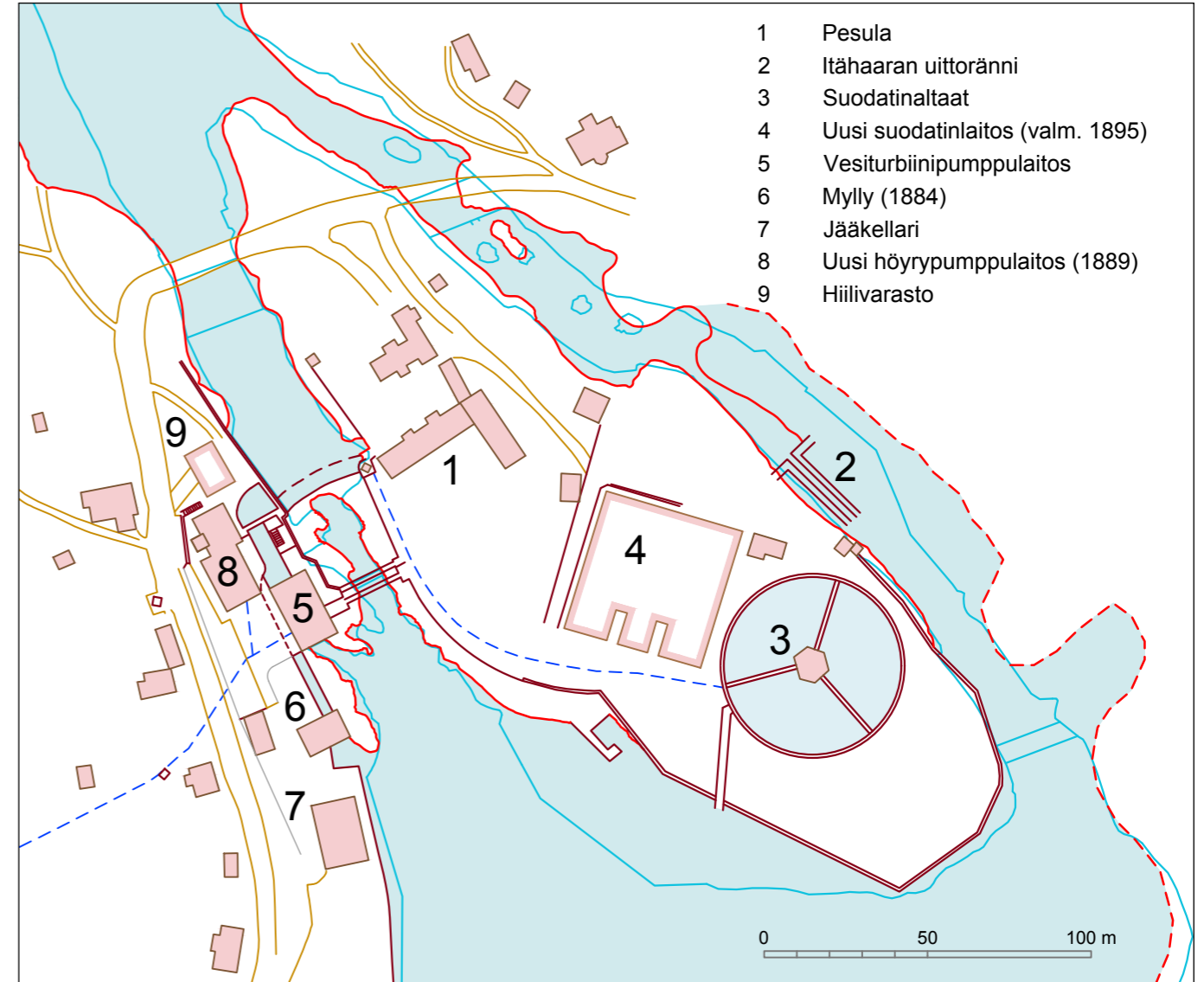
- Rantaviiva 1874
- Rakennukset 1874
- Suunnitellut rakennukset
- Rakenteet 1874
- Suunnitellut rakenteet
- Tiet 1874
- Nykyinen rantaviiva ja sillat

Kaavio esittää rantaviiva ja rakennukset vuoden 1874 asemapiirroksen mukaan sekä nykyisen rantaviivan.

Rantaviivan muutoksia 1889-2022

Asemapiirros vuodelta 1889 (HKA) asemoituna nykyisen kantakartan päälle rantaviivan, tielinjojen ja rakennusten muutosten havainnollistamiseksi.

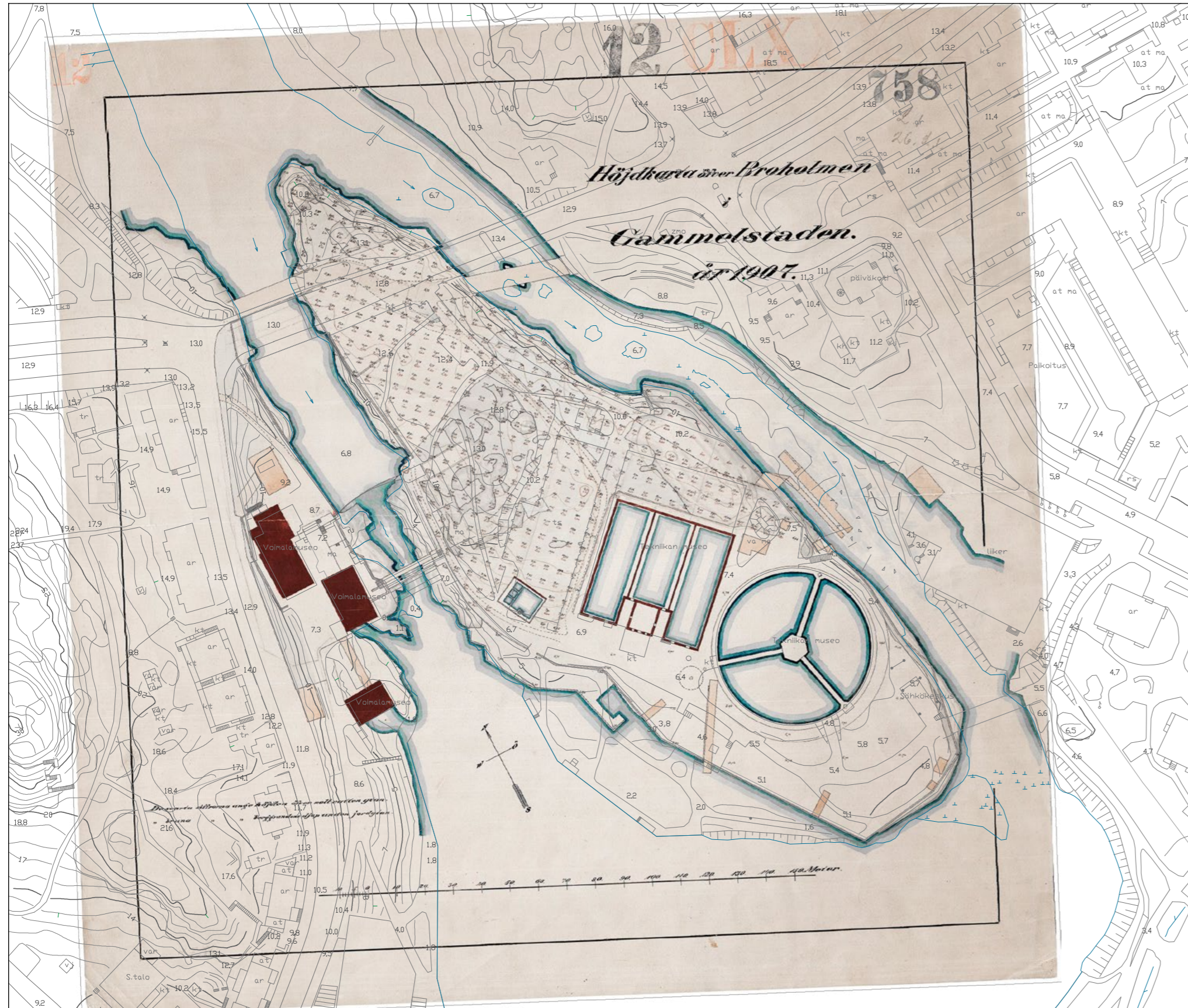

- 1 Pesula
- 2 Itähaaran uittoränni
- 3 Suodatinaltaat
- 4 Uusi suodatinlaitos (valm. 1895)
- 5 Vesiturbiinipumppulaitos
- 6 Mylly (1884)
- 7 Jääkellari
- 8 Uusi höyrypumppulaitos (1889)
- 9 Hiilivarasto

- Rantaviiva 1889
- Joen itähaaran rantaviiva v. 1890 tiluskartan mukaan
- Rakennukset 1889
- Suunnitellut rakennukset
- Rakenteet 1889
- Tiet 1889
- Vesijohto 1889
- Nykyinen rantaviiva ja sillat

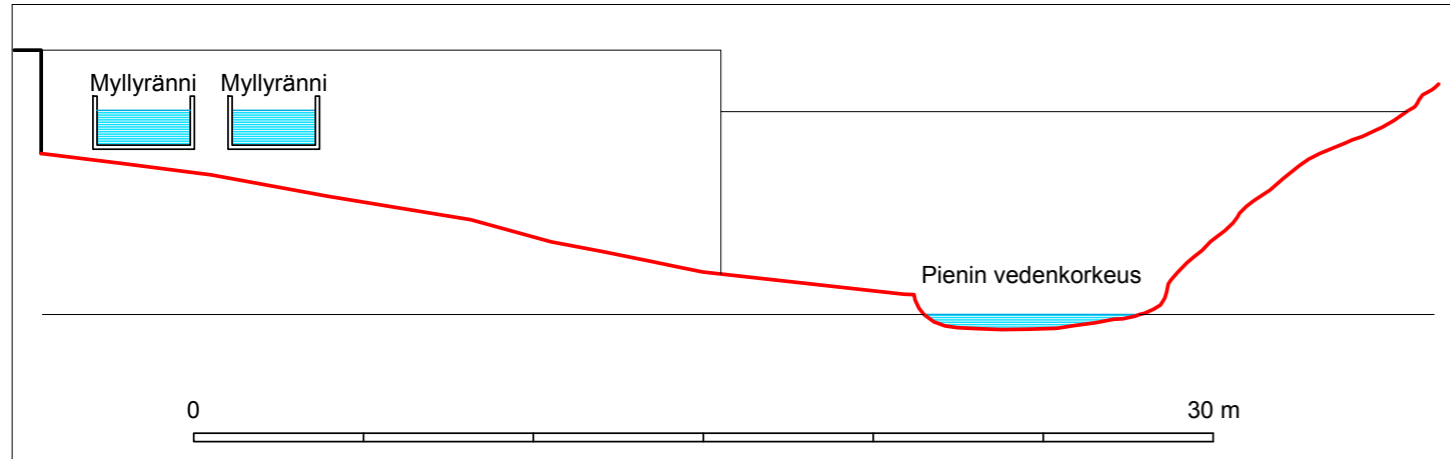
Kaavio esittää rantaviivan ja rakennukset vuoden 1889 asemapiirroksen mukaan sekä nykyisen rantaviivan.

Rantaviivan muutoksia 1907-2022

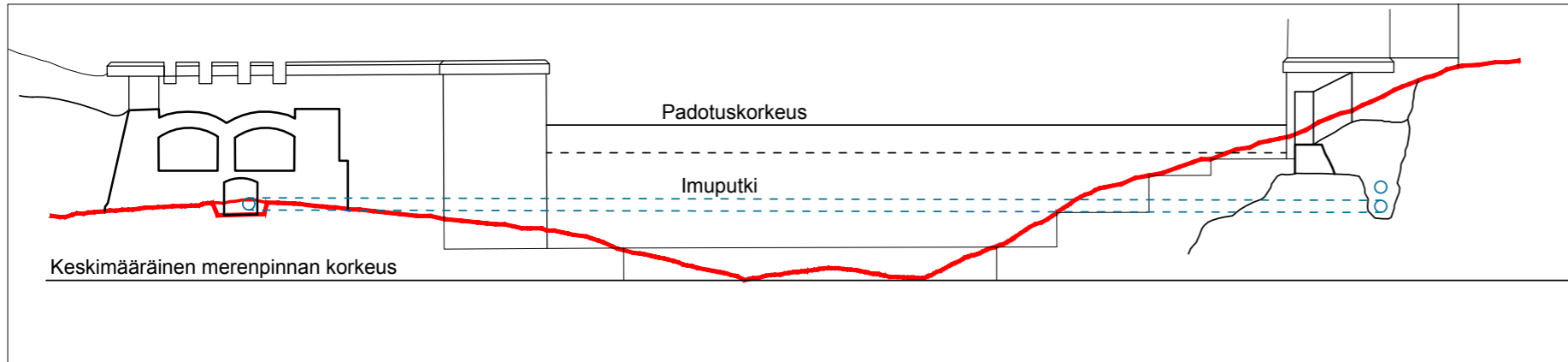

Asemapiirros ja vaatuskartta vuodelta 1907 (HKA) asemituna nykyisen kantakartan päälle rantaviivan, tielinjojen ja rakennusten muutosten havainnollistamiseksi. Saaren lounaisosan ranta-alueita viiva on myöhemmin kasvatettu täytöllä 1900-luvun alussa rakennetun rantamuurin ulkopuolelle.

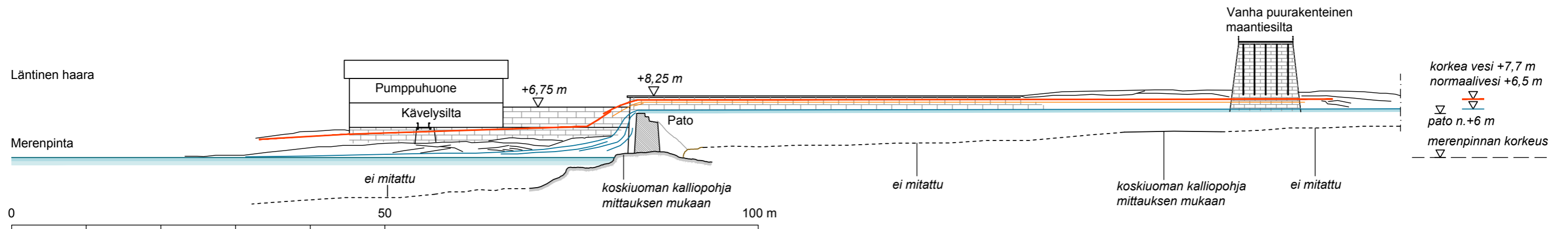
Läntisen koskiuoman rakenteet - vanhojen mittausten tulkinta

Insinööri Endre Lekven mittauksen (1866) pohjalta piirretty koskiuoman leikkaus vanhan myllypadon kohdalla. Punainen viiva esittää kalliopintaa koskiuoman sivuilla ja pohjalla.

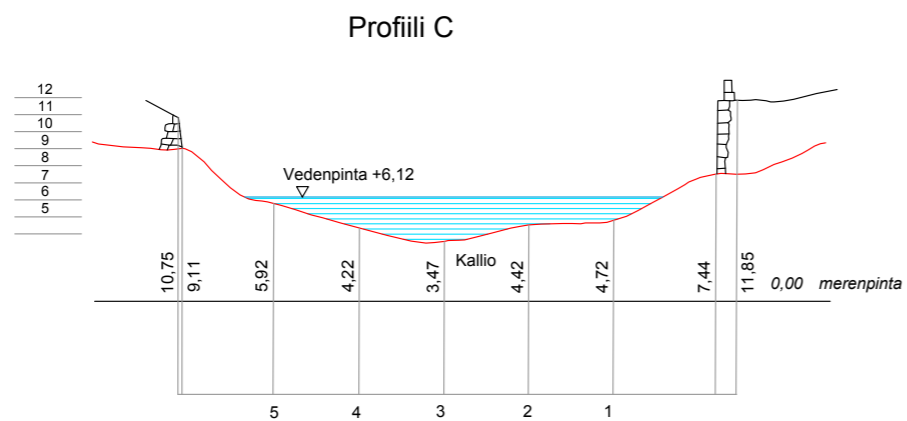
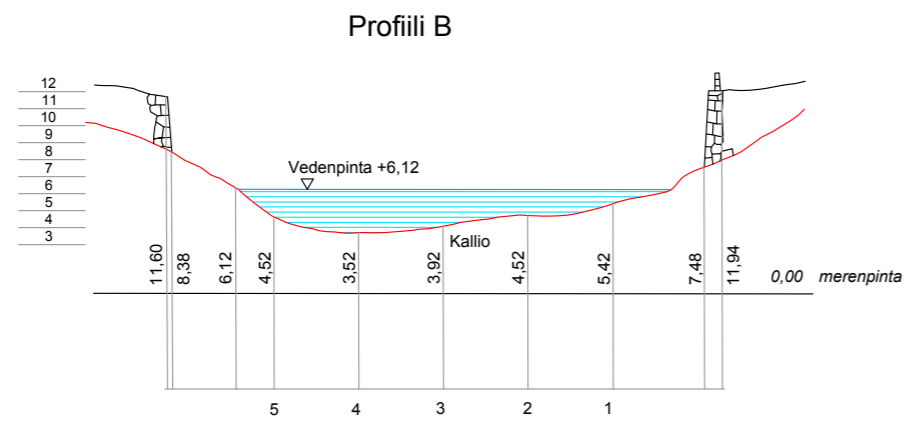
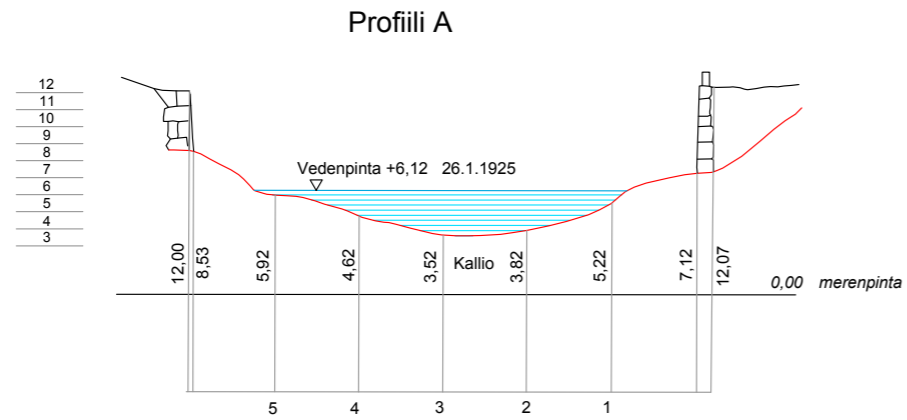

Nykyisen padon rakennussuunnitelman (n. 1872) pohjalta piirretty koskiuoman leikkaus padon kohdalla. Vasemmalla näkyvät vesiturbiinilaitokselle ja myllylle johdettavat vesiuomat. Punainen viiva esittää kalliopintaa koskiuoman sivuilla ja pohjalla.

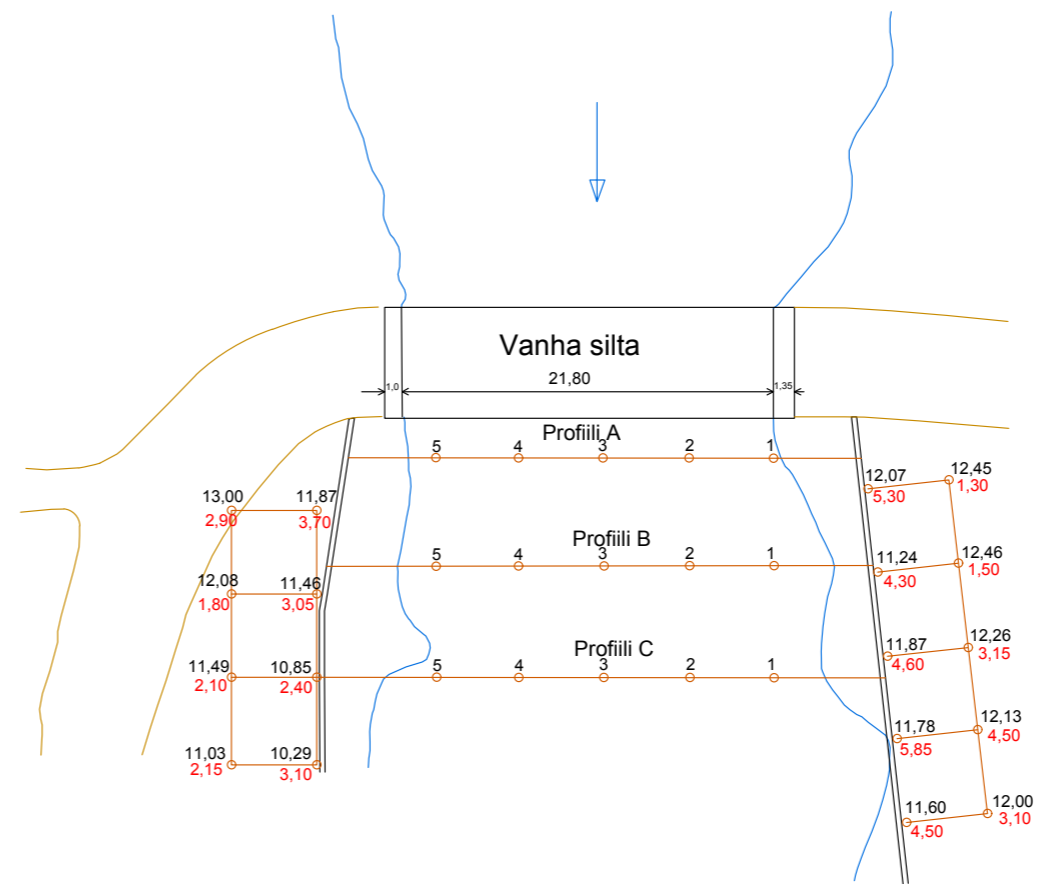

Läntisen koskiuoman pituusleikkaus insinööri C. Hausenin mukaan. Hausen työskenteli vuodesta 1883 Helsingin kaupungin rakennuskonttorissa. Kaaviopiirustus on laadittu Vesilaitoksen arkiston päiväämättömän piirustuksen pohjalta. Piirustuksen nimi on Vantaanjoen läntisen ja itäisen haaran leikkausprofiileja, mitannut C. Hausen. Hausenin mittaamien profiilien numerointi viittasi Hildénin projektiin, joka koski Vantaanjoen leventämistä (tiedostonumero 037C). HKA.

Läntisen koskiuoman rakenteet - vanhojen mittausten tulkinta

Asemapiirros ja profiilit

Alkuperäinen mittakaava:
1:250

Alkuperäinen mittayksikkö:
metri

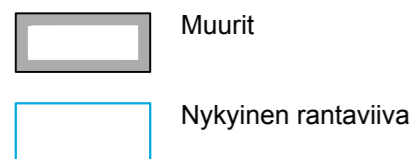
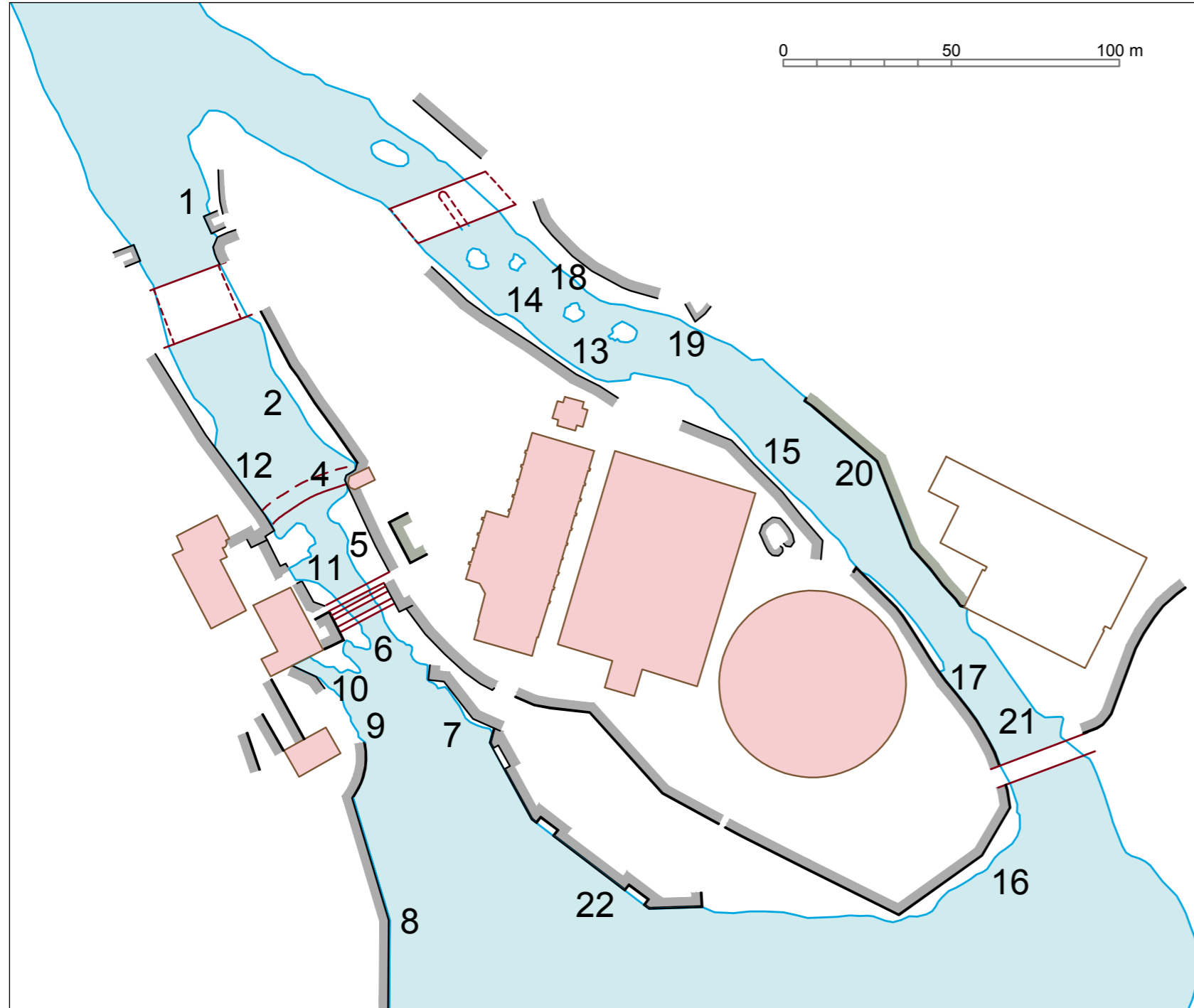
0,00 maanpinta

0,00 kairausvyövyys kalliopintaan

Läntisen koskiuoman leikkauksia vanhan sillan eteläpuolella. Uusi silta valmistui 1926. Kaaviopiirustus on laadittu Vesilaitoksen arkiston päiväämättömän piirustuksen pohjalta. Piirustuksen nimi on Vantaanjoen silta, asemapiirros ja leikkauksia. HKA.

Rantamuurit, kalliorannat ja rantojen kiviladeldmat 2023

Kaavion esittämän alueen kaikki rannat ja rantaviivat ovat rakennettuja, lukuun ottamatta säilyneitä rantakallioita. Kaaviossa on esitetty Kuninkaankartanonsaaren ja koskiuomien rantojen kivistä ja betonista rakennetut rantamuurit sekä rantavyöhykkeen pengermuurit. Numerot viittaavat seuraavien sivujen valokuviiin vuodelta 2023. Kaavio perustuu maastohavaintoihin, ei kattavaan inventointiin.

Kuninkaankartanonsaaren ja läntisen koskihaaran rannat ovat kokonaan rakennettuja ja muokattuja rantoja. Niiden kivistä muuratut tukimuurit edustavat eri vaiheissa käytettyä louhinta- ja muuraustekniikkaa. Muuriin on kirjoitettu koskivoiman ja koskiympäristön käytön historia.

Selvityksen yhteydessä on dokumentoitu rantamuureja valokuvaamalla ja tunnistamalla kiven käsittelyn pääpiirteet. 1800-luvun lopulle saakka ja sen jälkeenkin on yleensä käytetty lohkottua kiveä, myöhemmin suorakaiteen muotoon hakattuja kiviharkkoja.

Kiviä ei ilmeisesti ole tarvinnut hakea kaukaa, vaan niitä on saatu paikalta louhinta- ja kaivutöiden yhteydessä.

Vesilaitoksen rakentamisen ja muutoksen yhteydessä on louhittu Kuninkaankartanon kallioita. Kun vuonna 1895 rakennettiin kallioon louhitut katetut, suorakaiteen muotoiset suodatinlaitteet, louhinnassa syntynyt kivimateriaali siirrettiin saaren etelä- ja koillispuolelle ja alueen ranta pengerrettiin korkealla tukimuurilla.

Saaren vanhimmat, maan sisään jääneet kivimuurit löytyivät pohjoisimman suodatinallasrakennuksen laajennuksen yhteydessä. Niistä löytyy Juhani Rinteen ja Signe Branderin valokuvia, joissa järeät, kaikista päätellen kuninkaankartanon rakennusten säilyneet kivimuurit näyttävät huolella esiin kaivetuilta ja puhdistetuilta valokuvausta varten. Ei ole tiedossa, peitettiinkö muurien jäänteet uudestaan, poistettiinkö ne vai käytettiinkö kiviä uudelleen saaren muurirakenteissa.

Läntisen koskihaaran rantamuurit, Kuninkaankartanonsaari

(1) Kuvassa näkyy Vanhankaupungin ja Kuninkaankartanonsaaren välisen, 1920-luvulla rakennetun sillan kivipäällysteinen, pyöristetty maatuki.

(2) Vasemmalla Kuninkaankartanonsaaren puoleisen rannan korkea, epäsäännöllisistä kiviharkoista muurattu pengermuuri, johon rajautui entisen asuinrakennuksen tontti. Sama muuri näkyy alueen varhaisimmissa valokuvissa. Pengerryksen reunalle istutettu pensasaita on jäänyt leikkaamatta.

(4) Vesilaitoksen 1870-luvun alussa rakennettuun patokokonaisuuteen kuuluivat jo alun perin rannoille rakennetut tukimuurit. Oikealla näkyy kulmikkaalle harkkojalustalle 1910 rakennettu vedenottamorakennus, jonka kohdalla oli aiemmin puinen siivilärakennus.

(5) Vedenottamon kivialustan eteläpuolelta on purettu korkealle kivilaiturille rakennettu puurakennus, jossa 1800-luvun lopulla toimi värjäämä ja pesula. Ristikkosillan oikealla puolella näkyy kalliolta kohoava tukimuuri.

(6) Kosken ylittävä putkisilta tukeutuu rannoille rakennettuihin, epäsäännöllisistä harkoista muurattuihin kulmikkaisiin maatukiin.

(7) Kuvassa näkyy kallioon tukeutuva kivilaituri ja sen jatkeena oleva kaareva rantamuuri. Taustalla pengerrytyn maaston tukimuuri, joka rakennettiin 1870-luvulla, samaan aikaan kuin ensimmäiset suodatinaltaat.

Läntisen koskihaaran rantamuurit, länsipuoli

(8) 1990-luvun puistosuunnitelman mukaan rakennetut rantamuurit ovat selvästi tunnistettavissa säännönmukaisine harkkoverhouksineen. Oikealla näkyy Koskipuiston alue.

(9) Vanhan myllyn korkeassa kivisokkelissa on holvattu kaariaukko, josta myllyn koneistoa pyörittänyt vesiuoma on virrannut ulos. Rantakaistaleen täyttöjen ja pengerrätyn rantareitin rakentamisen jälkeen myllyn suora yhteys rantaan on hämärtynyt.

(10) Myllyn oikealla puolella näkyy 1876 rakennettu vesivoimalla toiminut pumppulaitos. Rakennuksen läpi ohjattu vedenvirta on purkautunut rantaan päädyn kohdalla, jossa rakennuksen alkuperäinen suhde rantaan vielä nähtävissä.

(11) Vuonna 1876 rakennetun vesiturbiinilaitoksen edessä on kivimuurin rajaama, ristikkosillalle johtava kulkureitti. Uudemman höyryturbiinilaitokseen liittyvät betonirakenteet luukkuineen näkyvät kuvassa oikealla.

(12) Padon länsipäässä alkaa kosken länsirannan pitkä, suora, epäsäännöllisillä kiviharkoilla päällystetty rantamuri, joka ulottuu saaren pohjoispäässä sijaitsevaan siltaan saakka.

(12) Länsirannan tukimuri nousee suoraan vedestä.

Itäisen koskihaaran perkaus, muurit ja rakenteet 1890-luvulta alkaen

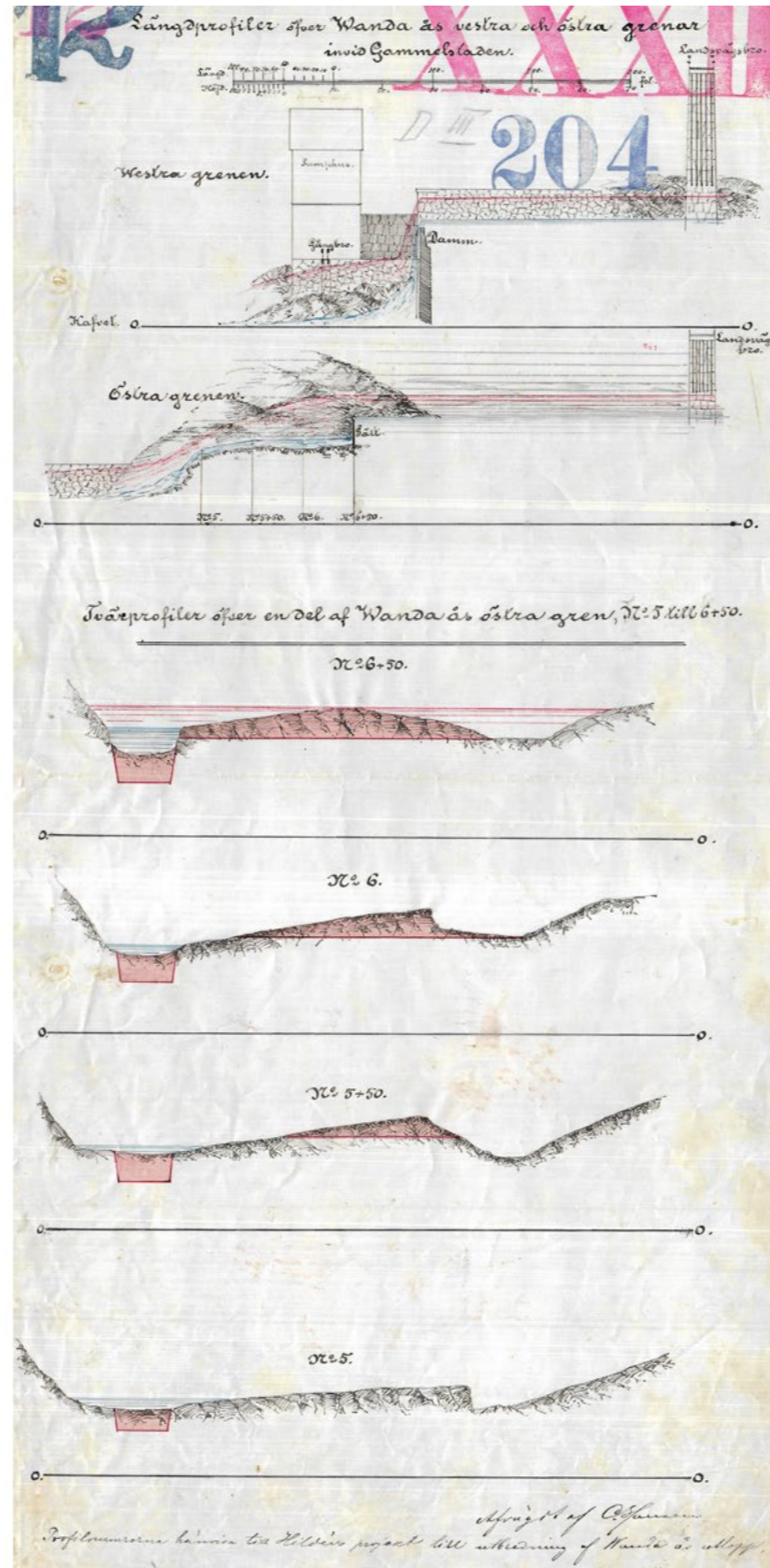

Asemapiirros, Kuninkaankartanonsaari ja itäinen koskiuoma ennen perkausta. Piirustus Karta öfver Gammelstads fors i Wanda å, C.H. Nummelin piirt. 1889. TVH E1 94:1-5, KA.

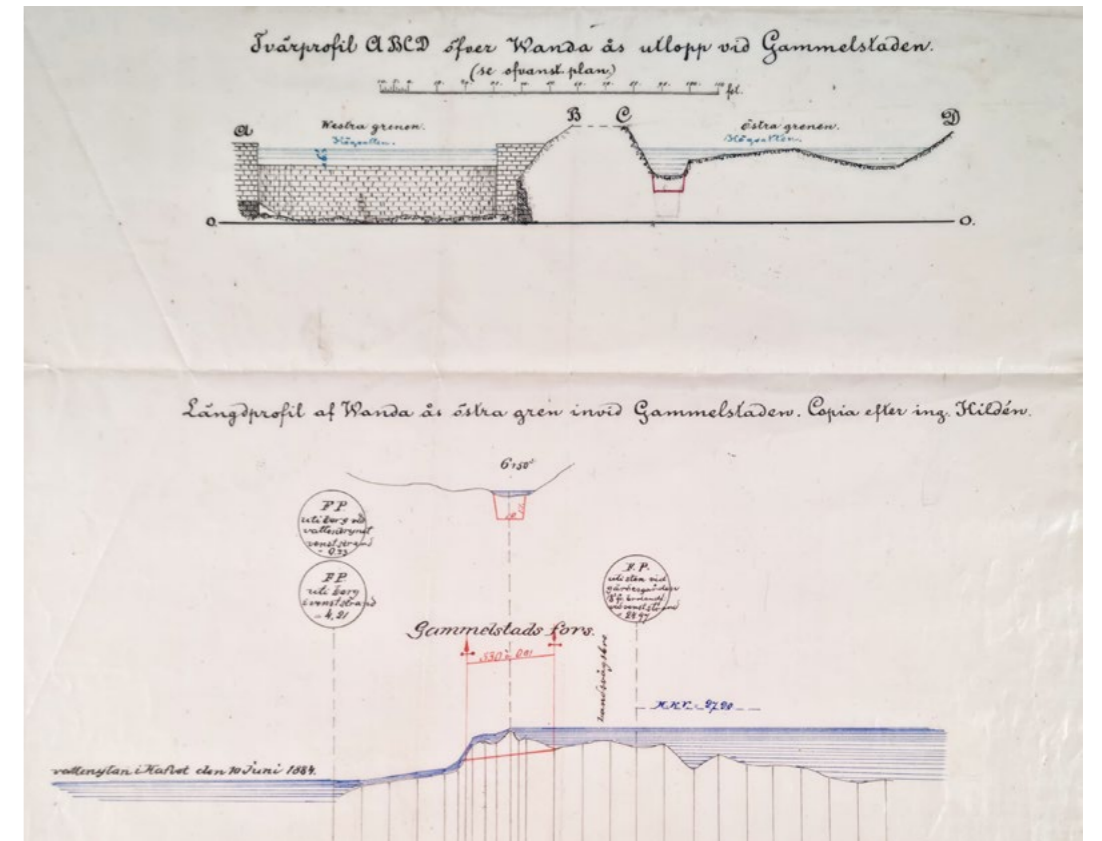
Vielä 1889 itäinen koskiuoma muuttui saaren korkean rantakallion kohdalla hyvin kapeaksi uomaksi. Tie- ja vesirakennusten Ylihallituksen toimesta suoritettiin Vantaanjoen perkaus 1891-1895 Itäisen koskiuoman leventäminen ja pohjan tasaaminen tehtiin vuonna 1891. Suunnitelmien lähtökohtana olivat piiri-insinööri A.F. Hildénin mittaukset ja ehdotukset vuodelta 1884.

Vuonna 1895 jäänlähtö vaurioitti vedenalaista imujohtoa ja jokivesi tulvi pumppurakennuksen konehuoneeseen vaurioittaen rakennuksen perustuksia. Tulevien jää- ja tulvavahinkojen välttämiseksi päätettiin korottaa laitoksen rantamuureja ja laajentaa Kuninkaankartanonsaaren itäpuolista laskuhaaraa. Laajennustyöt, toinen perkaus, suoritettiin 1903 tie- ja vesirakennusten Ylihallituksen toimesta.¹

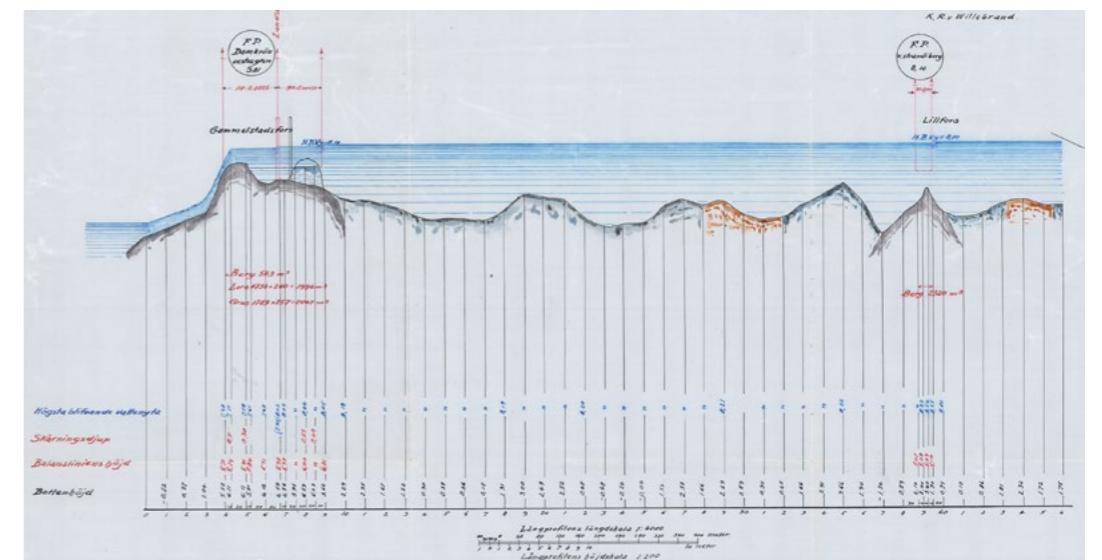
¹ Tie- ja vesirakennusten Ylihallituksen vuosikertomus 1903.

Läntisen ja itäisen koskiuoman pituusleikkaukset, mittaukset ja itäisen uoman laajentamissuunnitelma. Insinööri C. Hausen 1885. HKA (sama myös KA).

Hildénin ehdotuksen kopio vuodelta 1890. Ylempänä molempien koskihaarojen poikkileikkaus, alempana itäisen kosken perkausehdotus, pituusleikkaus, piirustuksen yksityiskohta. Tie- ja vesirakennushallituksen vesitieosaston kartat ja piirustukset (aktikartat) lad305, KA.

Vantaanjoen pituusleikkaus ja pohjan profiili Vanhankaupunginkosken itähaarasta Pikkukoskelle saakka. Alkuperäisen piirustuksen pituussuuntainen mittakaava on 1:4000 ja pystysuuntainen mittakaava 1:200. Joen perkauksen ehdotus vuodelta 1898, jossa ehdotetaan poistettavaksi Vanhankaupunginkoskesta 543 m³ kalliota, 1 994 m³ savea ja 2 947 m³ soraa. Tie- ja vesirakennusten Ylihallitus, K.R. von Willebrand. ULH, Ikanslia ad 127/300 1919, KA.

Itäiseen koskihaaraan rakennettiin vuonna 1890 tukkien uittoränni. Näkymä pohjoiseen, vasemmalla Kuninkaan-kartanonsaaren rantamuurit ja kallio. Kuva HKM

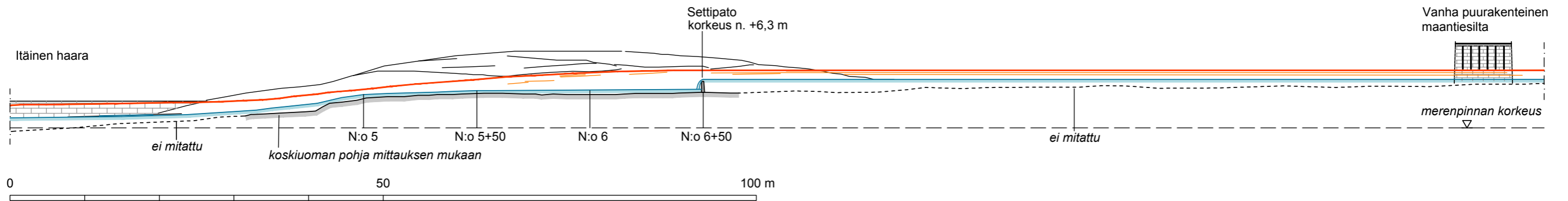

Itäiseen koskihaaraan rakennettu uittoränni. Sen vieressä näkyy jälkiä koskiuoman kalliopinnan muokkauksesta. Valokuva B. Tallgrén 1910-luvulla, HKM.

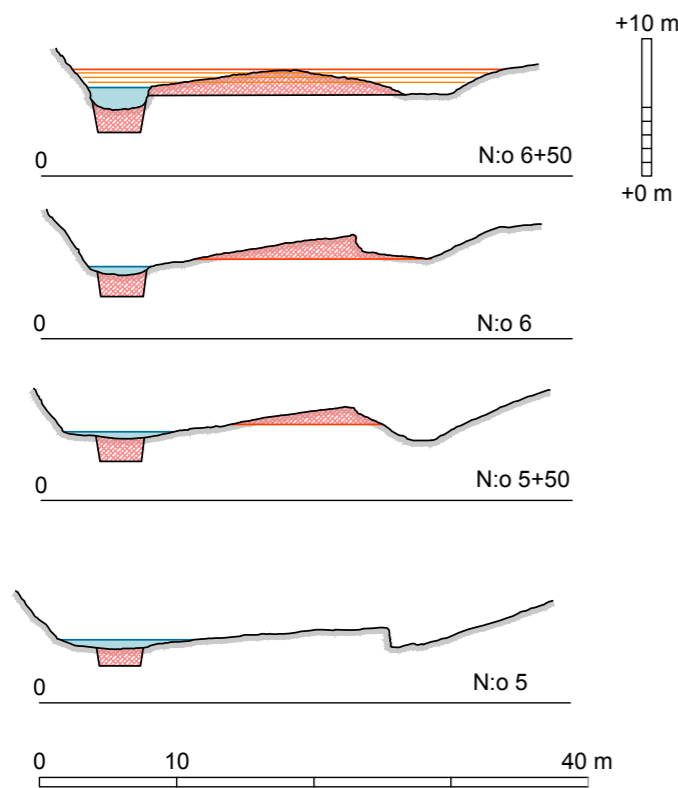

Tukinuittoa itäisessä koskihaarassa 1930-luvulla. Valokuva A. Rönngren. HKM

Itäisen koskiuoman leikkauksia - perkaussuunnitelmien tulkinta

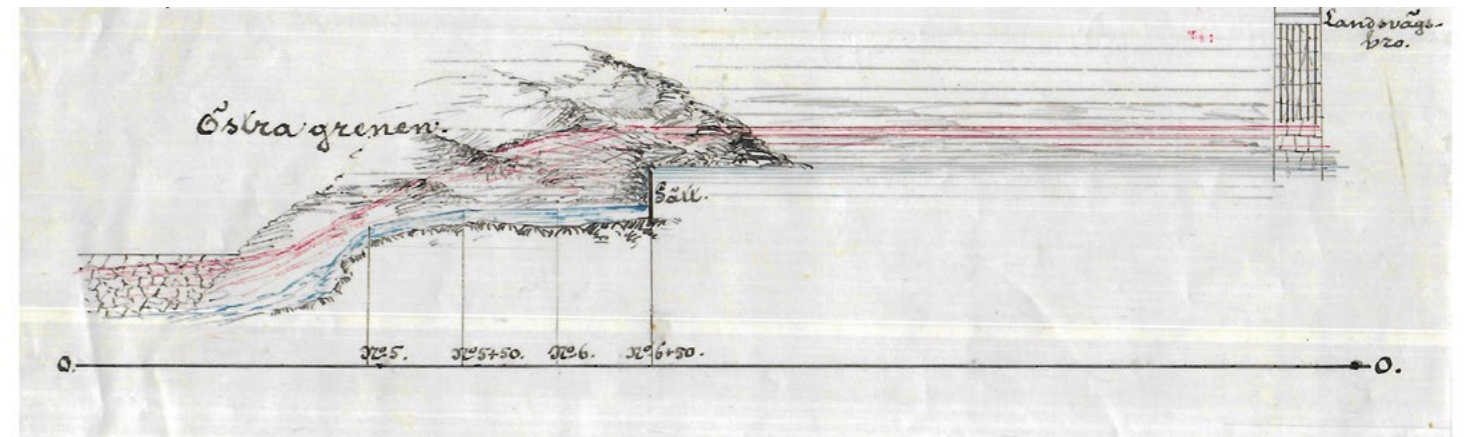

Vantaanjoen itäisen haaran poikkileikkaukset, n:o 5 - 6+50

Vaaitus C. Hausen

Profilien numerot viittaavat Hildénin suunnitelmaan Vantaanjoen suun leventämiseksi

Itäisen koskiuoman pituusleikkaus, johon tämän sivun yläosassa oleva selventävä leikkauskaavio perustuu. Oikealla silta. Mittauspiirustuksen korkeusmittakaava on 5-kertainen verrattuna pituusmittakaavaan. Piirustus vuodelta 1885, insinööri C. Hausen. Sininen viiva osoittaa kosken vedenpinnan korkeusasemaa ja punainen viiva tulvaveden ylintä korkeusasemaa. Pystysuora viiva esittää "settipatoa", jonka sijainti on osoitettu jokiuoman leikkauspisteiden 6 ja 7 välissä. HKA ja KA.

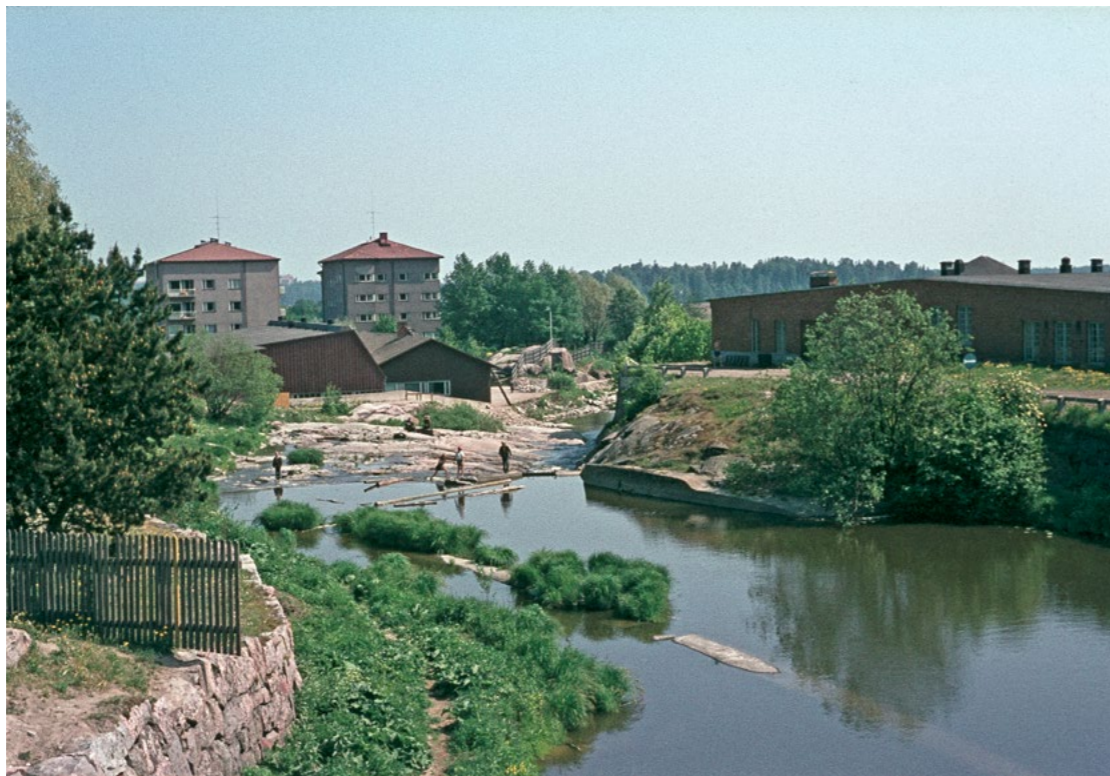
Itäisen koskiuoman pituus- ja poikkileikkauksia insinööri C. Hausenin mittausten mukaan (1885). Hausen työskenteli vuodesta 1883 Helsingin kaupungin rakennuskonttorissa. Suunnitellut muutokset on merkitty punaisella. Kaaviopiirustus on laadittu Vesilaitoksen arkiston piirustuksen pohjalta, jonka nimi on Vantaanjoen läntisen ja itäisen haaran leikkausprofileja, mitannut C. Hausen. Hausenin leikkausten punaiset muutosmerkinnät viittasivat Suomen tie- ja vesirakennusten Ylihallituksen piiri-insinööri A.F. Hildénin ehdotukseen, joka koski jokiuoman perkausta, ts. leventämistä ja pohjan tasaamista. Tiedostonumero O37C, HKA. Piirustuksen kopio, TVH:n arkisto, KA.

Itäisen koskihaaran uusi betoniholvisilta avattiin liikenteelle elokuussa 1933. Keskellä jokiuomaa holvit tukeutuvat graniittiharkoilla verhoettuun siltapilariin. Kuvassa näkyy itäisen rannan tukimuuri. Valokuva vuodelta 1959, Constantin Grünberg. HKM.

Itäinen koskihaara 1983, kuva Jan Alanco. HKM.

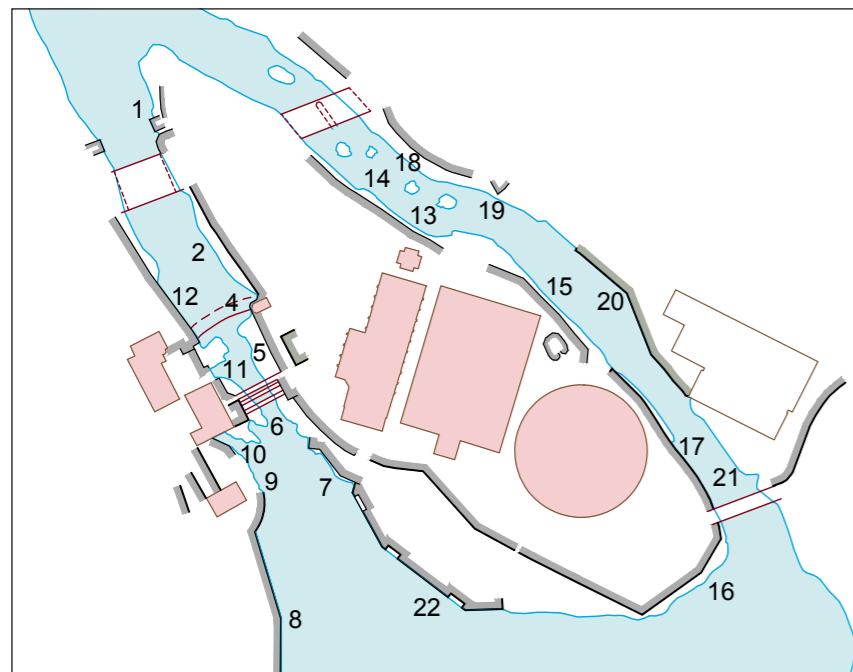

Itäisen koskihaaran itärannalla, joka ei ole kuulunut vesilaitokseen, on ollut mahdollista liikkua kosken matalilla kalliorannoilla. Constantin Grünberg kuvasi 1965 rannalla leikkiviä lapsia. Taustalla vasemmalla Imatran Voiman laboratoriorakennus ja kerrostalon 1950-luvulta. Oikealla näkyy Kuninkaankartanonsaaren suodatinlaitosrakennus. HKM.

Itäisen koskihaaran betonirakenteiden kalaportaiden, ns. pystyrakokalatien avajaiset 1986. HKM

Itäisen koskihaaran rantamuurit ja rannat 2023

Rantamuurien valokuvien paikannuskaavio.

(13) Epäsäännöllinen kivimuri myötäilee itäisen koskihaaran länsirantaa, taustalla Viikintien silta.

(13) Saman muurin yksityiskohta.

(14) Keväällä otetussa kuvassa näkyy, miten rantamuri nousee suoran vuolaasti virtaavasta koskesta.

(15) Suodatinrakennuksen koillispäädyn edessä näkyy muista rantamuurista poikkeava muuraustapa. Muuri on 1900-luvun alkupuolelta.

(16) Kuninkaankartanonsaaren kaakkoispäässä on kookkaista harkoista murattu, 1900-luvulla uusittu rantamuri.

Itäisen koskihaaran rantamuurit ja rannat 2023

(17) Vuonna 1996 saaren eteläosaan kevyen liikenteen kulkuyhteydeksi siirretyn ristikkosillan pohjoispuolelle on samassa rakennusvaiheessa tehty uusi, säännönmukainen rantamuri, johon liittyy kävelyreitti ja teräskaide.

(17) Uuteen rantamuriin liittyy puistosuunnitelmaan kuulunut uusi kävelyreitti ja teräskaide.

(18) Itäisen koskihaaran itärannalle rakennettu kävelyreitti myötäilee vanhempaa, kivistä rakennettua rantamuuria.

(20) Betonista valettu rantamuri on viimeistelty 1980-luvun lopulla rakennetun betonisen kalaportaan purkamisen jälkeen. Koskiuomaan on 1999 rakennettu uusi kalatie, joka koostuu betonilla vahvistetuista kivimuodostelmista.

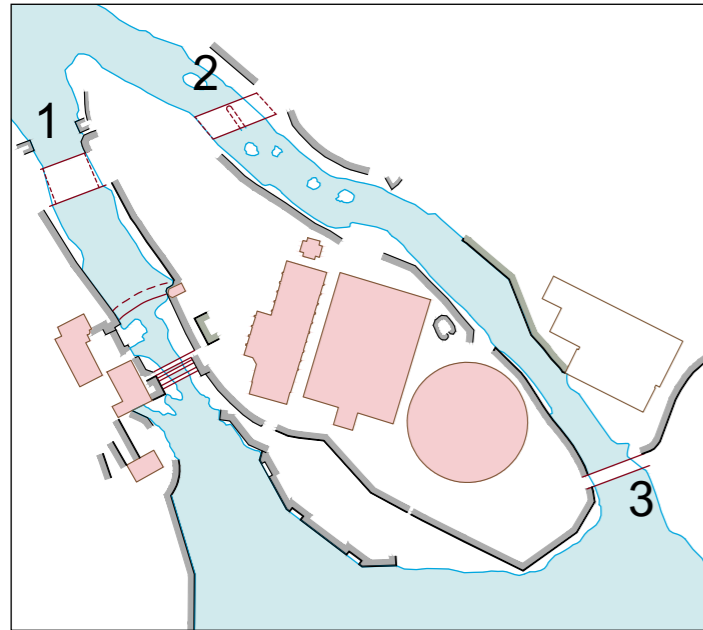

(21) Imatran voiman entisen laboratoriorakennuksen kiviluiskalla rajattu, pengerreretty pihatasonne sijaitsee osittain koskiuoman itärannan täytetyn suvantopoukaman päällä.

(21) Koskiuoman itärannan uudempia rakenteita edustavat betonimuri ja kivillä päällystetty rantaluiska.

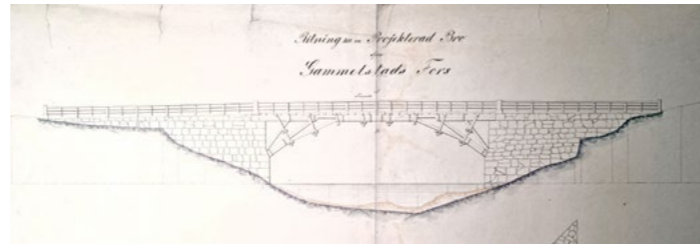
Kuninkaankartanonsaaren sillat

Kuninkaankartanonsaaren siltojen paikannuskaavio.

Läntisen koskihaaran vanha puinen silta korvattiin uudella kivrakenteisella sillalla 1926. Kuva 1890, Daniel Nyblin. HKM.

Siltasuunnitelma n. 1860. Victor Blanksvärd. TVH, KA.

Kuninkaankartanonsaaren pohjoiskärki ja Viikintien sillat, jotka valmistuivat 1926 ja 1933 Tunnelmallisen maisemanäkymän on kuvannut Simo Rista 1970. Oikealla näkyy höyryturbiinilaitoksen savupiippu. HKM.

Kosken läntisen haaran graniittiharkoilla verhoitu ja kiviholvin kannattama silta (1) valmistui 1926. Birger Brunilan suunnitteleman sillan rakenteeseen sijoitettiin vesilaitoksen pääputket. Silta on suojeltu asemakaavassa.

Itäisen koskihaaran betoniholvisilta vuodelta 1933 (2). Betonipinnat on pinnoitettu vaaleanharmaalla suojapinnoitteella. Silta on suojeltu asemakaavassa.

Virkistyspuiston reitistösuunnitelmaan kuului kevyen liikenteen silta-yhteys Vanhankaupunginkosken itäpuolelle Kuninkaankartanonsaaren eteläosasta. Vanha teräsristikkosilta (3) on hankittu Keski-Suomesta.

7 VANHANKAUPUNGINKOSKEN YMPÄRISTÖ KOETTUNA JA NÄHTYNÄ

Vanhankaupunginkoski nähtävyytenä ja kuvauksen kohteena

Vanhankaupunginkosken alueella on erityistä arvoa nähtävyytenä ja retkikohteena, jollaisena se on toiminut jo ainakin 1800-luvulta alkaen. Alueen erityisenä attraktiona on pato ja vesiputous. Koskea ja vesiputousta ovat useat taiteilijat ikuistaneet maalauksissa, näistä varhaisimmat tiedossa olevat ovat 1800-luvun alkupuolelta. Pato ja vesiputous on jo pitkään ollut suo-

sittu valokuvauksen kohde, minkä todisteina ovat arkistojen lukuisat varhaiset 1800-luvun valokuvat. Edelleen veden voima ja sen vaihtuva virtaus kiehtoo ja tuo katseilijoita ja valokuvaajia padon ja kosken partaalle kaikkina vuodenaikoina. Nähtävyytenä, retkikohteena ja teollisena muistomerkkinä alueella olisi suurempaakin käyttöpotentiaalia.

Pato jäidenlähdön aikaan, taustalla silta. Kuva Eino Heinonen, 1951. HKM

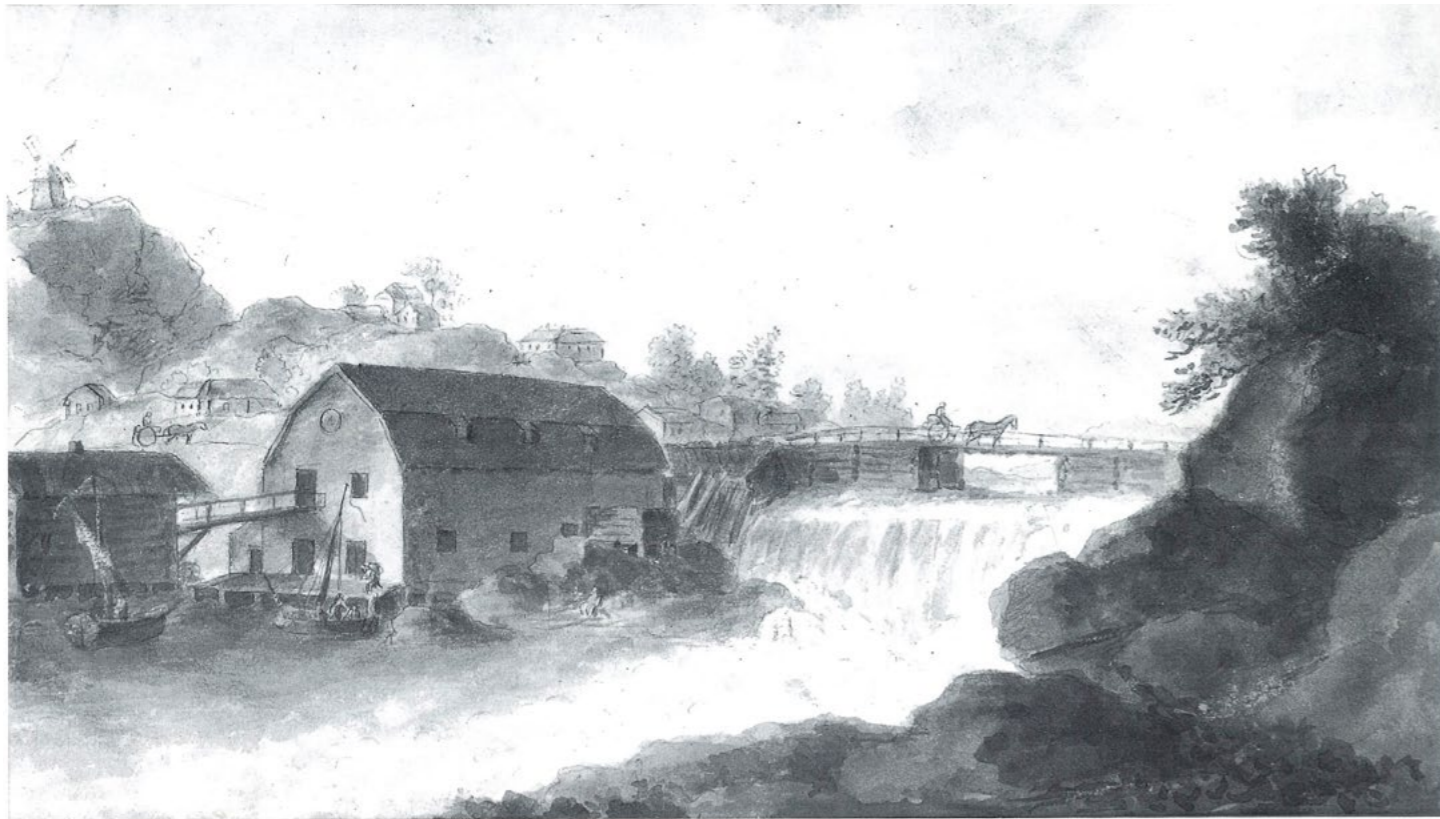
Ihmisiä Vanhankaupunginkoskella jäidenlähdön aikaan. Kuva Eino Heinonen, 1951. HKM

Rakennustekniikan ja luonnon kohtaaminen on vahvasti koettavissa Vanhankaupungin kosken varrella. Koskesta, patorakennelmista ja niiden ympäristöstä on otettu lukemattomia valokuvia, joista on mm. julkaistu postikortteja. Valokuvia ovat kuvanneet Signe Brander, K.E.Ståhlberg, Nils Wasastjerna ja moni tuntematon valokuvaaja.

1900-luvun alkupuolen valokuvien perusteella kosken äärelle on suuntauduttu suurin joukoin seuraamaan jäi-

den lähtöä tai muuten vain hakemaan kosken ja padon äärellä veden liikkeen ja voimakkaan kohinan säestämää tunnelmaa.

Matkailunähtävyyden arvoa on lisäksi nostanut Helsingin kaupungin syntysijan historiallinen merkittävyys.

S.G. Sergejevin akvarelli vuodelta 1811 esittää Vanhankaupunginkoskeen rakennettua tullimyllyä, läntisen koskihaaran patoa tai vesiputousta ja Kuninkaankartanonsaareen johtava siltä. Vasemmalla kohoaa Kellomäki tuulimyllyineen. Topografian vaihtelut on kuvassa tyypilliseen tapaan liioiteltuja. Myllyrakennus näyttää samalta kuin von Wrightin akvarellissa vuodelta 1841. Kuva kirjasta Sergejevin Suomi (1994, toim. Jouni Kuurne.)

Postikortti, jossa mies katselee padon yli kohti Vanhankaupunginlahden laajaa maisemaa. MVHK.

Ihmisiä katselemassa jäidenlähtöä Vantaanjoen suulla, Vanhankaupunginkoskella. Valokuva Otto Andersson 1900-luvun alussa. HKM.

Ihmisiä katselemassa jäidenlähtöä kosken ylittävältä kävelysillalta. Kuva 1907. HKM.

Kosken pato ja sillat, vasemmalla voimalaitos. Kuva 1920-luvulta. HKM.

Pato talvella. Valokuvaaja K.E.Ståhlberg 1890-luvulla. HKM.

Vanhankaupungin koski; Magnus von Wrightin piirros ajalta 1840-1849. Etualalla koski ja kalliainen rantatörmä. Taustalla puisia asuinrakennuksia pihaa rajaavine aitoineen ja talousrakennuksineen. HKM.

Kuva kirjasta Sergejevin Suomi, s. 43 (1994, toim. Jouni Kuurne.). Akvarelli vuodelta 1811 esittää Kuninkaankartanonsaaren itäisellä rannalla vuoteen 1840 toiminutta Vanhankaupungin sahaa.

Tukinuittoa itäisessä koskessa, kuva n. 1892. Itähaaran perkaus oli toteutettu edellisellä vuonna. HKM.

Itäinen koskihaara Kuninkaankartanonsaareltä nähtynä. Oikealla Viikinmäen rakennuksia. Koskiuomaa oli levennetty vuonna 1903. Kuva Signe Brander 1907. HKM.

Vantaanjoen, Vanhankaupunginkosken ja rannikon kalastus - poimintoja historiasta

Kalastus oli keskiajalla jokien halkomalle Helsingin rannikkopitäjälle tärkeä sivuelinkeino. Ensimmäinen asiakirjamaininta Vantaanjoesta on vuodelta 1351. Tällöin kuningas Maunu Eerikinpoika myi länsivirolaiselle Paadisten sistersiläisluostarille Porvoon kirkollisen patronaattioikeuden, mukaan lukien Porvoon pappilan hallussa olleet lohenkalastusoikeudet kruunun kalaveisiin ”Helsinginjoessa”. 1400-luvun alkupuoliskolla Turun piispa lunasti Paadisten luostarilta mm. munkkien tärkeimpiin lohenkalastuspaikkoihin kuuluneen Vanhankaupunginkosken lohenkalastusoikeudet. Piispa kantoi vielä vuonna 1548 saatavinaan Forsbyn koskesta ”50 pientä taimenta” (små öör lax).¹

Kustaa Vaasan noustua valtaan kruunu otti lohenkalastusoikeuden itselleen. Kuninkaankartanolle erotettujen, Länsi-Viikin, Itä-Viikin ja Koskelan verotalonpoikien maiden mukana talonpojille kuulunut kalastusoikeus Helsinginkoskessa siirtyi kuninkaankartanolle. Vuodesta 1552 kruunu hallitsi yksin koko joen lohenkalastusta.² Tutkija Mikko Huhtamies kirjoittaa lohenkalastusta käsittelevässä verkkoartikkelissaan, että Kustaa Vaasan 1550 Vantaanjoen suun saarelle perustama kuninkaankartano muodostui kalastuskeskukseksi, jonka merestä ja joesta saadusta kalansaaliista pidettiin tarkkaan kirjaa. Siitä on esimerkkinä kuninkaankartanon vuoden laatima vuositilitys 1550-luvulta. ”Lohta saatiin kahdella kiinteällä merralla Helsinginkoskesta. Kun tynnyrit (noin 125 kg) muutetaan kiloiksi, voidaan laskea, että kalaa saatiin useita satoja kiloja vuodessa. Lisäksi kalastettiin merellä mm. silakkaa ja turskaa, siikaa, lahnaa, säynävää, haukea ja ahventa.”³

Tutkija Markku Kuisma toteaa *Vantaan pitäjän historiassa*, että keskiajalla harjoitettu lohenpyynti Helsinginjoen koskista menetti vähitellen merkitystään. ”Kuninkaankartanon lohisaaliit olivat verraten niukkoja. 1550-luvun alussa lohta saatiin Helsinginkoskesta nelisen tynnyriä vuosittain samaan aikaan kun Ahvenkoskella saatiin kahdeksan ja Kymijoella kuusi tynnyriä. Saman vuosikymmenen loppupuolella kruunu sai Kymi-joen eri kalastuspaikoilta yli 200 tynnyriä lohta lohisaaliin jäädessä Helsingissä samalla 3-4 tynnyrin tasolle.”⁴ Lohenpyyntiä varten Helsinginkoskeen rakennettiin 1550-luvulla lohipato ja useampia mertoja. Kuninkaan-

kartanon taloudessa lohenpyyntiä merkittävämpää oli kuitenkin silakan ja turskan merikalastus.

”1640 ja 1650-luvuilla tärkeimmät kala-apajat olivat saaristossa, mutta kalastusta harjoitettiin toki joessakin, myös yläjuoksulla. Helsinginkoskeen rakennetut padot heikensivät kuitenkin kalakantaa, kun merikala ei päässyt nousemaan virran yläjuoksulle. Veromiehenkylän asukkaat ja Tomtbackan herra Tönne Henriksson toivat asian 1640-luvulla käräjille, ja vuonna 1652 maaherra antoi määräyksen laittomasti rakennetun, ns. kuninkaanväylän sulkevan padon purkamisesta. -- Myöhemmin tilanne palautui kuitenkin ennalleen. Vuosidadan jälkipuoliskolla Tomtbackan uusi herra Lars Cranzfeldt valitti asiasta Kuninkaalliselle Majesteetille asti vaatien Vanhankaupungin myllyn omistajia pitämään Kuninkaanväylän auki ainakin parhaina kalastusaikoina. Yläjuoksun kalastusmahdollisuudet tuskin paranivat silti ratkaisevasti tämänkään jälkeen.”⁵

Maanmittareiden laatimien tiluskarttojen selostuksissa on mainintoja kosken ja rannikon kalasaaliista, esimerkiksi Lars Forssellin koko Viikin Latokartanoa koskevassa tiluskartassa kerrotaan 1687, että lohta pyydetään vähänlaisesti, keväisin säynävää, kesäisin lahnaa, jonkin verran siikaa ja silakkaa.⁶ Lohenkalastuksen vähenemiseen on mahdollisesti jo varhain vaikuttanut maankohoamisen seurauksena koskiuomaan vähitellen muodostunut luonnollinen vaelluseste, koska Vanhankaupunginkosken länsihaaraan on vasta 1830-luvulla rakennettu pysyvä poikkipato, ensin myllyn puinen pato ja sen jälkeen vesilaitoksen kivinen pato.

Turun akatemian rehtorin Pietari Kalmin valvomassa, 1757 julkaistussa väitöskirjassa Henric Forsius käsiteli Helsingin kaupungin historiaa ja taloudellisia oloja, mm. kalastusta. Seuraavien lainausten kirjoitusasu on käännöksen mukainen: ”Silakanpyyntiä harjoittaa täällä suuri osa asukkaista, mikä joinakin vuosina, menneinä aikoina, vallatenkin, on melko hyvin maksanut vaivan. --- Nykyisin saadaan tuskin niinkään runsaasti Silakkaa kuin Kaupungin asukkaat itse tarvitsevat, toisaalta omaan käyttöönsä, toisaalta myytäväksi Sotaväelle, vaikkakin vähäisempiä määriä voidaan sitä laivata muualle. --- Toisia täällä Suomen-niemekkeellä yleisesti tunnettuja kalalajeja on täällä myös, joskaan ei mitenkään paljon. Menneinä aikoina on Lohen-pyynti ollut oikein edullista Vanhankaupungin koskessa, mistä

⁵ Kuisma 147-149, alkuperäisestä lähteestä kts. Kuisma s. 170 viite 59.

⁶ Geometrisk afritning öfver Wijks ladugård --- 1687. KA

laajemmin on mainittu ja todistein vahvistettu, tämän väitöskirjan edellisessä osassa ---; mutta nykyisin lohi on täällä hyvin harvinainen. Nahkiaisia on sensijaan runsaasti tässä koskessa. Varsin harvoin on täältä saatu mitään Sampia.”⁷

Lohenkalastus Vantaan–Helsinginjoen koskissa taantui entisestään 1700-luvulla.⁸ Edellä mainitun maankohoamisen lisäksi muita mahdollisia syitä ovat 1730-luvulla itäiseen koskihaaraan perustettu saha ja tukinuitto, joka joessa lisääntyi huomattavasti 1750-luvulla Viaporin linnoitustöiden seurauksena. Siitä huomautti Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherra valtiopäiväkertomuksessaan 1755. Maaherra mainitsi, että kruununkalastamoita oli läänissä ainoastaan kaksi, toinen myllyjen lähetyvillä Vanhankaupunginkoskessa, josta saatavat tulot kuuluivat maaherralle, toinen Rautalammin Konnekoskella. Merikalastuksen osalta hän huomautti, että Helsingin silakkasaaliit olivat vähentyneet.⁹

Viikin Kuninkaan Latokartanon mittaus ja arviointi verollepanoa varten suoritettiin vuonna 1781. Maanmittari J.P. Westermarck selosti kalastustilannetta: ”Kalastusta harjoitetaan merenlahdella; säynävää, lahnaa ja särkeä, joita keväisin jonkin verran pyydetään ja myydään, sekä hankitaan siksi silakkaa, jota vuokralaisen väittämän mukaan ei myöskään kaikkina vuosina saada riittävästi tarpeisiin ja pyyntivälineiden kunnossapitoon nähden Pienemmässä uomassa on sahamylly, jonka ovat perustaneet Helsingin kauppiat, jotka--- suorittavat vuosivuokraa sahan paikasta, sekä menetetyistä lohenpyynnistä kolmesataa kuparitaalaa ---, jonka lisäksi erillisen sopimuksen mukaan tulee suorittaa maksuna kymmenen tolttia parempilaatuista jämälautaa.”¹⁰

Vanhankaupunginlahti oli 1800-luvun alussa vielä rikas kalastoltaan ja yksi tärkeimmistä sisälahdista Uudenmaan alueella, koska sinne laski joki. Lahdella toimi tuolloin kaksi kalastustilaa ja useita torppareita, jotka kalastivat lähinnä kotitarpeiksi. Taimenen lisäksi pyydettiin esimerkiksi nahkiaista, jota siis edelleen 1700-lukuun verrattuna oli runsaasti. Vantaanjoella vielä 1940-luvulla yleinen nahkiainen muuttui 1950-luvulla harvinaiseksi.¹¹

⁷ Forsius 1757, suomenkielisen käännöksen sivut 9-10

⁸ Kuisma 1991, s. 212

⁹ Maaherran kertomus 1755 (suomennettu)

¹⁰ Viikin latokartano / Viks ladugård; Tiluskartta ja selitys (1781-1781). KA

¹¹ Haapanen 2000, Anttila 1972

Siiankalastuksesta on edellä mainituissa asiakirjoissa melko vähän tietoa. Kuninkaankartanon voudin vuositilityksessä 1552 mainitaan ”Helsingin koskelta” pyydetyt lohi, siika ja turska.¹² Siika mainitaan myös vuonna 1687 laaditun Viikin Latokartanon tiluskartan selostuksessa. Helsingin kaupunginvaltuusto hyväksyi vuonna 1889 kaupungin kalastusvesiä koskevan säädöksen, jolla mm. kiellettiin siian kalastus Vantaanjoen suulla ja Vanhankaupunginlahden suvannolla syyskuun viimeisen päivän ja joulukuun ensimmäiseen päivän välisenä aikana.¹³ Tämän perusteella on päätelty, että siika on lisääntynyt jokisuulla mitä todennäköisimmin itäisen haaran alaosalla vielä nykyisen padon rakentamisen jälkeenkin. Siikaa koskevien historiallisten mainintojen puuttuessa on jäänyt epäselväksi, missä määrin siika on kuulunut Vantaanjoen kalalajistoon ylempänä joessa.¹⁴

Vaikka taimenen nousu Vantaanjokeen estyi, kun läntiseen haaraan valmistui poikkipato, kanta pystyi kuitenkin edelleen kutemaan joessa lähinnä purotaimenkanan ansiosta. Suomen keisarillinen senaatti keskusteli Vanhankaupunginkosken kalaportaiden rakentamisesta ensimmäistä kertaa vuonna 1894, mutta tuolloin suunnitelma raukesi.¹⁵

Vuonna 1986 kosken itähaaraan rakennettiin betoninen pystyrakokalatie. Tämä purettiin 1999 ja koskeen rakennettiin luonnonmukainen kalatie. Vuonna 2019 poistettiin länsihaaran voimala käytöstä ja turbiinikanavat tulpattiin.¹⁶

Taimenen ja siian nousuvaellusselvitys Vantaanjoella 2020–2023 - julkaisun mukaan 1900-luvun loppuun mennessä on Vantaanjoen kaikkiin merkittäviin nousuesteisiin joko rakennettu kalatiet tai purettu esteet. Vaelluskalat kykenevät nykyisin nousemaan merestä Vantaanjoen päähaaran latvalle aina Hausjärvelle Etelä-Hämeeseen asti. *Vantaanjoen itähaaran kunnostuksen hankesuunnitelman* mukaan kantojen elvyttämiseksi valuma-alueelle on toteutettu poikasistuksia. Taimenen poikasia on istutettu 1980-luvulta lähtien, myös lohen poikasia, ankeriaita ja harjuksia sekä onkikokoisia kirjolohia.¹⁷

¹² Huhtamies 2021

¹³ Vuosikertomus 1889, 63. KHKK 1889

¹⁴ VHVSY 94/2023 s.36

¹⁵ Haapanen 2000

¹⁶ VHVSY 94/2023

¹⁷ VHVSY 94/2023; Kaupunkiympäristön julkaisu 2018:15

¹ Voionmaa 1950, 101-102

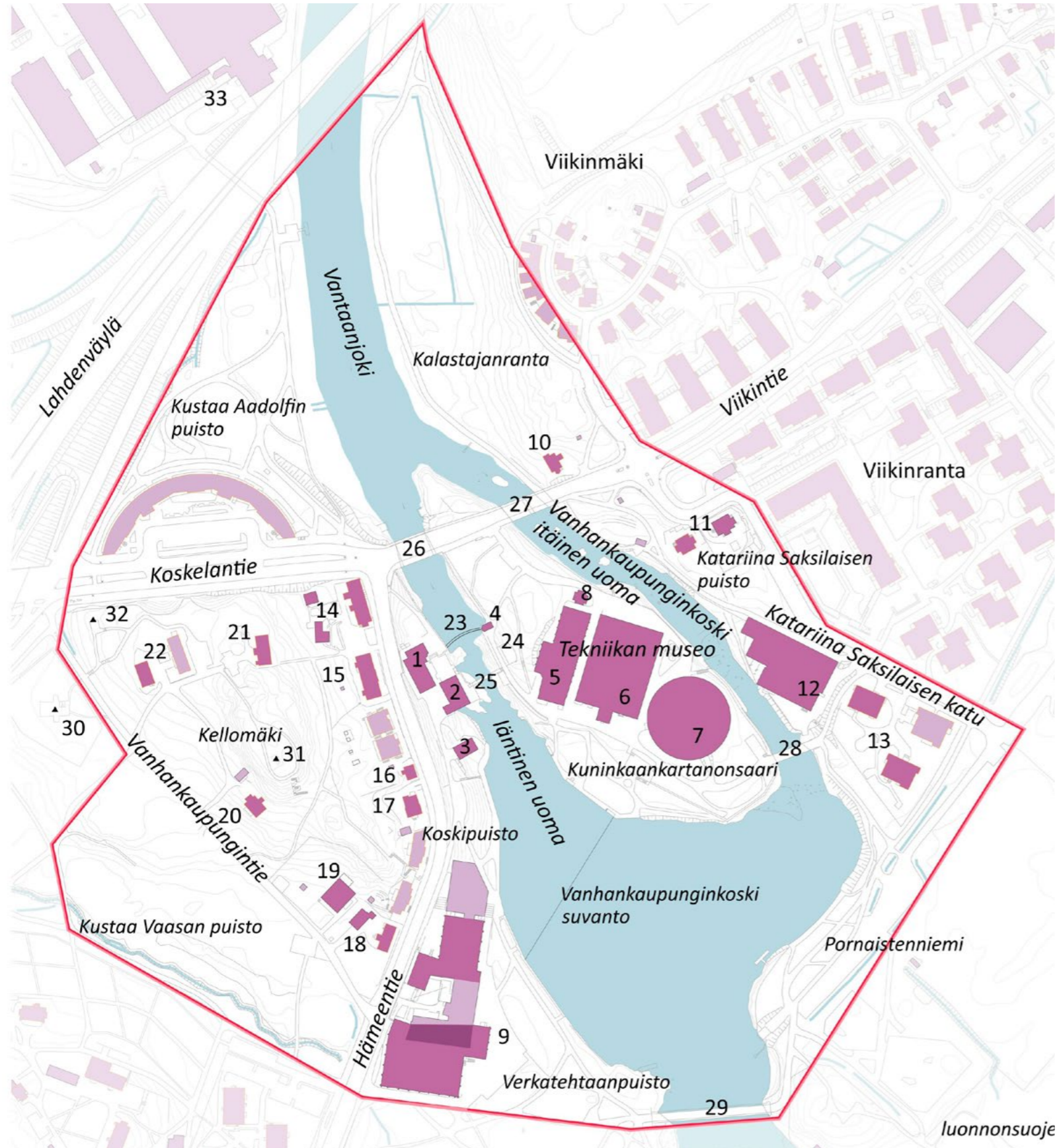
² Salminen 2013, 496

³ Suolahti 1950, 144-145; Huhtamies 2021

⁴ Kuisma 1990, 145-147.

8 RAKENNUSKANTA - NYKYTILANNE

Rakennusten paikannuskartta. Pohjakartta Helsingin karttapalvelu.

RAKENNUSKANTA

Alkuperäinen käyttö, rakennusvuosi, suunnittelija, nykyinen käyttötarkoitus kuntarekisterin mukaan ¹

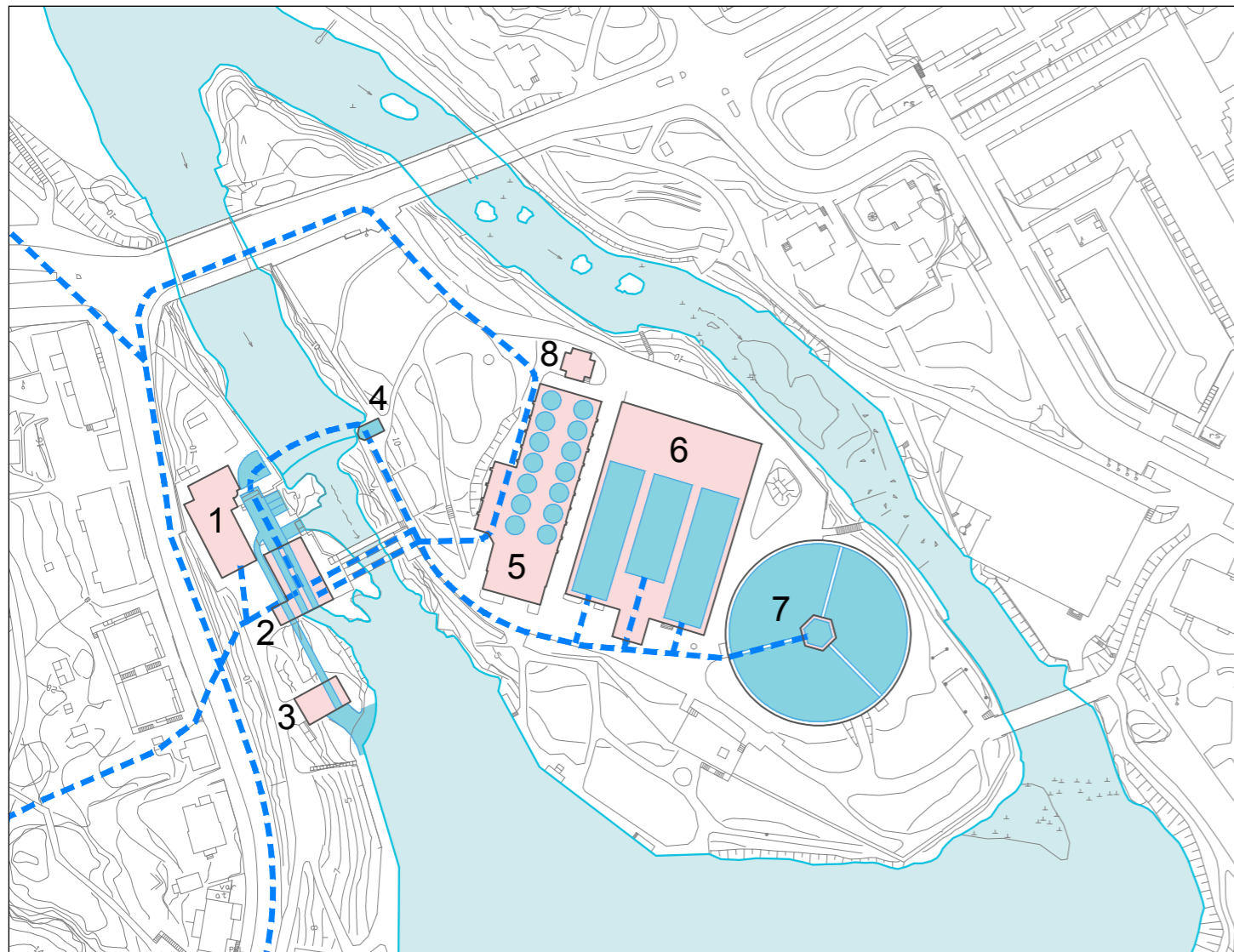
- 1 Höyryturbiinilaitos, 1899 (savupiippu)/1930, mahd. arkkitehti Gunnar Taucher, museo (voimalamuseo)
- 2 Turbiinipumppulaitos, 1876/1911, Neptun-yhtiö, johtaja Robert Herbig, museo (voimalamuseo)
- 3 Mylly, 1884, Neptun-yhtiö, museo (mylly/voimalamuseo)
- 4 Vedenottoaseman rakennus. 1910, arkkitehti Karl Hård af Segerstad
- 5 Suodatinrakennus v. 1909/1951, arkkitehti Hjalmar Åberg, museo
- 6 Suodatinrakennus vuodelta 1897-1955, insinööri Carl Hausen, museo (nykyään työtiloja)
- 7 Hiekkasuodatinlaitos ja puhdasvesisäiliö vuodelta 1876-1944, Neptun-yhtiö, museo
- 8 Tasauskaivo, 1928, toimisto tms.
- 9 Vanha Verkatehdas, 1900, Theodor Höijer, muutoksia 1928/-54/-59/-74/1999, oppilaitos
- 10 Asuinrakennus
- 11 Kaksi asuinrakennusta
- 12 Laboratoriorakennus, 1947 / 1959-60, arkkitehti Aarne Ervi, ravintola
- 13 Kerrostalot, 1946 ja 1953, arkkitehti Aarne Ervi
- 14 Vesilaitoksen työsuhteasuntoja, 1899, Sauna ja pesutupa, 1913, asuntoja, sauna ja talousrakennus
- 15 Vesilaitoksen työsuhteasuntoja 1899, asuinrakennus
- 16 Myllärin rakennus, siirretty 1899, asuinrakennus
- 17 Poliisirakennus vuodelta 1909, asuinrakennus
- 18 Asuinrakennus, 1900-luvun alkupuolelta
- 19 Berghyddan nuorisoseuratalo, 1908, seura- ja kerhorakennus
- 20 Johannesberg, noin 1900, asuinrakennus
- 21 Forsbyn tilan (Koskelan) entinen päärakennus, v. 1914, asuinrakennus
- 22 Spaakin talo 1700-luvun loppupuolelta, asuinrakennus

RAKENTEET JA SILLAT

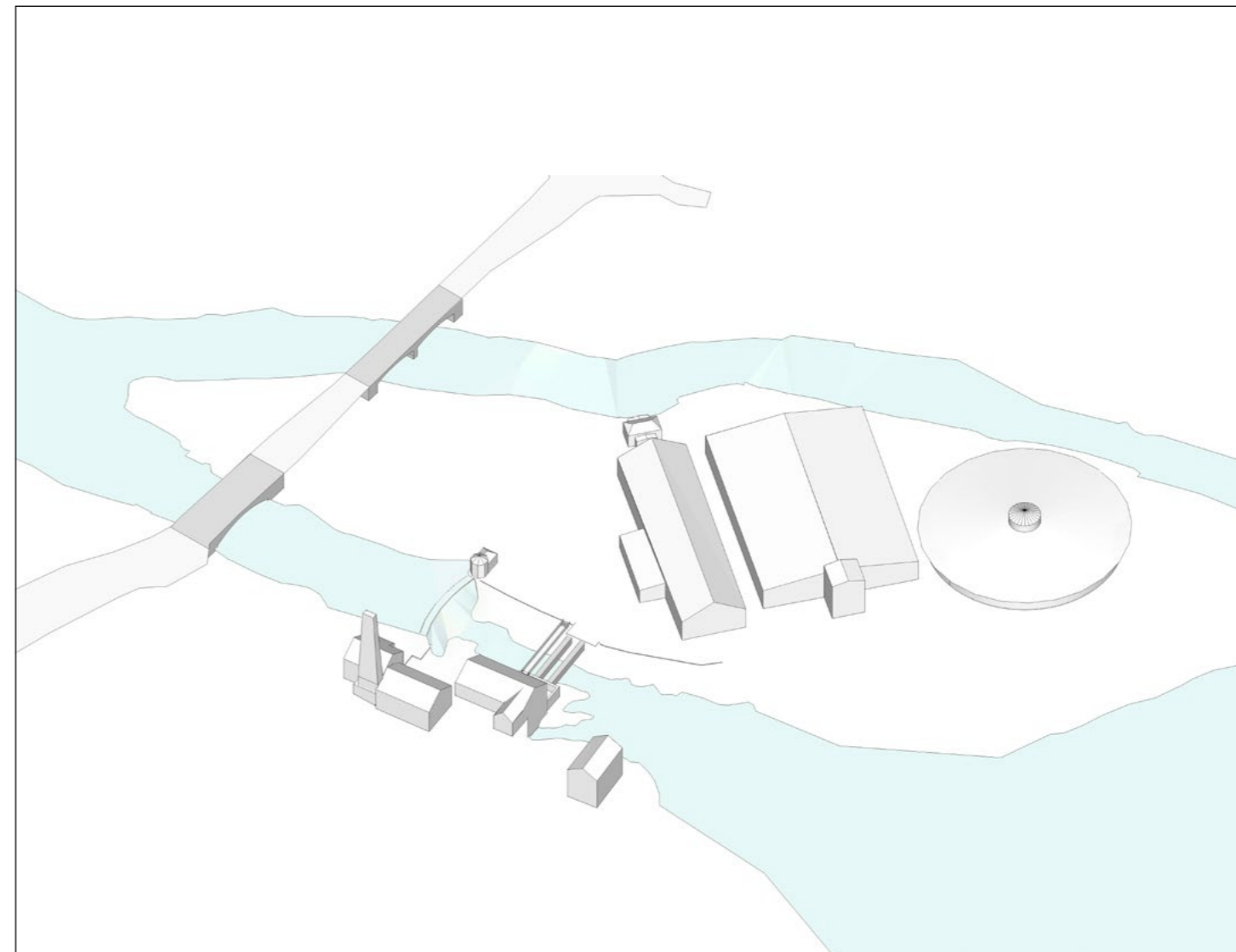
- 23 Holvipato 1870-luvulta
- 24 Väestönsuoja 1939
- 25 Rautainen kävelysilta v. 1889, vesijohtosillat v. 1895 ja 1909
- 26 Läntinen uoma, kiviholvisilta vuodelta 1926
- 27 Itäinen uoma, betoniholvisilta vuodelta 1933/34
- 28 Teräsristikkosilta, siirretty Pyhtäältä v.1996 (rak. alun perin 1930)
- 29 Pornaistenniemen silta (Martinsilta) 2000

¹ Helsingin karttapalvelu, rakennuskohtainen kuntarekisteritieto

Vesilaitoksen rakennukset ja rakenteet

Karttakaaviossa on sinisellä merkitty veden ohjausta ja vedenpuhdistusta varten eri vaiheissa rakennetut altaat ja kanavat. Sininen katkoviiva esittää eri vaiheissa rakennettuja, rakenteisiin ja maahan upotettuja putkia.

Piirroksessa on esitetty Kuninkaankartanonsaaren siltoja, patoa ja vesilaitokseen kuuluneita rakennuksia.

Kosken länsirannalle tunnusomainen näkymä: (3) myllyrakennus vuodelta 1884 ja (1) turbiinipumppulaitos vuodelta 1876.

Vesilaitoksen turbiinipumppulaitos pumppuineen (2) vuodelta 1876 on kuulunut Helsingin kaupunginmuseon Voimalamuseoon vuodesta 2000. Voimala on poistettu käytöstä poisto ja turbiinikanava on tulpattu 2019.

Myllyn punatiilinen uudisrakennus (3) valmistui kosken länsirannalle 1884. Se ehti toimia vain 30 vuotta ennen sulkemistaan 1915. Mylly on kuulunut Helsingin kaupunginmuseon Voimalamuseoon vuodesta 2000.

Vesilaitoksen vanhin rakennus on 1876 valmistunut turbiinipumppulaitos (2), oikealla näkyvä uudempi höyryturbiinilaitos (1) valmistui 1931.

Vuonna 1931 valmistunut uusi höyryturbiinilaitos (1) on todennäköisesti Gunnar Taucherin suunnittelema. Rakennus kuuluu Voimalamuseoon.

Karl Hård af Segerstadin suunnittelema vedenottamo vuodelta 1910 (4).

Entinen tasauskaivorakennus (8) vuodelta 1928 on myöhemmin toiminut toimistokäytössä.

Vesilaitoksen vanhimman, 1876 valmistuneen hiekkasuodatinlaitoksen päälle rakennettiin ulkoseinät ja vesikatto 1900-luvulla. Rakennuksessa (7) on Tekniikan museon päänäyttely.

Hiekkasuodatinlaitos (7) on muutettu Tekniikan museoksi 1970-luvulla.

Entinen, alun perin 1895 valmistunut uudempi hiekkasuodatinlaitos (6), jota on laajennettu ja muutettu eri vaiheissa, kohoaa itäisen koskihaaran jyrkän rantakallion takana.

Ent. suodatinrakennus (6), jonka kolme allasta rakennettiin alun perin 1895. Rakennusta on muutettu ja laajennettu mm. 1940-luvulla.

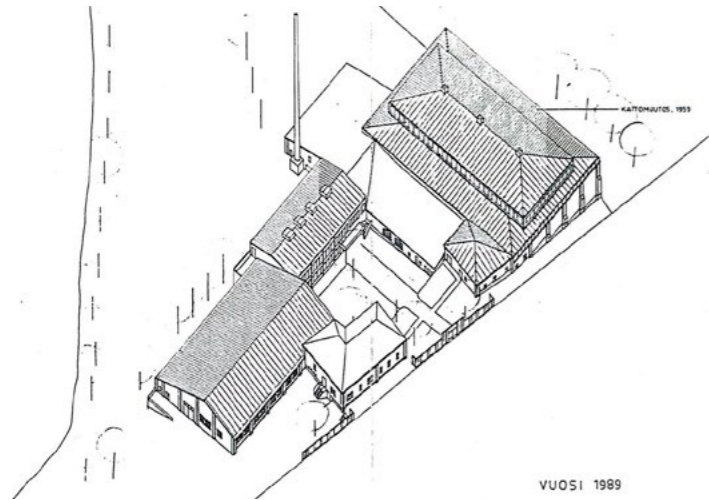

Entinen pikasuodatinrakennus vuodelta 1909 (5), laajennukset ovat 1950-luvulta, arkkiteetti H.J. Åberg.

Pyöreät pikasuodatinalltaat on sijoitettu kahteen riviin. Kattorakenne on siro teräsristikko. Rakennus kuuluu Tekniikan museoon.

Verkatehdas

Entinen verkatehdas vuonna 1989, piirros. Asemakaavan muutoksen 11247 selostus 2003.

Arkkitehti Theodor Höijerin suunnittelema Helsingin Mekaaninen Kutomo valmistui vuonna 1900. Rakennusta laajennettiin ja muutettiin moneen kertaan vuosina 1907-1974. 1950-luvulta lähtien rakennusta käytettiin sähkölaitoksen varikkona, entiseen kutomohalliin rakennettiin uusi vesikatto 1959. Vuonna 1998 rakennus muutettiin Helsingin taide- ja viestintäoppilaitoksen (myöhemmin Metropolian) käyttöön. Uusi laajennus valmistui v. 2004 asemakaavamuutoksen jälkeen. Sittemmin opetus on siirtynyt muualle ja rakennus on tällä hetkellä ainakin osittain tyhjiällä. Rakennuksen vanhat osat on suojeltu asemakaavalla merkinnällä sr-1.

Verkatehtaan rakennuksissa vuodesta 1998 toimineen Taide- ja viestintäoppilaitoksen, myöhemmin Metropolian, lisärakennus vuodelta 2004 Vanhankaupunginkosken suvannon maisemassa.

Entinen verkatehdas muutettiin 1998 taide- ja viestintäoppilaitoksen käyttöön. Rakennukset ovat tyhjiällä. Oppilaitoksen koulutusohjelma on muuttunut ja jatkunut Metropolian Ammattikorkeakoulun muissa tiloissa.

Verkatehtaan (9) eteläpuolinen julkisivu, taustalla näkyy tehtaan punatiilinen savupiippu.

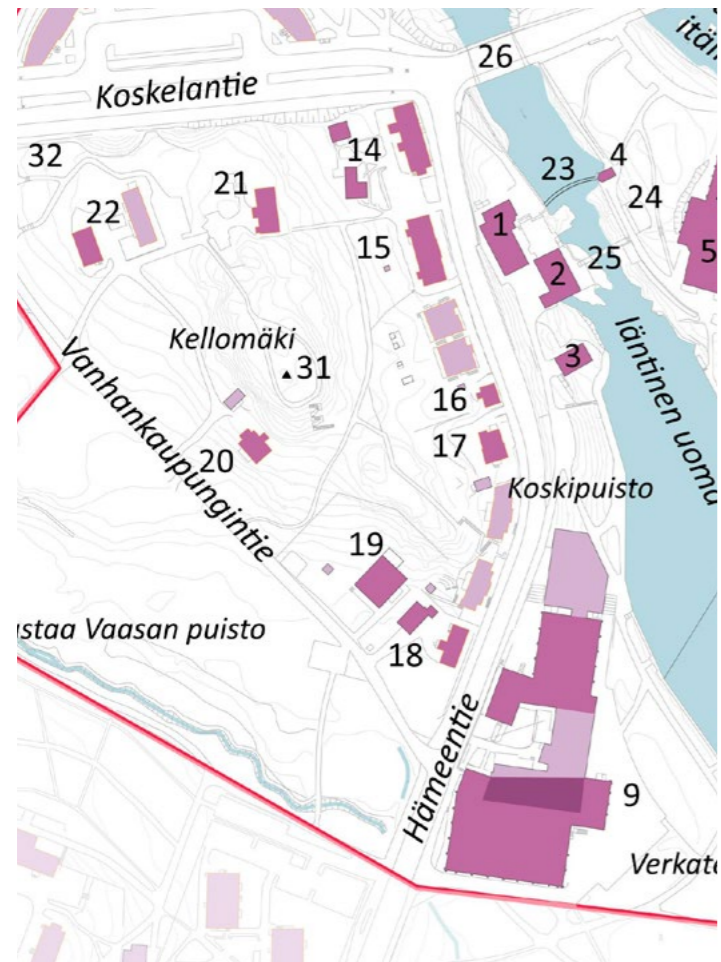
Verkatehtaan pihaa rajaavassa vanhassa tiilimuurissa on Hämeentien puolella portti.

Verkatehtaan pihassa on kuvanveistäjä Hannu Sirenin suunnittelema Varjoja- teos vuodelta 1998.

Asuinrakennuksia, yhdistys- ja virkataloja

Vanhankaupunginkosken kulttuuriympäristössä on säilynyt edustava ryhmä työväen asuntoja 1800-luvun lopulta aina 1940-luvulle, poliisi- talo ja nuorisoseuran talo, sekä vanhimpänä Forsbyn tilan entinen renkitupa 1700-luvulta. Nämä kaupunkikuvassa tunnusomaiset ja asemakaavalla suojellut rakennukset ovat osa alueen rikasta ja moniulotteista agraarikulttuurin ja teollisen kulttuurin ja kaupungin vesilaitokseen liittyvää kulttuuriperintöä.

Rakennusten paikannuskartta.

(20) Kellomäen etelärinteellä sijaitsee vuonna 1900 valmistunut Johannesbergin huvila. Taustalla vasemmalla pilkottaa mäen laella seisova muistomerkki. Rakennus on asemakaavassa suojeltu merkinnällä sr-2.

(22) Puiston keskellä on säilynyt Forsbyn tilan renkitupa, Spaakin talo, jonka runko on 1700-luvun loppupuolelta. Rakennus on ainoa säilynyt muistuma aluetta tuolloin hallinneesta Forsbyn tilasta. Rakennus on asemakaavassa suojeltu merkinnällä sr-2.

(19) Vanhankaupungintien varressa sijaitseva Nuorisoseurantalo Berghyddan vuodelta 1908, toimii nykyään vuokrattavana juhlatilana. Rakennus on asemakaavassa suojeltu merkinnällä sr-2.

(21) Kellomäen pohjoisrinteellä sijaitseva puurakenteinen asuintalo on tiettävästi Forsbyn kartanon entinen päärakennus tai sen paikalle vuonna 1909-1914 rakennettu uusi asuinrakennus. Vuodesta 1909 rakennus toimi vesilaitoksen kemistin asuntona. Rakennus on Asemakaavassa merkinnällä sr-2 suojeltu rakennus toimii nykyään HSY:n edustustilana.

(14) Hämeentien ja Koskelantien kulmassa seisova punatiilinen asuinrakennus valmistui vuonna 1899 vesilaitoksen ylikonemestarin ja koneenhoitajan asuintaloksi. Edelleen asuinkäytössä oleva rakennus on asemakaavassa suojeltu merkinnällä sr-2.

(15) Puurakenteinen kaksikerroksinen asuintalo Hämeentie 178 on rakennettu 1909 vesilaitoksen työsuhteasunnoiksi. Rakennus on asemakaavassa suojeltu merkinnällä sr-2.

(16) Hämeentien reunassa (nro 174) korkealla kivijalalla seisova pienehkö asuinrakennus on entinen mylläriin asuinrakennus, joka on siirretty nykyiselle paikalleen vuonna 1899

(14) Hämeentie 178 sisäpihalla Koskelantien reunassa sijaitseva vesilaitoksen asuintalojen tiilirakenteinen pesutupa- ja kylpyhuonerakennus on rakennettu 1913 arkkitehti Karl Hård af Segerstadin piirustusten mukaan. Rakennus ja viereinen piharakennus on asemakaavassa suojeltu merkinnällä sr-2.

(17) Hämeentien varressa (nro 172) on entinen poliisitalo vuodelta 1909. Rakennus on asemakaavassa suojeltu merkinnällä sr-2.

(18) Hämeentie 166 asuinrakennus vuodelta 1909. Rakennus piharakennuksineen on asemakaavassa suojeltu merkinnällä sr-2.

(12) Arkkitehti Aarne Ervin suunnittelema, kahdessa vaiheessa 1947 ja 1959-60 laboratoriksi rakennettu puurakennus on suojeltu asemakaavassa merkinnällä sr-3. Rakennus on muutettu ravintolakäyttöön ja toimii nykyään tilausravintolana.

(10) Viikintien sillan kupeessa Kalastajanrannan puiston eteläosassa sijaitseva, korkealla kivijalalla seisova vanhempi asuinrakennus on suojeltu asemakaavamerkinnällä sr-2.

(13) Katariina Saksilaisen kadun päässä tontilla 36032/1 sijaitsevat kaksi arkkitehti Aarne Ervin suunnittelemaa rapattua kerrostaloa vuosilta 1946 ja 1953 on asemakaavassa suojeltu merkinnällä sr-3.

(13) Arkkitehti Aarne Ervin suunnittelema kerrostalo.

9 MAISEMA, PUISTOT JA VIRKISTYSALUEET

Maisema

Vanhakaupunginkosken maisemassa on luettavissa alueen pitkä ja erityinen historia. Maisemaa hallitsevat puistomaiseen ympäristöön sijoittuvat vanhat teollisuus- ja vesilaitosrakennukset sekä alueen läpi Kuninkaankartanonsaaren halkomana, toisaalla koskena ja toisaalla suuren kivipadon takia vesiputouksena virtaava joki rantamuureineen, kallioseinämineen ja siltoineen.

Säännelty vedenpinta muodostaa jalustan, jolle Vanhakaupunginkosken kulttuurimaisema on rakentunut. Pitkällä aikavälillä muovaantunut ympäristö on rakentunut säännellyn vedenpinnan ja vettä hyödyntävän koneiston varaan. Tämä on keskeinen ominaispiirre, johon maiseman tunnusomaiset rakenteet ja rakennukset; muurit, pato, sillat ja rannoilla säilyneet myllyjen ja voimalaitosten rakennukset tukeutuvat sekä fyysisesti että toiminnallisesti.

Padon ja kosken vaikutuksesta alueelle on muodostunut luonteeltaan ja tunnelmaltaan vahvasti vaihtelevia maisematiloja. Läntisen jokiuoman ikoniseksi muodostuneessa maisemassa korostuu erityisenä maamerkinä massiivinen holvipato vesiputouksineen. Veden voima on maisemassa vahvasti aistittavissa. Maisemaa rajaavat korkeat rantamuurit ja kallioseinät sekä vehreän puiston reunalla kosken partaalla kohoavat vesilaitoksen ja myllyn punatiiliset rakennukset. Viikintien kiviholvisilta ja padon vanha teräksinen huoltosilta ovat maiseman tunnusomaisia elementtejä. Silloilta avautuu vaikuttavia näkymiä sekä suoraan padolle että kauas koskimaisemaan, etelään Vanhakaupunginlahdelle ja pohjoiseen kosken yläsuvannolle.

Itäisen jokiuoman maisemaa hallitsee vehreiden puistojen reunustama vapaana virtaava koski kalliojaljastumiseen ja pienine luotoineen. Kuninkaankartanonsaaren puoleisia rantoja reunustavat suurella osalla korkeat luonnonkivimuurit, paikoin myös kallio. Itäranta rajautuu matalampiin betoni- ja luonnonkivimuureihin. Muurien päällä molemmin puolin on teräsaidoin suojatut puistotiet. Viikintien holvisilta ja kosken alajuoksulle vuonna 1996 siirretty vanhempi teräsristikkosilta ovat maisematilaa rajaavia ja näköalapaikkoina toimivia rakenteita. Kosken ympärille rakennetut oleskelupaikat ja koskelle laskeutuvat portaitkot mahdollistavat pääsyn

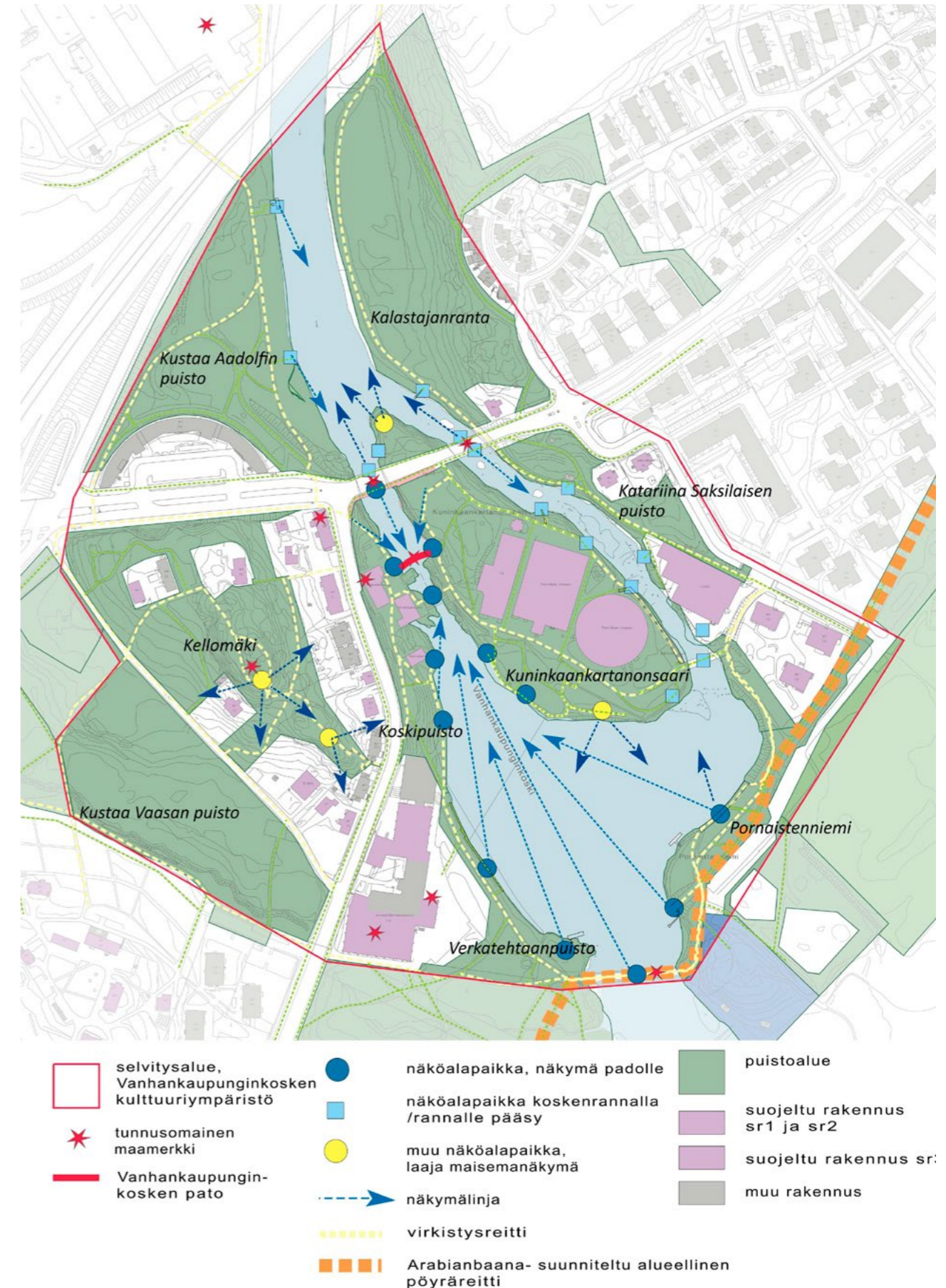
aivan veden äärelle, jossa veden voima ja virtaus on vahvasti koettavissa.

Siirryttäessä koskelta tyynen suvannon äärelle muuttuu tunnelma täysin toiseksi. Eteläistä suvantoa kiertää vehreä puistoalue, johon liittyy rantamuurein tuettuja rakennettuja rantoja ja rantakallioita. Suvantoon liittyy laaja avoin maisematila, jossa myös taivas on merkittävässä osassa. Suvannon yli avautuu pitkiä näkymiä. Pato vesiputouksineen ja siihen liittyvät vanhat mylly- ja voimalaitosrakennukset ovat hallitsevia myös suvannon maisemassa. Padon vaikutusta korostaa vesiputouksesta kauas kantautuvaa, vesimäärän mukaan vaihtelevaa äänimaisema. Suvannolle kantautuu kosken kohinaa myös itäisestä koskiuomasta, mutta vaimeampana ja itse koski jää etelästä avautuvassa näkymässä paljolti kävelysillan peittoon.

Suvannon maisemassa avautuu länteen Verkatehtaan ja Kellomäen suuntaan alueen historiallista kerrostuneisuutta korostava tunnusomainen näkymä. Matalan rantamuurin rajaaman Verkatehtaanpuiston taustalla näkyy vanha punatiilinen Verkatehdas ja Kellomäen rinnelelle sijoittuva asutus. Pohjoisesta avautuvissa näkymissä korostuu uudempina rakenteena Pornaistenniemelle johtava kevyen liikenteen silta.

Helsingin Vanhakaupunki ja Kellomäki ovat osa Vanhakaupunginkosken kulttuurimaisemaa. Kellomäen laelta avautuu komeita näkymiä suvannon suuntaan ja laajalle ympäristöön. Kellomäen puolella katuja reunustavat tiiviisti vanhojen asuinrakennusten ja niiden lomaan täydennetyt uudempina rakennuskannan muodostama kerroksellinen rivistö. Alueen teollinen perintö leimaa sekä rantojen maisemanäkymiä että Hämeentien katuksua. Hämeentien ja Viikintien risteyksessä seisova vesilaitoksen vanha, punatiilinen asuinrakennus on erityisen tunnusomainen maamerkki, kuten myös kadun varressa seisova höyryturbiinilaitos savupiippuineen ja etelämpänä sijaitseva vanha Verkatehdas.

Myös ylemmälle jokisuvannolle muodostuu laaja avoin maisematila, jota hallitsee vehreiden puistojen reunustama tyyni vesipeili. Taustalla Lahdentien pohjoispuolella sijaitseva punatiilinen vesilaitos on maamerkki, jonka vaikuttavuutta lisää rakennuksesta vesipeiliin syntyvät heijastukset.

Reitit, näkymät ja maamerkit selvitysalueella.

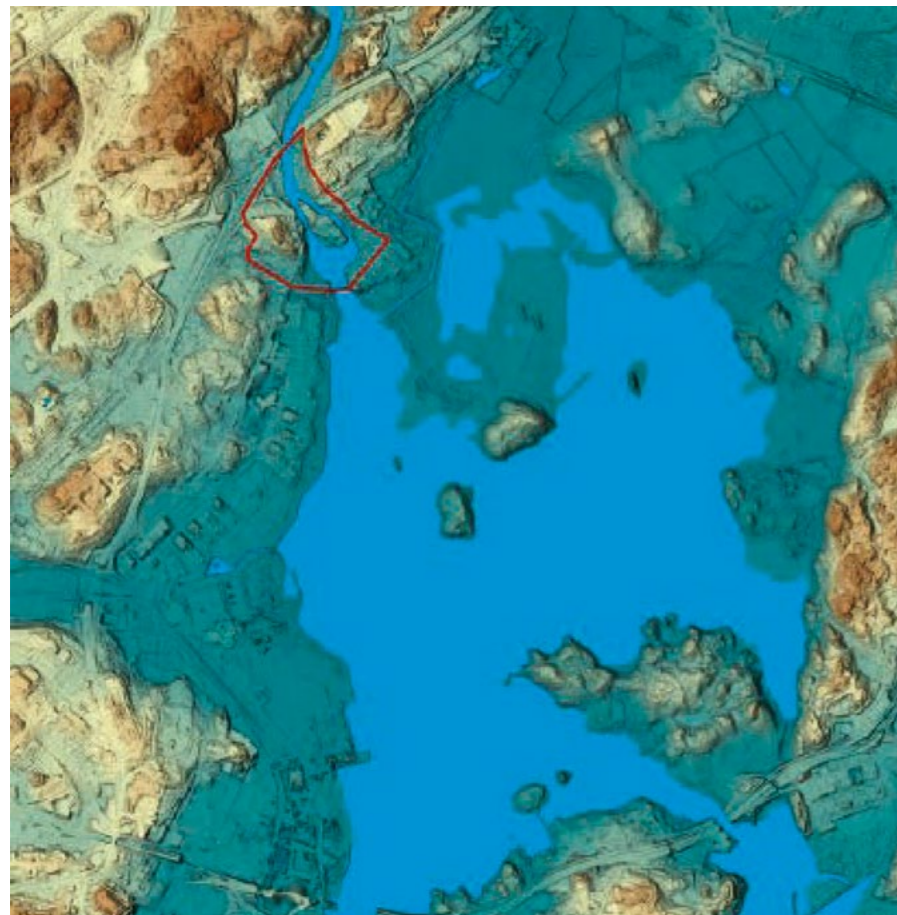

Vanhankaupungin selkä ja Vantaanjoen suistoalue

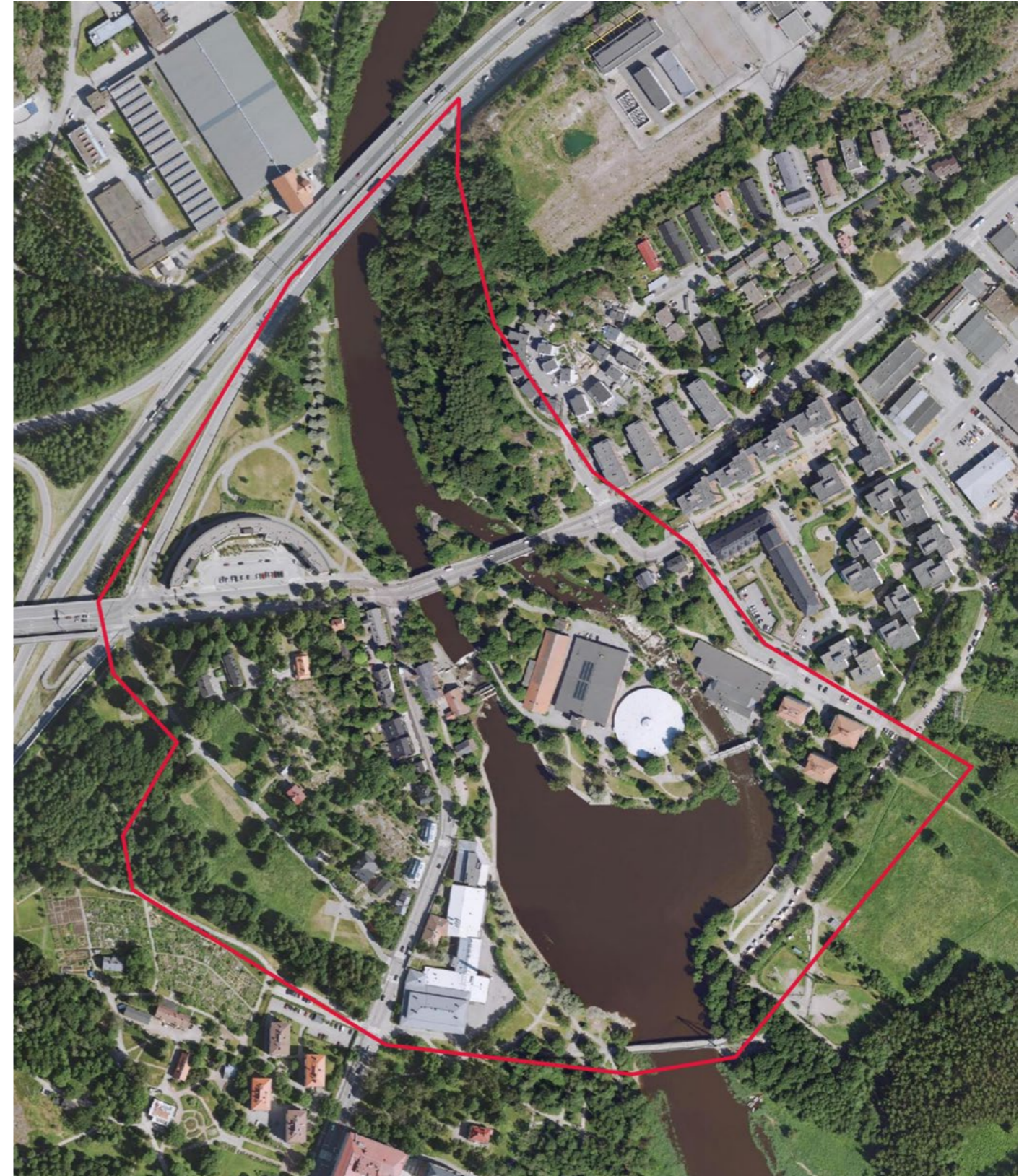
Vantaanjoen suistoalue on osa laajempaa Vanhankaupungin selän maisematilaa. Sitä rajaavat pohjoisessa lähes 40 metriin nouseva Viikinmäen-Toukolan selänne ja etelässä Herttoniemen-Kivikon metsäselänne, joka kohoaa paikoin 50 metrin korkeuteen. Maisematilaa rajaavat lisäksi Kivinokan niemi sekä Kulosaaren ja Mustikkamaan saaret. Maisematilan taustan muodostavat Kumpulan, Vallilan ja Hermannin selännealueet, joissa luonnonelementit ja rakennettu ympäristö nivoutuvat toisiinsa. Maisematilan koillisosassa ovat Viikin peltoalueet laajoine, avoimine näkymineen.

Vantaanjoen suistoalue koskineen muodostaa solmukohdan Vanhankaupungin selän laajassa maisematilassa. Alue yhdistää Viikin laakson, Vanhankaupungin selän länsirannan ja Vantaanjoen laakson toisiinsa. Koskien alapuolinen suvanto ranta-alueineen muodostaa oman pienen, lähes suljetun maisematilansa.

Sen eteläpuolella sijaitseva Toukolanrannan alue on lähes kokonaan ihmisen muokkaama. Ranta-alueiden täytöt alkoivat vähäisessä määrin jo vanhan Helsingin aikana 1500-luvun loppupuolella.

Kuvat; selvitysalueen rajausta, monisuunta rinnevarjostus ja rakennukset, Helsingin karttapalvelu.

Vanhankaupunginkosken suistoalueen rantoja ja joen uomia reunustavat hoidetut ja rakennetut puistoalueet istutuksineen. Vain paikoin ovat rannat säilyneet puustoisina ja luonnontilaisina. Rakennuskannan muodostavat vanhat, paikoin suurimittakaavaiset teollisuus- ja vesilaitosrakennukset ja näiden rinnalla alueen reunoilla pienipiirteinen työväen asutus. Ortoilmakuva vuodelta 2022 ja selvitysalueen rajausta. Helsingin karttapalvelu.

Puistot ja virkistysreitit

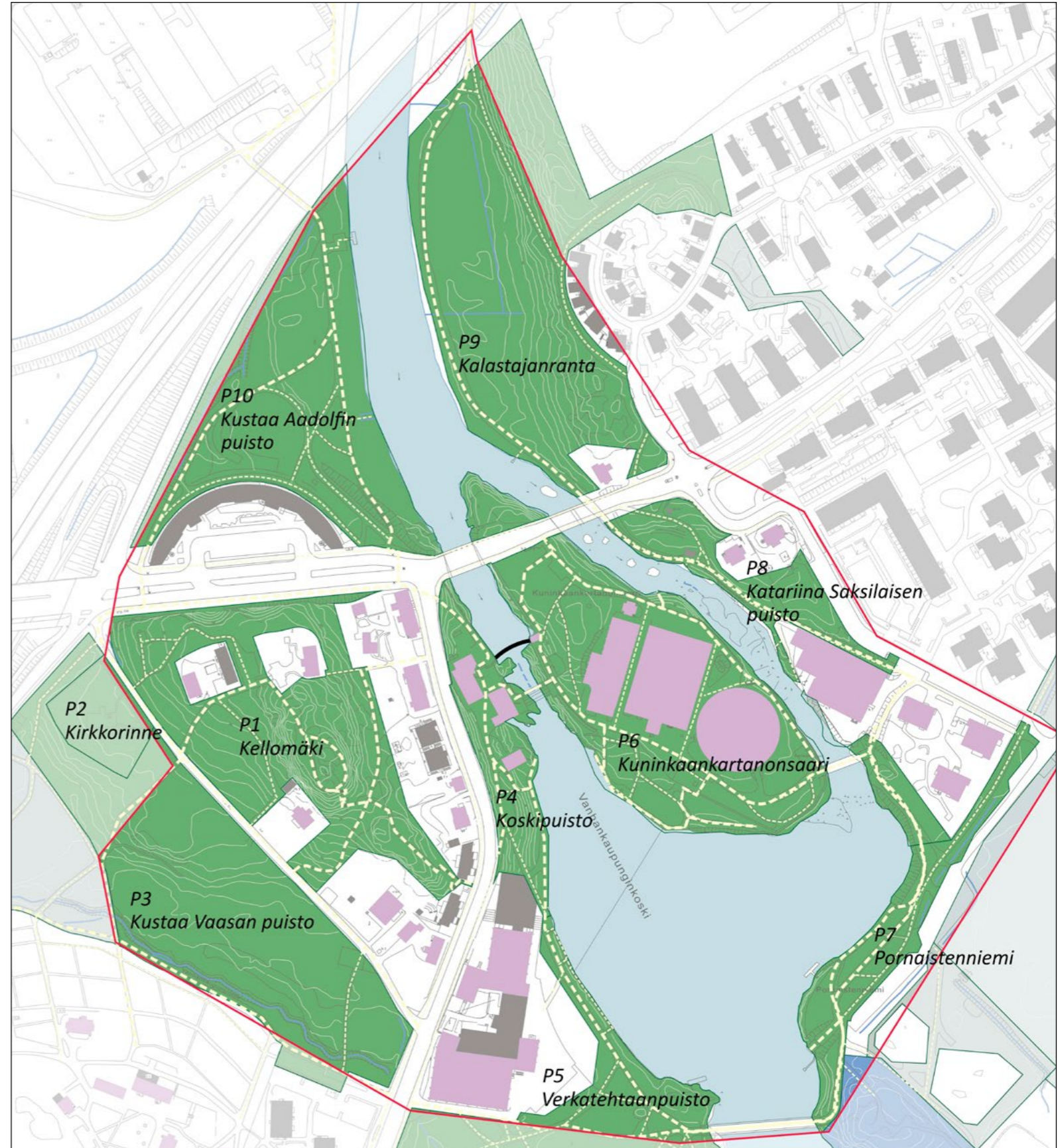
Vanhankaupunginkosken alue sijoittuu Hermannista pohjoiseen Vantaanjokea pitkin yhtenäisenä jatkuvan viheralueen, sekä Vanhankaupunginlahtea kiertävän viheralueen ja Viikin luonnonsuojelun solmukohtaan. Näitä viheralueita pitkin kulkevat myös tärkeät virkistysreitit ja kevyen liikenteen reitit, joiden varressa Vanhankaupunginkoski erottuu erityisenä kulttuuriympäristönä ja kohteena.

Vanhankaupunginkoskea ja -suvantoa ympäröivät yhtenäisenä jatkuvat ja luonteeltaan vaihtelevat puistoalueet. Laaja puistoverkosto on yhteydessä Vantaanjoen, Arabianrannan ja Vanhankaupunginlahden viheralueisiin. Alueen halki kulkevat Vantaanjoen molempia rantoja seuraavat seudulliset kevyen liikenteen reitit, Vanhankaupunginlahtea kiertävä ”Vanhankaupunginselän kierros” ja Helsingin pyöräilyverkostoa täydentävä, rakenteilla oleva Arabianbaana. Alueen puistot ovat vahvasti kulttuurivaikuttaneet, ja niissä on säilynyt muistumia Helsingin kaupungin varhaisimmista vaiheista 1500-luvulta, Forsbyn tilan vaiheista 1700-luvulta, sekä vahvimmin näkyvänä kerrostumana 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun teollisuushistoriaan ja erityisesti Helsingin kaupungin ensimmäiseen vesilaitokseen liittyvät rakennukset ja rakenteet, johon pato liittyy keskeisenä elementtinä.

Puistot

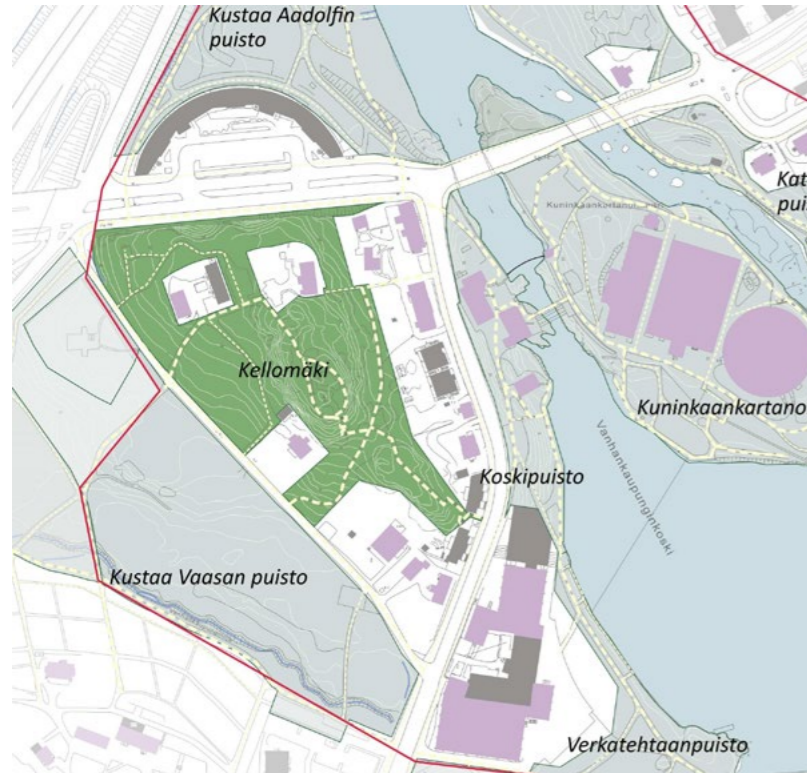
- P1 Kellomäki
- P2 Kirkkorinne
- P3 Kustaa Vaasan puisto
- P4 Koskipuisto
- P5 Verkatehtaanpuisto
- P6 Kuninkaankartanonsaari
- P7 Pornaistenniemi ja puistikko
- P8 Katariina Saksalaisen puisto
- P9 Kalastajanranta
- P10 Kustaa Adolfin puisto

- Pato
- Selvitysalue, Vanhankaupunginkosken kulttuuriympäristö
- Puistoalue
- Virkistysreitti (keltainen katkoviiva)

Puistojen paikannuskartta. Helsingin karttapalvelu.

Kellomäen puisto ja asutus (P1)

Kellomäki on Helsingin kaupungin synnyinsijoilla sijaitseva, historiallisesti ja kaupunkikuvallisesti merkittävä puistoalue, jolla sijaitsee kaksi kaupungin syntyyn ja historiaan liittyvää muistomerkkiä. Kellomäellä on vahva historiallinen yhteys Vanhankaupunginkoskeen, jonka partaalle kaupunki ja samanaikaisesti kuninkaankartano aikanaan perustettiin ja jonne perustettiin mm. kaupungin mylly.

Muistomerkit, alueelle rakennetut vuosisatapolut ja arkeologisen puiston toteutuneet osat tuovat näkyväksi Helsingin varhaisia vaiheita. Kellomäen reunoilla säilyneet asuinrakennukset 1800-luvun lopulta ja 1900-luvun alusta liittyvät vesilaitoksen ja siten myös nykyisen padon teolliseen historiaan. Kellomäen jalankulkuverkosto kytkeytyy osaksi Vanhankaupunginkosken laajempaa kulttuuriympäristön leimaamaa virkistysreitistöä.

Kellomäen puisto ja asutus (P1).

Kellomäelle johtaa kapea asvaltoitu puistotie.

Kellomäen laella on vuoden 1616 maapäivien muistokivi vuodelta 1932, suunnittelija arkkitehti Birger Brunila.

Kellomäeltä Pornaistenniemen suuntaan avautuva näkymä.

Taustalla Annalan rakennuksia Kellomäeltä etelään avautuvassa näkymässä.

Kellomäeltä avautuvassa näkymässä pilkottaa kosken voimalaitoksen piippu.

Kellomäelle kaakosta nousevat teräsportaat.

Hämeentieltä on pihapiirin läpi linjattu Kellomäelle nouseva kivetty jalankulkureitti.

Näkymä historialliselta Vanhankaupungintieltä, vasemmalla Kirkkorinteen puisto.

Vanhankaupungintie on tärkeä kevyen liikenteen reitti, taustalla Kirkkorinteen puisto.

Puiston pohjoisreunalla on Vanhan Helsingin 3-osainen muistomerkki vuodelta 1950, jonka istutukset on suunnitellut Bengt Schalin.

Vanhakaupunki, Kuninkaankartanonsaari ja koski, muistomerkkin yksityiskohta.

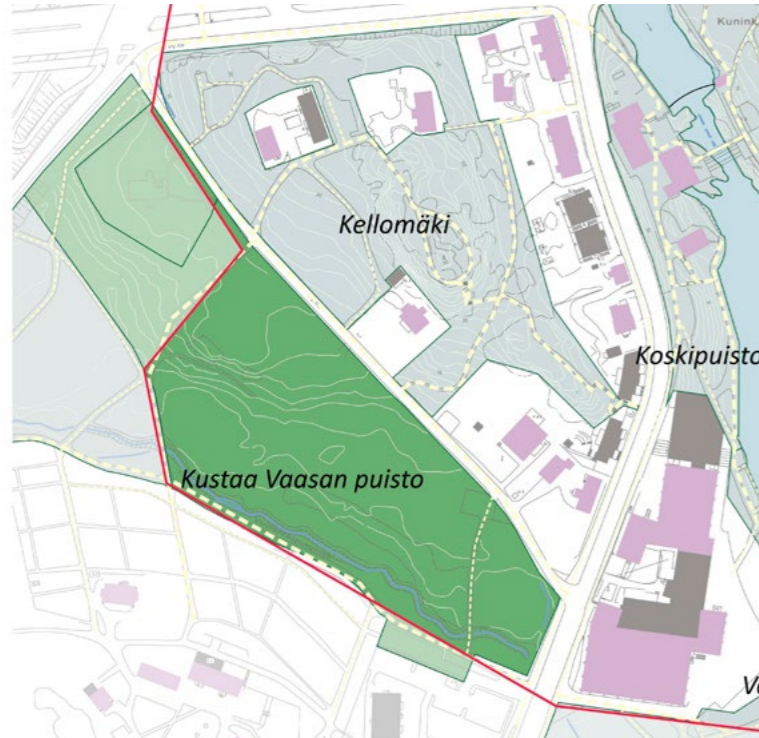

Kirkkorinteen puistossa on säilynyt Helsingin kaupungin vuosina 1550-1639 toimineen ensimmäisen kirkon ja sitä ympäröineen hautausmaan jäänteitä. Kirkkomaan muurissa on kirkon muistolaatta vuodelta 1950.

Kirkkomaalla on vuonna 1590 kuolleen kauppiaan Jan van Sandenin hautausmuistomerkkin kopio 1800-luvun lopulta.

Kustaa Vaasan puisto (P2)

Kustaa Vaasan puisto (P2).

Kellomäen viereen Vanhankaupungintien lounaispuolelle sijoittuvassa Kustaa Vaasan puistossa on säilynyt Helsingin Vanhankaupungin muinaisjäänneksiä. Alueella on 1900-luvun alusta lähtien tehty laajoja kaivauksia. Alueella on, kuten myös Kellomäellä, vahva historiallinen yhteys Vanhankaupunginkoskeen. Puisto rajautuu luoteessa Kirkkorinteen puistoon, jossa on säilynyt Helsingin kaupungin ensimmäisen kirkon ja hautausmaan muurin jäänteitä sekä vuonna 1950 muuriin kiinnitetty muistolaatta.

Puistoalueelle laadittiin ensimmäinen kattava yleissuunnitelma vuonna 1999, joka toteutettiin 2000-luvun alussa. Vuonna 2003 vahvistetussa asemakaavassa suojeltiin puistoalue ja vanhan kirkon rauniot merkinnällä VP-1/sm. Puisto suunniteltiin osaksi Vanhaakaupunkia kiertävää vuosisatapolkua. Kaavaselostuksen mukaan ”Vuosisatapolun vanhinta osaa reunustavat Kustaa Vaasan puistossa pellot, joiden sarkaojia myötäilevät polut johtavat Vanhankaupungin ojan ääreen. Pelloilla ehdotetaan kasvatettavaksi tattaria, ruista ja ruiskukkaa kuvaamaan vanhimman Helsingin viljelykulttuuria. Maisemallisena tavoitteena on asemakaavan jatkojona suunniteltavaa arkeologista puistoa kokoava sininen pinta. Tulevan arkeologisen puiston reunamilla olevat kiinteät muinaisjäänneksiä voidaan kaavan mukaan suojata rakennuksin, joissa alueen historiaa esitellään yleisölle.

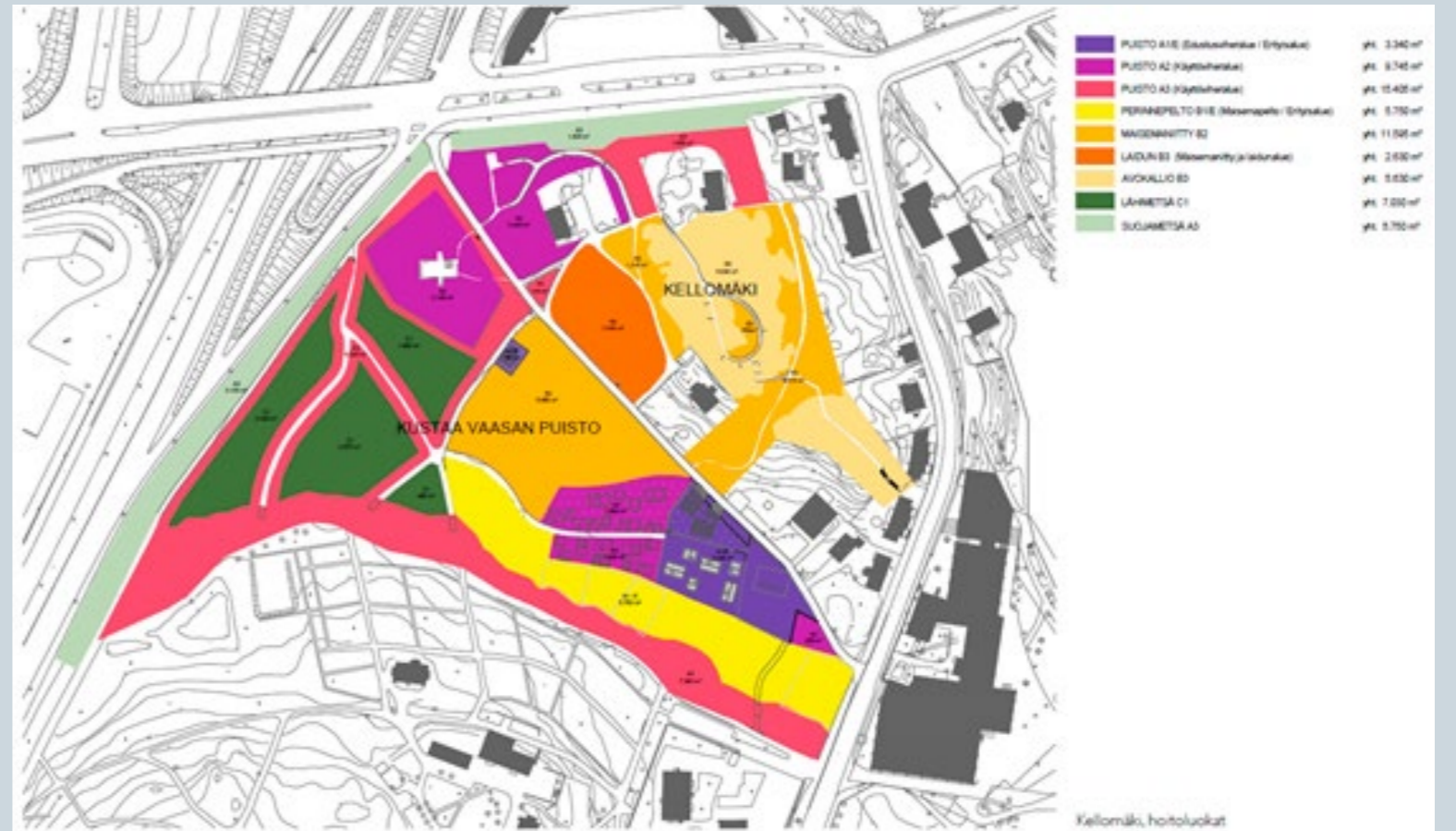
Näkymä historiallista Vanhankaupungintietä pitkin kaakkoon, oikealla näkyvällä niittyalueella sijaitsee muinaisjäänneksiä.

Torin laidalla sijainneen Helsingin ensimmäisen raatihuoneen paikka on merkitty puistoon.

Kellomäen kaupunkihistoriallinen puisto 2011

Vuonna 2011 valmistunut Kellomäen kaupunkihistoriallisen puiston suunnitelma pohjautuu vuoden 2003 asemakaavan tavoitteisiin, jossa esitettiin arkeologisen puiston sekä Vanhankaupunginkoskea kiertävän laajemman vuosisatapolun perustamista alueelle. Suunnitelmaan, joka toistaiseksi on jäänyt toteutumatta, sisältyi lisäksi maisemahoitosuunnitelma. Suunnitelman laatijoina olivat Arkkitehtitoimisto Karin Krokfors Oy, Maisema-Arkkitehdit Byman & Ruokonen Oy, Insinööritoimisto Juhani Pentinmikko, Insinööritoimisto Trilgon Oy Ab, Valoa Design ja arkkitehti Hannele Grönlund.

Kellomäen hoitoluokat, maisemahoitosuunnitelma. Maisema-Arkkitehdit Byman & Ruokonen Oy, 13.6.2011.

Vanhankaupungin lahtea kiertävä vuosisatapolku on jaoteltu viiteen eri aikakausia kuvastavaan kerrostumaan. Vanhin 1500- ja 1600-lukujen kerrostuma (violetti) sijoittuu Kellomäen ja Annalan rinteiden väliseen laaksoon, 1700-luvun kerrostuma (keltainen) sijoittuu Kellomäelle ja sen rinteille, Varhainen teollisuusajankautta edustava 1800- ja 1900-lukujen kerrostuma (ruskea) sijoittuu laajana alueena Hämeentien varteen ja Vanhankaupunginkosken ympäristöön. Annalan alue (vihreä) on merkitty 1800-luvun huvilakulttuurin aikaa edustavaksi alueeksi ja nykyaikaa eli 2000-lukua edustaa Koskelantien pohjoispuolinen oppilassasuntola sekä Hämeentien varteen kerroksellisenä rakentunut Arabianrannan alue.

Koskipuisto (P4) ja Verkatehtaanpuisto (P5)

Koskipuisto (P4) ja Verkatehtaanpuisto (P5).

1990-luvun lopulla puistoiksi kaavoitetut Koskipuisto ja Verkatehtaanpuisto reunustavat Vanhankaupungin kosken ja suvannon itärantaa. Puistot ovat teollisuus-historian leimaamia rakennettuja rantapuistoja, joiden maisemassa pato on sekä historiallisena ja kaupunkikuvallisena rakenteena, että vesivirtausten ja äänimaiseman johdosta hallitseva. Pato sijoittuu pohjoisemman Koskipuiston reunaan ja siihen liittyvät keskeiset rakennukset ja rakenteet; mylly, voimalaitokset patokanavineen ja eri ikäisine rantamuureineen.

Puistojen halki kulkee kosken suvantoa kiertävä suosittu virkistysreitti, jonka varteen rannoille on rakennettu oleskelupaikkoja. Puistosta on paikoin järjestetty pääsy myös aivan veden äärelle.

Koskipuisto

Kapea Koskipuisto sijoittuu vesilaitokseen kuuluneiden vanhojen vesivoimalarakennusten ja vuonna 1884 rakennetun myllyn lomaan Hämeentien ja kosken väliin. Puisto on topografialtaan jyrkästi joen ja padon suuntaan laskeutuva.

Aluetta on rajannut Helsingistä Hämeenlinnaan kulkenut Hämeentie, joka kulki aikoinaan myllyn tontin lävitse. Alue kaavoitettiin puistoksi vuonna 1998. samoihin aikoihin puiston eteläosaan rakennettiin rantamuurin ja käytävä sekä rannalta myllyn länsipuolelle nousevat pitkät portaat. Rantavyöhyke kunnostettiin vuonna 2002 Maisemasuunnittelu Hemgårdin suunnitelmien mukaan.

Puiston rantamuurilta avautuu näkymiä padon suuntaan.

Puukannella katettu matala rantamuuuri mahdollistaa pääsyn lähelle vedenpintaa.

Historiallista ruukkiympäristöä muistuttavaa Koskipuistoa hallitsevat vanhat voimalaitosrakennukset ja mylly.

Myllyrakennus suunniteltiin ja rakennettiin osaksi vesilaitoksen yhtenäistä punatiliarkkitehtuuria edustavaa rakennusryhmää.

Koskipuiston pohjoisosan vanhoja rantamuureja, taustalla turbiinipumppulaitos ja höyryvoimalaitos.

Puistoon rakennettiin 1990-luvun lopulla kiviportaait, jotka paransivat kulkuyhteyttä rantapenkereelle

Entisen, puretun varistorakennuksen kohdalle rakennetut portaait.

Maisemassa korostuvat vanhojen rakennusten ohella useat erilaiset vanhat kivirakenteet, kuten myllyn komea kiviperustus holvirakenteineen, eri ikäiset ja rakenteeltaan vaihtelevat kiviset rantamuurit sekä rinteessä näkyvät korkeat kiviset tukimuurit portaikkoineen.

Verkatehtaanpuisto

Tämän selvityksen selvitysalueeseen sisältyy Verkatehtaan pohjoinen osa. Alue rajautuu lännessä Verkatehtaan punatiiliseen rakennukseen, johon liittyy useita eri aikaisia laajennuksia. Puiston reunalla kohoaa maamerkinä tehtaan punatiilinen savupiippu. Idässä puisto rajautuu Vanhankaupunginkosken suvantoon, jonka reunassa on 2000-luvun alussa rakennettu pitkä, puukannella varustettu rantamuuri. Puistossa on vanhaa kulttuuripuustoa, mm. koivukuja, vaahteroita ja kuusia. Etelä-pohjoissuuntaisen puistotien ja rannan välissä on hopeapajurivistö, muutoin pohjoinen osa on pääosin avointa nurmialuetta. Puistotien varressa on penkkejä, joilla istuessaan voi kuunnella vesiputouksen kohinaa. Verkatehtaanpuiston rantakalliolla on kuvanveistäjä Hannu Tapani Konttisen tekemä pronssiveistos, joka kuvaa Kustaa Vaasan nuorena menehtynyttä vaimoa Katariina Saksilaista. Puiston eteläosaa hallitsee vehreä puusto ja tekopuro. Puiston keskellä on säilynyt arkkitehti Ole Gripenbergin suunnittelema, Verkatehtaan johtajalle vuonna 1929 rakennettu huvila, Villa Arabeski.

Alueella on ollut teollisuutta 1700-luvun loppupuolelta alkaen. Tehtaan edeltäjiä ovat ajoittain olleet värjäämö, viinanpolttimo, panimo, mallastamo ja tiilitehdas. Vuoden 1839 kartassa alueella näkyy teollisuusrakennuksiin liittynyt puisto- tai puu-

tarha-alue. Kosken länsirannalle valmistui vuonna 1900 verkatehdas, jota myöhemmin on laajennettu useaan otteeseen. Puiston eteläosaan vuonna 1929 Verkatehtaan johtajan edustushuivilaksi rakennetun Villa Arabeskin ympärille toteutettiin puisto. Puistoaluetta laajennettiin pohjoisen suuntaan 1940-luvun alussa ja 1960-luvun loppuun mennessä ranta-alueita verkatehtaan vierellä täytettiin. Kellomäen ja Annalan mäen välissä virtasi 1900-luvun alkuun saakka iso puro, joka laski Vanhankaupunginlahdelle puiston läpi. Kaupungin kasvun takia se menetti yläjuoksunsa ja kuivui ojaksi. Verkatehtaanpuiston alueella kulkenut kuivunut puro täytettiin tehtaan johtajan talon rakennustöiden yhteydessä.

Alueen ensimmäisessä asemakaavassa v. 1938 alue oli kokonaan merkitty teollisuusalueeksi. Verkatehtaan ranta-alueelle oli istutettu puurivi 1980-luvulla. Alue kaavoitettiin puistoksi vuonna 1998 (nro 10240), jolloin se sai myös nykyiset rajansa. Verkatehtaanpuiston ja sen ranta-alue sekä Verkatehtaan ja Villa Arabeskin piha-alueet kunnostettiin 1997-2001 Maisemasuunnittelu Hemgårdin suunnitelmien mukaan. Alueelle rakennettiin tuolloin mm. vanhaa purolinjausta noudattava tekopuro.¹

¹ Helsingin arvoympäristöt, asemakaavaselostukset

Näkymä 1990-luvun lopulla rakennetulta rantalaiturilta. Samoin puistotieltä pajurivistön lomasta avautuu näkymiä padon suuntaan. Padon kohina on myös vahvasti läsnä puiston äänimaisemassa.

Vanhankaupungin kannalta aikoinaan tärkeän Kaupunginpuron muistomaksi on Verkatehtaanpuistoon rakennettu tekopuro.

Näkymä puiston rantaa myötäilevältä reitiltä padon ja Kuninkaankartanonsaaren suuntaan.

Kustaa Vaasan nuorena menehtyneen vaimon Katariina Saksilaisen muistoa kunnioittava, kuvanveistäjä Hannu Tapani Konttisen tekemä pronssiveistos (2014) tarkkailee patoa ja vesiputousta Verkatehtaanpuiston rannalta.

Kuninkaankartanonsaari (P6)

Kuninkaankartanonsaari (P6). Padolla on hallitseva rooli Kuninkaankartanonsaaren puistossa. Pato on ollut merkittävä nähtävyys alueella jo alkuajoista alkaen ja edelleen se vetää puoleensa katselijoita kaikkina vuodenaikoina.

Vesilaitoksen pihapiiriin tehtiin laajat istutukset ainakin 1940-luvun alussa. Vedenkäsittely loppui saarella v. 1972 ja Tekniikan museo sijoitettiin vesilaitoksen tiloihin. Saaren ensimmäisessä v. 1998 vahvistetussa asemakaavassa alue merkittiin kokonaan puistoksi. 1990-luvun puolen välin tienoilla saaren viheralueet kunnostettiin ja alueelle rakennettiin mm. käytäviä ja muureja.

Kosken itähaara kunnostettiin v. 2000 ja sen jälkeen rakennettiin myös uudet rantamuurit ja kävelysilta kosken yli.

Alueelle vuonna 2021 laaditussa puistosuunnitelmassa esitetään mm saaren länsipuolen padon vastaisen muurin päällä olevan pensasaidan vaihtamista matalampaan lajiin ja alataison rantapuuston karsimista näkymien avaamiseksi koskelle.

Kuninkaankartanonsaaren näkymiä.

Pornaistenniemi ja Vanhankaupunginkosken rantapuistikko (P7)

Pornaistenniemi ja Vanhankaupunginkosken rantapuistikko (P7)

Vanhankaupunginkosken suvannon kaakkoisreunan puistoalueet ovat osa suvantoa kiertävää Vanhankaupunginselän kierrosta. Alueen halki kulkee myös paljon käytetty seudullinen virkistysreitti Arabianbaana. Rannalle 1990-luvulla toteutettu rantamuuri istuskelupaikkoineen tarjoaa komean näköalapaikan, josta Vanhankaupunginkosken ja Kuninkaankartanonsaaren teollisuuden muovaama historiallinen ympäristö ja taustalla Kellomäen vanha rakennuskanta on nähtävissä laajana kokonaisuutena. Pato näkyy puiston länsiosan rannalta ja laiturilta sekä Pornaistenniemensillalta.

Pornaistenniemen ranta on osin luonnonkivisellä rantamuurilla reunustettu ja osin luonnontilainen. Alue on kalastajien ja ulkoilijoiden suosiossa. Siihen koillisessa rajautuva Vanhankaupunginkosken puistikko on pienialainen ja kapea ranta-alue Kuninkaankartanon kävelysillan kupeessa.

1600-luvulta 1960-luvun puoleen väliin asti Pornaistenniemen alue oli peltoa. Rannan jyrkkyyden takia peltojen ja merenlahden väliin on aina jäänyt puustoisempi vyöhyke. Ranta-alueita käytettiin ainakin 1800-luvulle asti veneiden rantautumispaikkana. Niemen kärjessä nykyisen sillan eteläpuolella oli 1930-40-luvulla pieniä rakennuksia ja sinne johdettiin rannan tuntumassa tie 1940-luvun lopulla. Niemelle perustettiin 1960-luvun puolenvälin jälkeen veneiden talvisäilytyspaikka, joka toimi 1990-luvun lopulle asti. Veneiden lasku tapahtui ensin niemen kärjestä, myöhemmin toinen laskupaikka rakennettiin pohjoisemmaksi. Rannan ja säilytyskenttien väliin jäi pysäköintialueet ja pieni nurmetettu alue.

Näkymä Pornaistenniemen rantamuurilta kohti joen itähaaraa.

Ranta-alue rakennettiin puistoksi 1990-luvun lopussa Maisemasuunnittelu Hemgårdin suunnitelman mukaan. Osa puustoisesta rantavyöhykkeestä raivattiin ja rantaan tehtiin luonnonkivimuuri. Niemenkärkeen jätettiin puustoinen rantavyöhyke. Verkattehtaanpuiston ja Pornaistenniemen välinen uusi kevyenliikenteen silta valmistui 1998. 2010-luvulla ranta-alueelle sijoitettiin T-laituri suvannon virkistyskäyttöä varten. Alue kaavoitettiin puistoksi vasta vuonna 2014, jolloin alueen ensimmäinen asemakaava vahvistui. (Helsingin arvoympäristöt)

Vanhankaupunginkosken rantapuistikon alue kuului Pornaistenniemen peltoalueisiin 1700-luvulta aina 1940-luvulle asti, kunnes Imatran voiman tontille rakennettiin työsuhdeasunnoiksi kaksi kerrostaloa, jotka sijoittuivat tontin eteläosiin. Ranta-alueesta tuli asuinrakennusten piha-alueita, se aidattiin rannan suuntaisesti ja alueelle myös tehtiin puuistutuksia. Alue kaavoitettiin puistoksi vuoden 1988 asemakaavassa. Puiston läpi kulkeva rantareitti rakennettiin 1990-luvulla, jolloin

piha-alueen aita siirrettiin kaavoitetun puistoalueen reunalle. Vuonna 2000 itäisen kosken yli rakennettiin uusi silta, sillan itäpää on puistikon alueella.

Alueelle vuonna 2021 laadittu puistosuunnitelma on parhaillaan toteutuksen alla. Suunnitelmassa rakennetaan puistoon uusia kulkuyhteyksiä, joiden avulla pyritään parantamaan Pornaistenniemen virkistysarvoa siten, että alueen merkittävät luontoarvot säilyvät ja Vanhankaupunginselän kierros kokonaisuudessaan vahvistuu yhtenäisesti hahmottuvana virkistysreitteinä. Puistosuunnitelmassa on esitetty asfaltoitavina suunnittelualueen läpi ranta-alueella kulkeva jalankulun reitti, joka liittyy nykyiseen raittiin sekä baana puiston pohjoisella osalla. Baana jatkuu Katariina Saksilaisen kadulle sijoittuvalla pyöräkadulla.¹

¹ Lähteet; Helsingin arvoympäristöt, asemakaavanmuutokset

Pornaistenniemen puistonavoin rantamaisema joen itähaaran sillalta nähtynä. puiston kunnostus ja muutostyöt ovat käynnissä keväällä 2023. Takana oikealla näkyy Pornaistenniemen sillan tukiponttooni.

Kalastajia joen itähaaran Rantapuistikon rannalla.

Rantapuistikossa puistotie kulkee paikoin kallioiden lomassa. Taustalla näkyy joen itähaaran sillan rakenteita.

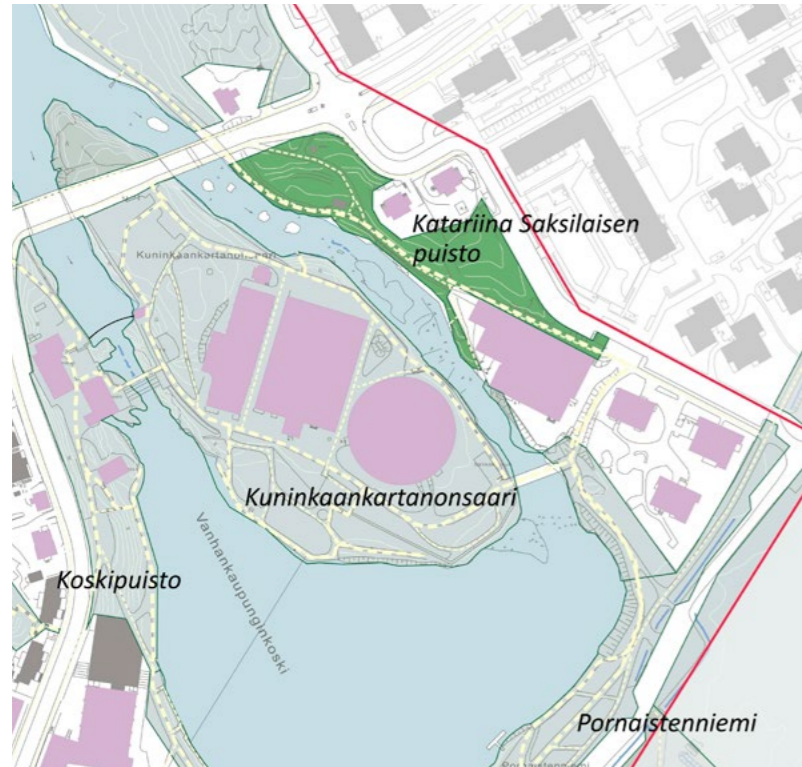

Puistotie kulkee tilallisesti vaihtelevassa ympäristössä; välillä suojaisan puuston lomassa ja välillä avoimessa maisematilassa, jossa avautuu pitkiä näkymiä veden yli eri suuntiin. Näkymä Pornaistenniemeltä länteen sillalle johtavalta Arabianbaanan osana olevalta puistotieltä.

Puiston länsirannalla on laituri ja kanoottien laskupaikka. Laiturilta avautuu näkymiä padolle.

Katariina Saksilaisen puisto (P8)

Katariina Saksilaisen puisto (P8)

Katariina Saksilaisen puisto on osa suvantoa kiertävää puistoverkostoa ja sille rakennettua kevyen liikenteen reittiä ja Vanhankaupunginselän kierrosta. Puisto on kapea kosken itäisen haaran äärelle sijoittuva rakennettu puisto, jossa on rinteeseen kivimuureilla porrastetut nurmiportaatt. Puisto muodostaa tärkeän näköalapaikan itäisen suvannon koskelle ja puistosta on paikoin pääsy aivan veden äärelle.

Ranta-alue kuului Imatran voiman muuntoaseman tonttiin vuodesta 1928 lähtien, sitä ennen alueella oli ollut Viikin kylän asutusta. Aluetta rajaavan Viikintien nykyinen linjaus rakennettiin 1930-luvulla, sitä ennen vanha Hämeenlinnaan johtanut tie kaartui sillan jälkeen etelään nykyisen puistoalueen kautta. Alue kaavoitettiin puistoksi v. 1988 asemakaavassa mutta sai nykyisen rajansa v. 2003 asemakaavassa. Puiston läpi kulkeva rantareitti ja mahdollisesti rantapenger oli rakennettu 1990-luvun lopulla. Puisto kunnostettiin kokonaisuudessaan Maisemasuunnittelu Hemgårdin vuonna 2008 laatimien suunnitelmien mukaisesti.

Vanhankaupunginkosken itäranta on keskeinen osa pyöräilyn pääreittiä ja suosittu ulkoiluyhteys. Se on määritelty osaksi Helsingin maisemareittien kokonaisuutta sekä valtakunnalliseksi pyöräilymatkareitiksi. Reitti on todettu tulvimisheräksi Viikintien sillan molemmin puolin. Vuonna 2021 valmistuneessa puistosuunnitelmassa esitetään Katariina Saksilaisen puiston rannassa kulkevaa reitin korottamista enintään 30 cm tulvimisherkeyden vähentämiseksi.¹

¹ Lähteet: Helsingin arvoympäristöt, asemakaavanmuutokset

Puiston rantamuri on uusittu betonirakenteisena uuden kalatien rakentamisen yhteydessä 1990-luvulla.

Puiston pohjoisosa

Näkymä rannalla kulkevalta Viikintien sillan ali jatkuvalta kevyen liikenteen raitilta.

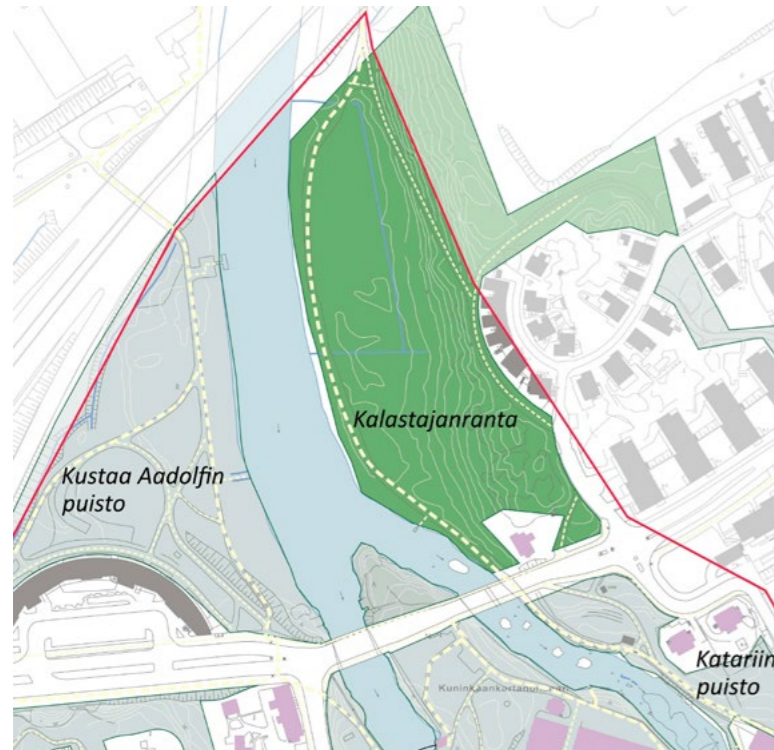

Puistossa on kivimuurein porrastettu nurmialue.

Rantamuurin yhteyteen on rakennettu näköala- ja oleskelupaikka.

Kalastajanranta (P9)

Kalastajanranta (P9)

Kalastajanrannan viheralueella kasvaa 40-50 vuotias rantametsikkö.

Alue kaavoitettiin puistoksi 1950-luvulla, sitä ennen se oli ollut joen rantaan ulottuvilta alavilta osiltaan pääosin avointa niitty- ja peltoaluetta. Ylempänä puustoisempaan rinteeseen syntyi 1800-luvun lopulla väljä asutusta, joka oli laajimmillaan 1920-30-luvuilla. Puiston pohjoisosaan rakennettiin Lahden väylä 1960-luvun lopulla. Alueen läpi kulkenut, vanhoja piha- ja tilusteitä hyödyntänyt kevyenliikenteenreitti kulki alikulussa väylän ali. 1990-luvulla rannan tuntumaan rakennettiin puistokäytävä, liittyen Vanhankaupunginkosken rantojen virkistyskäytön parantamiseen. Nykyiset rajansa puisto sai vuonna 2005 vahvistetussa asemakaavassa.¹

¹ Lähteet; Helsingin arvoympäristöt, asemakaavanmuutokset.

Kesäaikaan puisto näyttäytyy jokimaisemassa rehevänä.

Myös kevättulvien aikaan ylempi suvanto on tyyni ja vesilaitos heijastuu vesipeiliin.

Puiston rannalla itäisen jokihaaran kohdalla on laituri.

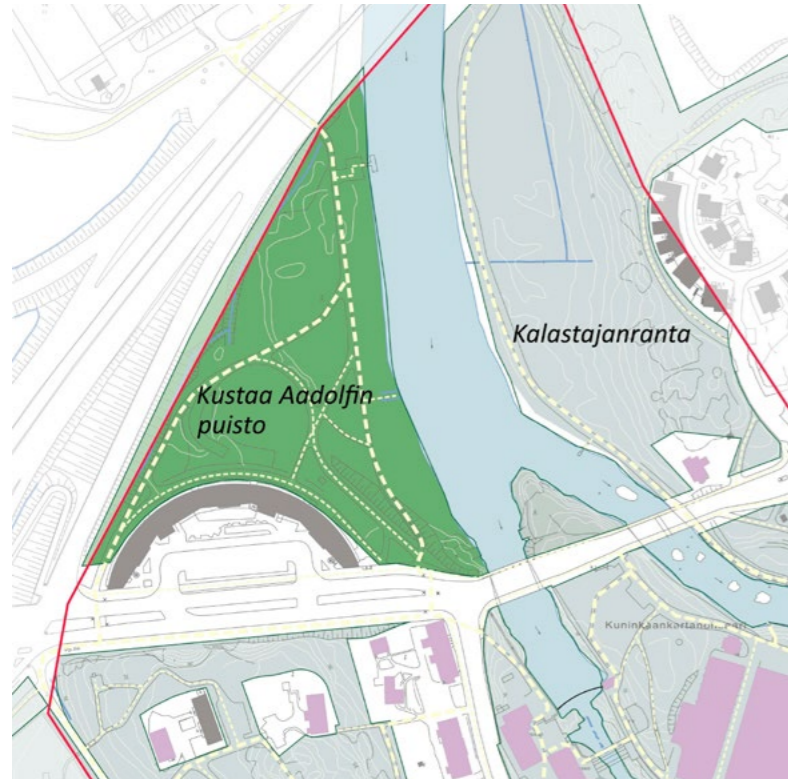

Keväällä ovat puiston rannan vanhat kivimuurit näkyvillä. Toukokuussa 2023 vesi tulvi rannan kevyen liikenteen väylälle.

Ajoittain joki tulvii puiston rannalla kulkevalle kevyen liikenteen tielle. Kuva 2.5.2023.

Kustaa Aadolfin puisto (P10)

Kustaa Aadolfin puisto (P10)

Kustaa Aadolfin puisto sijoittuu Lahden väylän ja Vantaanjoen väliin ja sitä hallitsee avoin laaja nurmi ja 1930-luvulla istutettu puusto. Maisematilaa jäsentää vesilaitokselle pohjoiseen johtavan puistotien varteen 1930-luvulla istutettu puukujanne. Puiston rannalta avautuu näkymiä etelään molempien koski-uomien ja Kuninkaankartanonsaaren suuntaan. Myös tyyni patoallas sillan takana näkyy maisemassa.

Kuninkaankartanonsaaresta vesilaitos oli siirtynyt vähitellen Vantaanjoen pohjoispuolelle, johon vuonna 1930 valmistui uudet tilat. Laitokseen liittyi laaja, joen suuntainen ja sisään-tulotien molemmin puolin sijoittunut puistoalue hopeapajukujanteineen. 1960-luvun lopussa rakennettu Lahdenväylä erotti puiston laitoksesta, väylän rampit sijoituivat puistoalueen reunoille. Ensimmäinen asemakaava alueelle vahvistettiin v. 2003, jossa alue merkittiin puistoksi. Alueella tehtiin viemäritunnelit 2000-luvun alussa ja Lahdenväylän rampit purettiin nykyisen puiston alueelta v. 2008 mennessä. Puiston eteläpuolelle valmistui kaareva asuintalo v. 2010. Puisto kunnostettiin Pöyryn suunnitelmien mukaan v. 2011. 1930-luvun sommitelman puukujanne uusittiin ja pihtaryhmät säilytettiin.¹

¹ Helsingin arvoympäristöt.

Puiston rannalta etelään avautuvassa näkymässä korostuvat Viikintien kaarisillat ja niiden välissä jokea kahteen uomaan jakava Kuninkaankartanonsaaren kallio. Oikeanpuoleisen kaarisillan alta erottuu padottu vesiallas.

Padon yläpuolella joki muodostaa koskelle vastakohtana työntä vesipeiliä, johon taustalla näkyvä punatiilinen vesilaitos ja rannan puusto heijastuvat. Näkymä Kuninkaankartanonsaaren pohjoiselta kalliolta, vasemmalla Kustaa Aadolfin puisto.

Joen rannat kosken yläpuolella ovat vehreitä ja pitkälti luonnontilaisia. Näkymä puiston laiturilta etelään, taustalla näkyvät Viikintien sillat.

Vesilaitokselle johtavan puistotien varren pajukujanne on istutettu 1930-luvulla.

Puistoa rajaa etelässä (kuvassa taustalla) Koskelantien varteen 2010 valmistunut opiskelija-asuintalo.

Vanhankaupunginkosken vaalittavat luontoarvot

Laajojen viher- ja luonnonsuojelualueiden solmukohdassa Vanhankaupunginkosken ympäristö on myös merkittävä ja monipuolinen luontokohde, joka rakennettuine reitistöineen ja pysähdyspaikkoineen tarjoaa hyvät ja myös esteettömät mahdollisuudet linnuston, jokea nousevien kalojen ja joenuomaa reunustavan monimuotoisen kasvillisuuden tarkkailuun.

Suojeltujen ja arvotettujen luontokohteiden ohella alueen luonnonympäristön osana on laaja puistoverkosto, jolla on sekä rakennettua kaupunkiluontoa että monimuotoisia luonnontilaisia ranta-alueita.

Luonnon historian, kuten maan kohoamisen, sekä nykyisten luontoarvojen tarkempi tarkastelu on rajattu tämän selvityksen ulkopuolelle. Alla on yhteenvetona esitetty alueen luontoa koskevat suojelupäätökset ja Helsingin luontotietojärjestelmän mukaiset arvokkaat luontokohteet.

Natura-alueet

Pornaistenniemen siltaan asti ulottuvana alueena Vantaanjoki on Euroopan unionin luontodirektiivin suojelman vuollejokisimpukan (*Unio crassus*) elinaluetta. Alueen suojelua koskee Natura-päätös. Vuollejokisimpukalle erityisen soveliaita elinympäristöjä ovat koskien alapuoliset virtajaksot, virtasuvannot ja nivat. Vuosina 2004-2007 kerätyn inventointiaineiston mukaan lajia esiintyy jokseenkin yhtenäisesti Vanhankaupunginkoskelta aina Nukarinkoskelle saakka.¹

Alueen eteläpuolella sijaitsee jo varhain vuonna 1959 luonnonsuojelualueeksi rauhoitettu Vanhankaupunginlahti. Alueen lintuvedet sisällytettiin vuonna 2005 Natura 2000 verkostoon.

Arvokkaat luontokohteet

Vanhankaupunginkosken suvanton rajautuva Vantaanjoen alajuoksu on Helsingin luontotietojärjestelmän mukainen arvoluokan 2 linnustokohde, jonka edustavimpana pesimälajistona mainitaan rantasipi ja räystäspääsky. Koskikara on alueella merkittävä levähtävä lajisto.²

Pornaistenniemen pohjoisrannalle ja Kustaa Vaasan puiston länsiosaan on vuoden 2019 inventoinneissa paikannetut liito-oravan ydinalueet.

Annalan puistikot-selvitysalueen lounaisosassa on lehtipuuvaltainen lehtokohde. Kohteen monimuotoisuusarvoa nostaa sen läpi virtaava osin luonnontilaisen kaltaisen puro.³

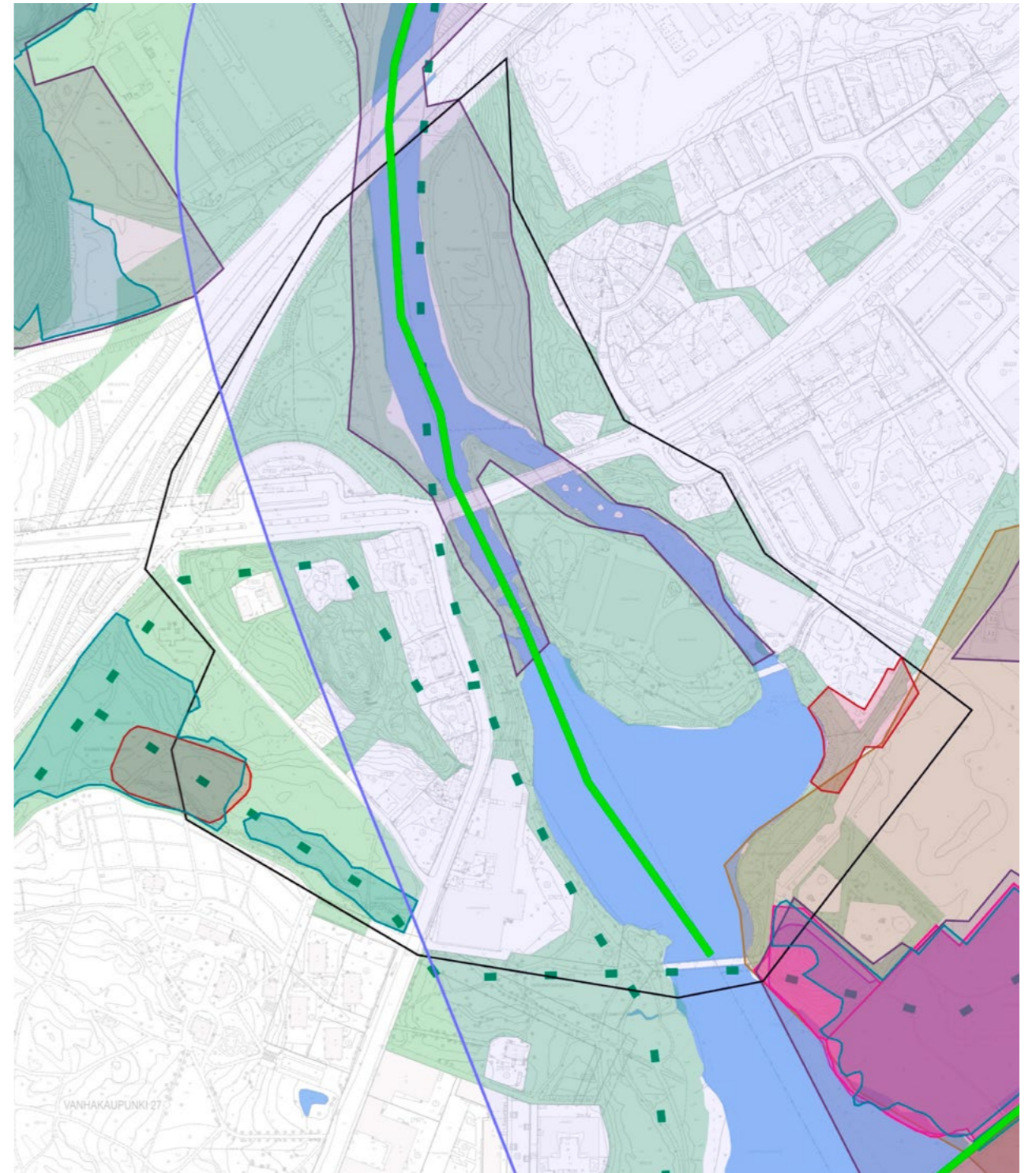
Viikin matelija- ja sammakkoeläinkohde (15/07) on kaupungin luontotietojärjestelmän arvolukan 1 mukainen erityisen arvokas luontoalue. Laaja aluekokonaisuus ulottuu selvitysalueen kaakkoisosaan ja rajautuu siellä Pornaistenniemen pohjoisrantaan.

Vanhankaupunginlahden ja Pornaistenniemen useat larvokkaat luontokohteet ulottuvat Vanhankaupunginkosken suvannon läheisyyteen selvitysalueen kaakkoisosaan. Näihin kuuluvat aiemmin mainittujen suojelualueiden ohella Pornaistenniemen tervaleppälehto ja Helsingin metsien luonnon monimuotoisuuden kannalta merkittävä Metso-alue.

Pääosa Vanhankaupunginkosken alueesta sisältyy Vanhankaupunginlahden ekologisesti merkittävään laajaan aluekokonaisuuteen.

Osa Helsingin vihersormien ekologista ydinaluetta

Alue sijoittuu osaksi yleiskaavan 2016 toteutusohjelmassa VISTRA II määriteltyä Helsingipuiston vihersormeja. Tämä etelässä Vanhankaupunginlahdelta alkava, Toukolan ja Arabian rantapuistojen kautta pohjoiseen Vantaanjokea seuraava vihersormi on yksi Helsingin kuudesta ekologisina väylinä ja ekologisen verkoston ydinalueina toimivista vihersormista.

Kartalla on esitetty kaupungin luontotietojärjestelmän ja suojelupäätösten mukaiset merkittävät luontokohteet ja asemakaavan mukaiset viheralueet. Viherverkoston alueelliset yhteydet on esitetty katkoviivalla. Vantaanjoen Natura-alue on esitetty viitteellisesti vihreällä viivalla. Alue käsittää Pornaistenniemen ulottuvan joen pääuoman alueen kokonaisuudessaan. Vantaanjoen alajuoksun linnustokohteen rajaus on esitetty tummanruskeana rajauksena. Liito-oravan ydinalueet on merkitty punaisella ja arvokkaat metsäkohteet vihreällä rajauksella. Viikin matelija- ja sammakkoeläinkohteen rajaus on esitetty vaalean ruskealla. Pornaistenniemellä näkyy päällekkäisinä rajauksina alueen useat luonto- ja suojelukohteet. Vanhankaupunginlahden ekologisesti merkittävän laajaan aluekokonaisuuteen rajaus on esitetty sinisellä. Kuva Helsingin karttapalvelu.

¹ <https://kartta.hel.fi/ltj/feature-report/180316/>

² <https://kartta.hel.fi/ltj/feature-report/193170/>

³ <https://kartta.hel.fi/ltj/feature-report/181936/>

Vanhankaupunginkoski virkistyskalastuksen alueena

Vantaanjoen vesistöalueen kalasto on tänä päivänä monipuolinen. Jokiympäristössä elää 25 lajia. Suomessa esiintyvistä vaelluskaloista meritaimen ja ankerias on määritelty äärimmäisen uhanalaisiksi ja vaellussiika erittäin uhanalaiseksi. Muita vaelluskaloja ovat lohi, taimen, nieriä, vimpa ja toutain jotka ovat kaikki uhanalaisia. Kaikkia edellä mainittuja esiintyy Vantaanjoen vesistöalueella.

Vuosina 2022-2023 tehdyn taimenen ja siian nousuvaelluselvityksen mukaan taimenilla ei ole vaikeuksia nousta Vantaanjokeen Vanhankaupunginkosken itäistä haaraa pitkin. Tyypillisemmin kalat liikkusivat jokisuulla useita tunteja tai päiviä ennen jokeen nousua, minkä aikana ne saattoivat käydä useita kertoja sekä itähaaran suulla että museopadon alla. Useat yksilöt palasivat jokisuulta myös takaisin merelle. Suurin osa Vantaanjoen suulle saapuvista kaloista on peräisin Vantaanjokisuulle ja muualle merialueelle tehtävistä istutuksista. Ne eivät siis ole leimautuneet jokialueelle ja niiden motivaatio nousta Vantaanjokeen voi vaihdella suuresti. Lähettimellä merkityistä siioista saatujen havaintojen perusteella siioilla ei ollut halua nousta Vantaanjokeen. Nousuvietin puuttuminen voi selittyä osaltaan siikojen istutusalkuperällä. Vantaanjoki voi myös olla vesistö, joka ei jostain syystä houkuttele siikoja.¹

Vanhankaupunginkoski ja -suvanto virkistyskalastuksen alueena

Vantaanjoen vesistöalue on suosittu virkistyskalastuksen alue. Selkeästi suosituin alue on Vantaankoski, mutta myös Vanhankaupunginkoski ja Nukarinkoski ovat suosittuja. Eniten saaliiksi saadaan istutettua kirjolohta, ahventa, haukea ja taimenta. Taimensaaliista noin puolet on luonnonkaloja. Kalastajat vapauttavat saaliiksi saamistaan kirjolohista ja taimenista noin puolet.²

Vanhankaupunginkosken padon ja kalateiden ylä- ja alapuoliset alueet kosken keskiosassa ovat kalastuskiellossa. Koski on varattu vuoropäivin perhokalastajien ja uistinkalastajien käyttöön. Koski- ja virta-alueilla on onkiminen ja pilkkiminen kielletty. Kalastusta harjoite-

taan eniten kesäkuukausina, mutta myös touko- ja syyskuussa kalastetaan runsaasti.³

Kansallinen kalatiestrategia

Maa- ja metsätalousministeriön kalatiestrategia tähtää uhanalaisten ja vaarantuneiden vaelluskalakantojen elinvoimaisuuden vahvistamiseen. Strategian toiminta-ajatuksena on siirtää painopistettä kalojen istutuksista luontaisen lisääntymiskierron ylläpitämiseen ja palauttamiseen. Vuonna 2012 käynnistetty kalatiestrategian toteuttaminen ulottuu 2020 -luvun lopulle. Strategiaan on listattu kalatierakentamisen kärkikohteet kalojen vaellusyhteyden parantamiselle. Kärkikohteet käsittävät 20 jokea, joista useassa on useampia voimaitoksia tai patoja. Vantaanjoki tai Vanhankaupunginkoski ei sisälly näihin kärkihankkeisiin.⁴

Kalastajan taustalla näkyy itäisen koskihaaran 1990-luvulla rakennettu kalatie.

Onkijoita Verkatehtaan rannalla.

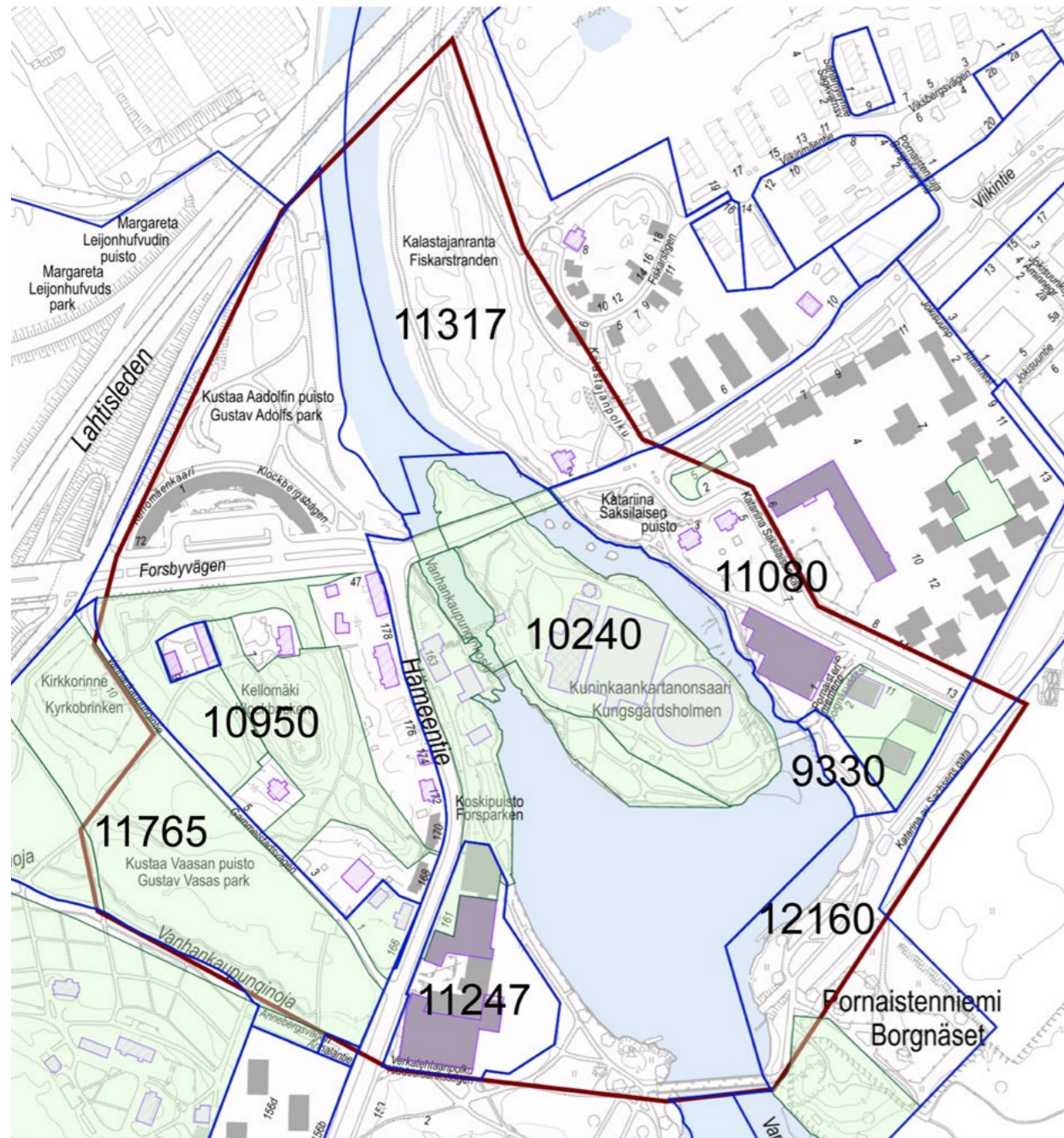
1 VHVSY 94/2023

2 Hynninen, M., Haro, E. 2023

3 <http://www.vhvsy.fi/sivut/virkistyskaytto/kalastus>

4 Kansallinen kalatiestrategia - valtioneuvoston periaatepäätös 2012

10 ASEMAKAAVATILANNE JA KESKEISET MUUTOKSET VIIME VUOSIKYMMENINÄ

Asemakaavojen paikannuskartta. Helsingin karttapalvelu.

Asemakaava 10240 (vahvistettu 28.1.1998) Alue: Kuninkaankartanonsaari, koski, pato, Koskipuisto

Asemakaava 11080 (vahvistettu 27.6.2003) Alue: kosken itähaaran itäpuolisella alueella

Asemakaava 11247 (vahvistettu 26.5.2004) Alue: Verkatehdas

Asemakaava 11317 (vahvistettu 2.3.2005) Alue: Kalastajanranta

Asemakaava 11765 (vahvistettu 1.4.2009) Alue: Kustaa Vaasan puisto

Asemakaava 10950 (vahvistettu 27.8.2003) Alue: Kellomäki ja Kustaa Aadolfin puisto

Asemakaava 12160 (vahvistettu 6.6.2014) Voimassa Pornaistenniemen pohjoisrannalla

Vesilaitoksen ja sen myötä teollisen toiminnan lakatua ovat muutokset avanneet alueen julkiseen käyttöön. 1970-luvulla käynnistynyt ja edelleen 1900-luvun lopulla laajentunut museotoiminta, 2000-luvun vaihteessa määrätietoisesti toteutettu kaavallinen suojeleminen ja puistojen ja virkistysreittien rakentaminen on muovannut alueesta nykyisen kaltaisen ainutlaatuisen kulttuurihistoriallisesti arvokkaan ja monipuolisen ympäristökokonaisuuden, jolla on huomattava potentiaali virkistysalueena ja vetovoimaisena kulttuurimatkojen kohteena.

Vesilaitoksen katetut suodatin-/saostuslaitokset muutettiin vuonna 1972 Tekniikan museon näyttelytiloiksi. Suunnitelmat laati arkkitehti Kari Järvinen. Vesilaitoksen entinen tasauskäikö muutettiin talonmiehen asunnoksi. Myöhemmin 1980-luvulla muutettiin suodatin-/saostusallasrakennus Tekniikan museon näyttelyhalliksi arkkitehti Kari Järvisen (arkkitehtitoimisto Kari Järvinen & Co) suunnitelmien mukaan ja entiseen laboratoriorakennukseen sijoitettiin Tekniikan museon toimistotiloja.

Helsingin Energian varikkona toiminut vanha Verkatehtaan rakennus muutettiin vuonna 1995 Helsingin taide- ja viestintäoppilaitokseksi (myöhemmin Metropolia). Oppilaitos on siirtynyt muualle ja tänä päivänä rakennus on tyhjiällä.

Alueelle rakennetut uudet kevyen liikenteen sillat ovat mahdollistaneet kosken ja suvannon kiertävän virkistysreitin toteuttamisen. Itäiseen koskihaaraan siirrettiin vuonna 1996 Pyhtäälle alkujaan vuonna 1930-rakennettu teräsrastikkosilta ja vuonna 2000 valmistui Pornaistenniemeä ja Verkatehtaanpuistoa yhdistävä Martinsilta.

Ensimmäinen historiallinen selvitys ja suojeleohjelma laadittiin kaupunkisuunnitteluviraston ja museoviraston tutkijan yhteistyönä ja julkaistiin 1990. Selvitykseen sisältyi Kuninkaankartanonsaaren, Kellomäen ja Annalanmäen vanhojen rakennusten inventointiluettelo ja niiden suojeleksen yleiset suuntaviivat. Viisi vuotta myöhemmin jatkettiin inventointityötä *Helsingin kantakaupungin teollisuusympäristöt*-inventoinnin yhteydessä.

Alueelle laadittiin vuonna 1998 ensimmäinen ns. suojelukaava (asemakaava 10240), jolla Kuninkaankartanonsaari ja Koskipuisto kaavoitettiin puistoalueeksi ja vanhat rakennukset, puistoalue ja pato suojeltiin. 2000-luvun alussa laadittiin asemakaavamuutokset koko Vanhankaupunginkosken ympäristöön. Kaavoissa suojeltiin vanha arvokas rakennuskanta sekä Kellomäen ja Kustaa Vaasan puistot.

Tuolloin myös kunnostettiin puistoalueet Maisemasuunnittelu Hemgårdin laatimien suunnitelmien mukaan. Puistotieverkostoa laajennettiin ja rantamuurereja rakennettiin ja kunnostettiin, Koskipuistoon ja Kellomäen puistoon rakennettiin maastoportaita.

Joen itähaaran vuonna 1986 rakennettu ja 1999 uudistettu kalatie paransi vaelluskalan nousumahdollisuuksia jokeen. Sen jälkeen Vanhankaupunginkoskesta on kehkeytynyt virkistyskalastuksen kohde.

Myös luonnonsuojelutyö on jatkunut alueella. Vuonna 2004-2007 tehtyjen inventointien perusteella suojeltiin Vantaanjoen pääuoma (Martinsiltaan saakka) Natura 2000 päätöksellä, ja vuonna 2016 suojeltiin Vanhankaupunginlahden lintualue Natura 2000-päätöksellä.

Kuninkaankartanonsaarella sijainnut vanha huvila, jossa toimi kahvila tuhoutui tulipalossa vuonna 2011.

Vuonna 2019 lopetettiin Vanhankaupunginkosken museovoimalan sähkötuotanto.

Vanhankaupunginkosken itähaaran kunnostamista on suunniteltu.

Tilanne 1998

Ortokuva 1998 © Blom 2013, kartta.hel.fi

Tilanne 2022

Vanhankaupunginkosken maisema, kuva vuodelta 2021.

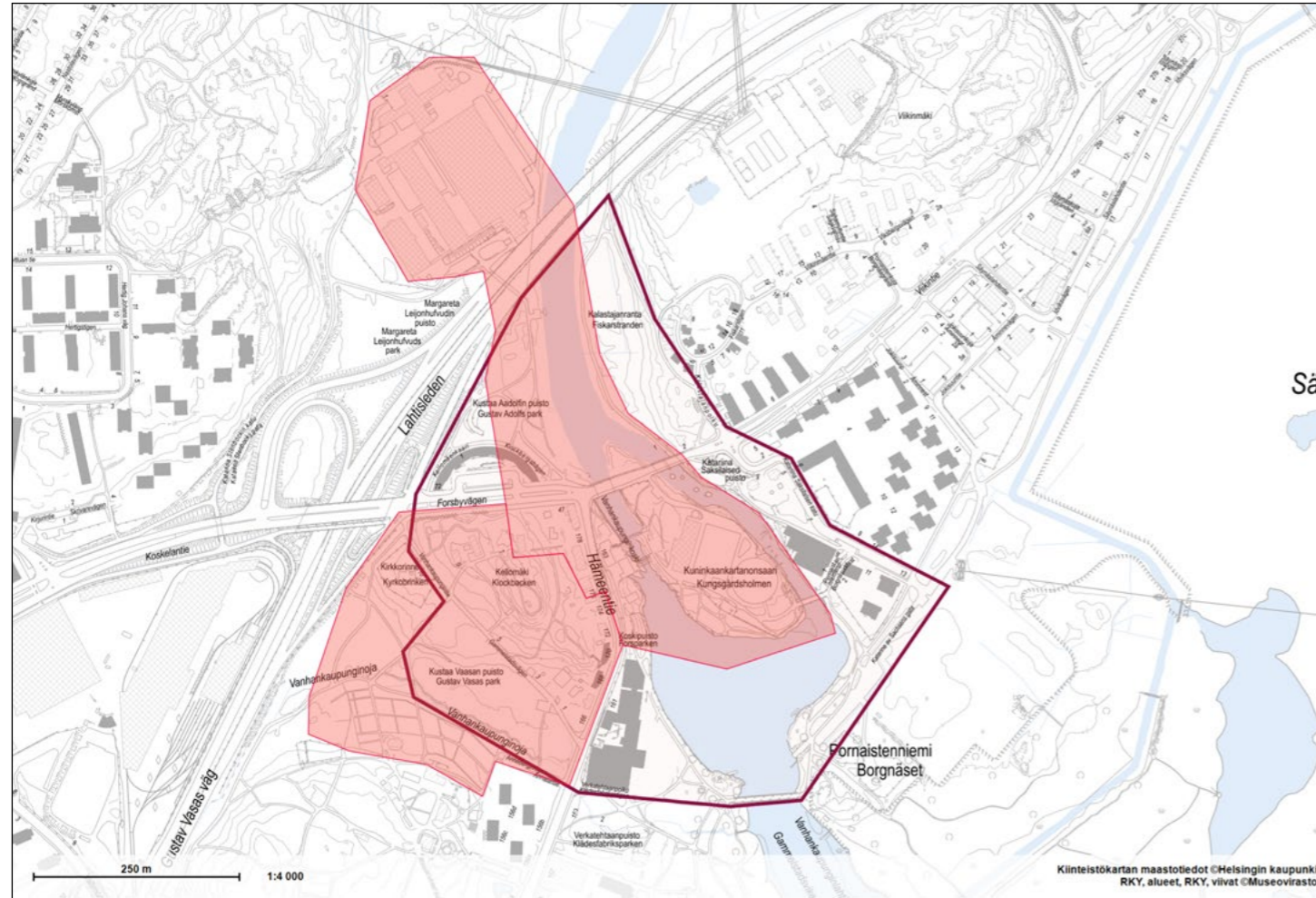

Vuonna 2000 valmistui Pornaistenniemiä ja Verka-tehtaanpuistoa yhdistävä Martinsilta. Kuva vuodelta 2021.

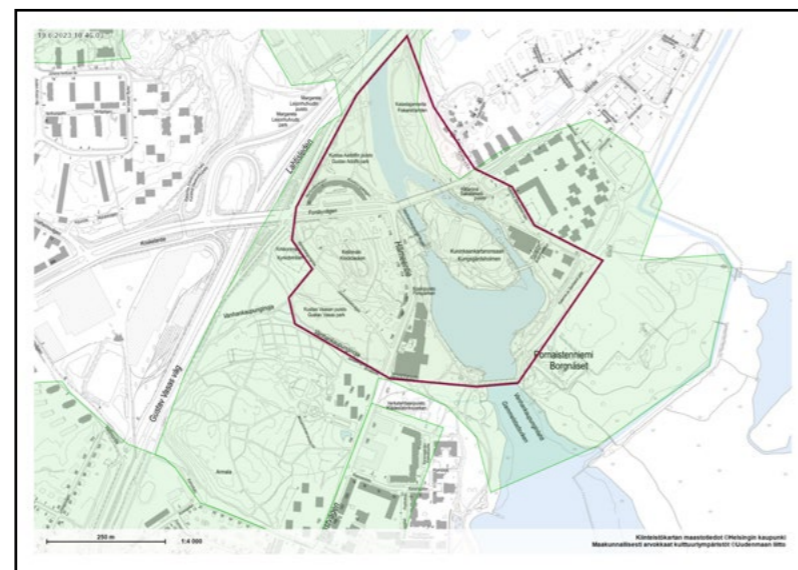
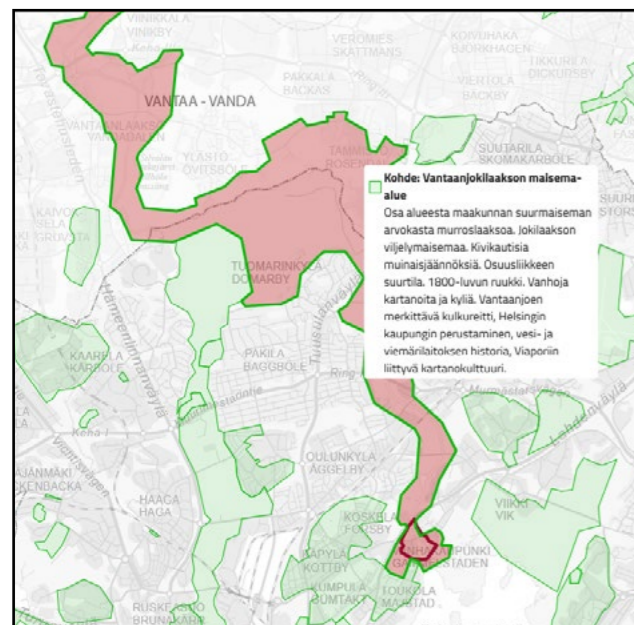

Ortokuva 2022 ja selvitysalueen raja. © Helsingin kaupunki, kartta.hel.fi

11 ARVOKAS JA VAALITTAVA SUOJELUKOHDE

Valtakunnallisesti arvokkaat rakennetut kulttuuriympäristöt Helsingin Vanhakaupunki sekä Vantaanjokisuun vesi- ja viemärlaitokset. Vanhankaupunginkosken selvitysalueen rajaus on merkitty punaisella viivalla.

Maakunnallisesti arvokkaat kulttuuriympäristöt on esitetty vihreällä sävyllä. Vantaanjokilaakson maisema-alue on koostettu punaisella. Oikealla kulttuuriympäristön rajaus Vanhankaupunginkosken ympäristössä. Selvitysalueen rajaus on merkitty punaisella viivalla.

Seuraavassa esitetään yhteenveto selvitysalueen eri tasoilla todetusta ja kirjatusta arvoista, suojelutavoitteista ja suojelumääräyksistä.

11.1 Valtakunnallisesti arvokas rakennettu kulttuuriympäristö

RKY-kohde Helsingin Vanhakaupunki

RKY-kohteen arvojen perustelu:

Helsingin Vanhakaupunki on Helsingin kaupungin ensimmäinen sijaintipaikka 1550-1640. Kuningas Kustaa Vaasan 1550 Vantaanjoen suulle Tallinnan kanssa kilpailevaksi kauppapaikaksi perustaman kaupungin paikka on merkittävä historiallisen ajan kiinteä muinajäännös, joka käsittää mm. kirkonpaikan, kirkkotarhan ja rakennusten pohja.

Helsingin kaupunki on vuodesta 1550 aina 1640-luvulle asti sijainnut Vantaanjoen suulla kosken länsirannalla nykyisen Kellomäen ja Annalanmäen rinteillä sekä niiden välisessä laaksossa.¹

RKY-kohde Vantaanjokisuun vesi- ja viemärlaitokset

RKY-kohteen arvojen perustelu:

Vanhakaupungin ja Koskelan vesi- ja viemärlaitoksen rakennuskanta ilmentää pääkaupungin kunnallistekniikan kehitystä varhaisvaiheista 1800-luvulta nykypäiviin. Vanhassakaupungissa on Vantaanjoen rannoilla toiminut vesivoimaa ja vettä käyttäviä tuotantolaitoksia aina 1550-luvulta lähtien.²

11.2 Vantaanjokilaakson maisema-alue, maakunnallisesti arvokas kulttuuriympäristö

Selvityksen kohdealue kuuluu maakunnallisesti arvokaaseen laajaan kulttuuriympäristöön, joka sijoittuu Vantaanjoen varrelle. Helsingissä maisema-alue alkaa Haltialan pelloista ja päättyy Vanhankaupunginlahteen. Kohdealueen arvot liittyvät erityisesti keskiajan ruotsalaiseen uudisasutukseen perustuvaan vanhaan kyläasutukseen ja paikkaan, johon Helsingin kaupunki alun perin perustettiin, Vantaanjoen merkitykseen merkittävänä kulkureittinä sekä alueelle rakennetun Koskelan ja Vanhankaupungin vesi- ja viemärlaitoksen historialliseen merkittävyyteen. Maakunnallisesti arvokaina

mainitaan mm. kunnallistekniikan kehitystä varhaisvaiheista 1800-luvulta nykyaikaan kuvastava vesi- ja viemärlaitoksen rakennuskanta sekä Kellomäen eteläpuolla, kohdealueeseen rajautuva, 1820-luvulla rakennettu Villa Anneberg puistoinen.

11.3 Yleiskaava 2016

Yleiskaavan 2016 teemakartalla ”kulttuuriympäristöt” on oikeusvaikutteisena merkitty valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt ja maisema-alueet.

Muina kohteina on asemakaavoissa suojeltujen ja maakuntakaavaan merkittyjen kohteiden lisäksi vuoden 2002 selvitykseen perustuen merkitty Helsingin kulttuurihistoriallisesti, rakennustaiteellisesti ja maisemakulttuurin kannalta merkittävät alueet. Tähän rajaukseen sisältyy valtaosa Vanhankaupunginkosken selvitysalueesta.

Em. ”muille kulttuuriympäristön kohteille” on annettu suunnitteluohjeet.

11.4 Helsingin kaupungin arvoympäristöt

Kellomäki

Kellomäen puistoalue on osa historiallista Helsingin vanhaakaupunkia.

Arvon perustelu: Helsingin kaupungin synnyinsijoilla sijaitseva kerroksellinen, historiallisesti ja kaupunkikuvallisesti merkittävä puistoalue, jolla sijaitsee kaksi kaupungin syntyyn ja historiaan liittyvää muistomerkkiä.

Alueella on historialliset, kaupunkikuvalliset ja kaupunkirakenteelliset arvot. Alkuperäisyysarvoja edustaa vehreiden pihapiirin ja avoimen kulttuurimaiseman muodostama kerroksellinen kulttuuriympäristö. Vanhankaupungintien nykyinen linjaus noudattaa viimeistään 1730-luvulla syntyneitä tielinjausta. Nähtävyyksensä tuovat kaksi puistoalueella sijaitsevaa, Helsingin kaupungin historiaan liittyvää muistomerkkiä sekä Kellomäen laelta avautuu hienot näkymät ympäröivään kaupunkiin ja Vanhankaupungin lahdelle. Alueella on virkistysellinen arvo. Paikan ajallisilla kerrostumilla on merkitystä kaupunginosan identiteetin kannalta.

1 www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1577

2 www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=4658

Hämeentie

Helsingin vanhimpia historiallisia katutiloja, joka yhdistää Kallion kaupunginosan ja Vanhankaupungin. Siihen liittyvät Annalantie-Viikintie ja muut jaksot.

Hämeentiellä on historialliset, kaupunkikuvalliset ja kaupunkirakenteelliset arvot.³

Annala, Villa Anneberg

Huvilapuutarhan maisemalliseen rajaukseen sisältyvät Kustaa Vaasan puisto ja Vanhankaupungin Kirkkorinne.

**Vanhankaupunginkosken puistoalueet: Kuninkaankartanonsaari, Verkatehtaanpuisto, Koskipuisto, Kustaa Aadolfin puisto, Kalastajanranta, Katariina Saksilaisen puisto, Vanhankaupunginkosken ranta-
puistikko ja Pornaistenniemen ranta.**

Kahdeksasta erilaisesta puistosta koostuva viheraluekokonaisuus Vantaanjoen suulla, Vanhankaupunginkosken ympärillä. Julkiseksi viheralueeksi vasta 1990-luvulla muodostunut ja rakennettu kokonaisuus sijoittuu osin teollisuudelta vapautuneille alueille, osin säilyneiden ja nykyään uudenaikaisessa käytössä olevien rakennusten lomaan.

Arvon perustelu: Helsingin kaupungin synnyinsijoilla, Vantaanjoen suulla sijaitseva kerroksellinen, historiallisesti ja kaupunkikuvallisesti merkittävä koski- ja teollisuusmiljö ja viheraluekokonaisuus, jolla sijaitsee

³ Inventoinnin ajankohtana 2008 ei vielä ollut käytettävissä tarvittavia perusselvityksiä.

useita suojeltuja rakennuksia ja historiallisia muurirakenteita. Alueella on merkittävä virkistysellinen arvo.

Alueella on historialliset, kaupunkirakennustaiteelliset, kaupunkikuvalliset, kaupunkirakenteelliset, kasvilajistolliset arvot sekä nähtävyyssarvot ja huomattavat käyttöarvot. Alueen tarjoamat hienot näkymät, historiallinen koski- ja puistomiljö ja veden läheisyys tekevät siitä suosittua virkistyskohteita. Saarella toimii myös tekniikan museo. Alue liittyy kaakossa Pornaistenniemen luontoalueisiin. Rantamuurit ja laiturit tarjoavat mahdollisuuden päästä veden lähelle ja äärelle. Kalastusmahdollisuus. Merkittävät luontoarvot. Paikan ajallisilla kerrostumilla on suuri merkitys kaupunginosan identiteetin muotoutumisen kannalta.⁴

11.5 Muinaisjäänökset

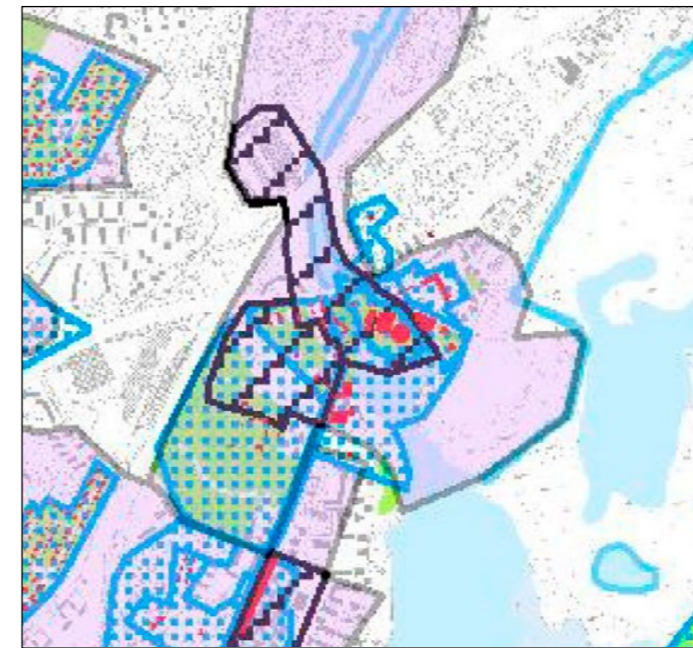
Vanhakaupunki on muinaisjäänös, historiallinen asuinpaikka 1500-1600-luvuilta. Rinteillä ja puro-
laaksossa sijainneessa kaupungin keskustassa on tehty laajoja kaivauksia. Pienempiä kaivauksia, valvontoja ja tarkastuksia on tehty eri puolilla vanhaa kaupunkialuetta, Kuninkaankartanonsaarta ja koskien itäpuolella Viikissä. Alueen luoteisosassa sijaitsee myös mm. Helsingin vanhimman kirkon perustus.

⁴ kartta.hel.fi Arvoympäristöt

Muinaisjäänökset; Vanhakaupunki

Kohdenumero 91500002

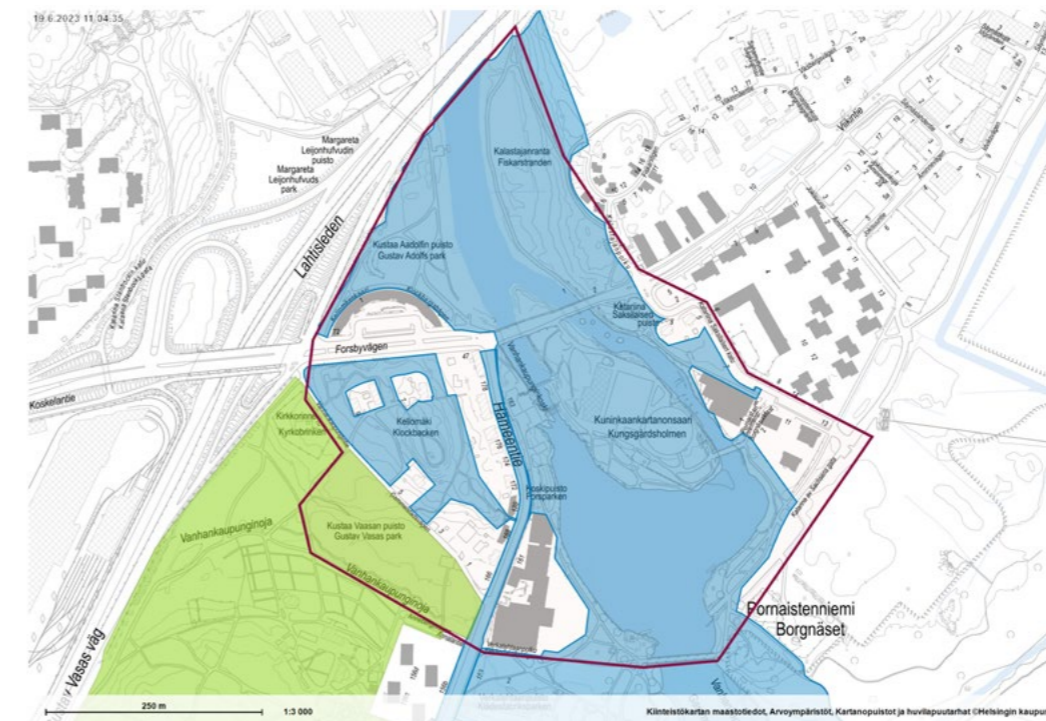
Vantaanjoen suun länsipuolella sijaitseva Kustaa Vaasan 1550 perustama alkuperäinen Helsingin kaupunki, joka 1640 siirrettiin nykyiselle paikalleen Vironniemelle. Kaupunki sijaitse kahden mäen rinteillä ja niiden välisessä puro-
laaksossa merenrannalla. Vantaanjoen länsirannalla, "kaupunginmäen" alla oli lastausalue laitureineen, makasiineineen ja muine rakennuksineen ja pohjoisen mäen eteläpuolella laaksossa kaupungin keskusta raatihuoneineen. Alueen luoteisosassa on säilynyt Helsingin vanhimman kirkon perustus.

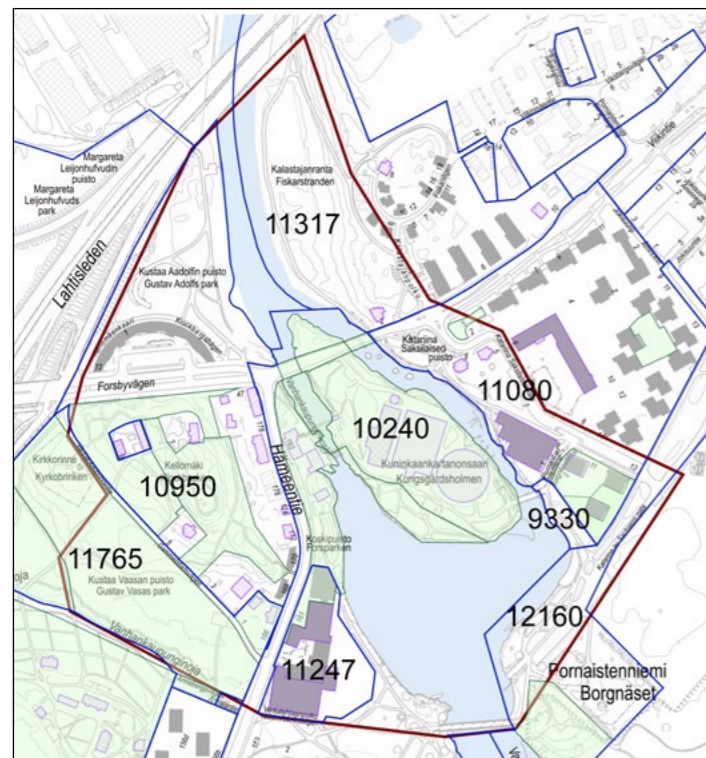
- Maakuntainventoinnin kohteet (Uudenmaan kulttuuriympäristöt -selvitys 2012)**
Maakuntainventoinnin kohteet otetaan huomioon suunnittelussa. Yksityiskohtaisessa suunnittelussa tulee selvittää ajankohtainen päätöstilanne.
 - Asemakaavalla suojeltu rakennus**
(tilanne 31.07.2015)
 - Asemakaavalla suojeltu tai säilytettävä alue**
(tilanne 30.06.2013)
 - Helsingin kulttuurihistoriallisesti, rakennustaiteellisesti ja maisemakulttuurin kannalta merkittävät alueet**
(vuoden 2002 selvitys)
- Koko Helsingin kulttuuriympäristöä koskeva kuvaus on Kaupungin muutos ja kulttuuriympäristöt -raportissa (Helsingin kaupunkisuunnitteluviraston yleissuunnitteluosaston selvityksiä 2014: 17)

Yleiskaavan 2016 suojelumerkinnät.

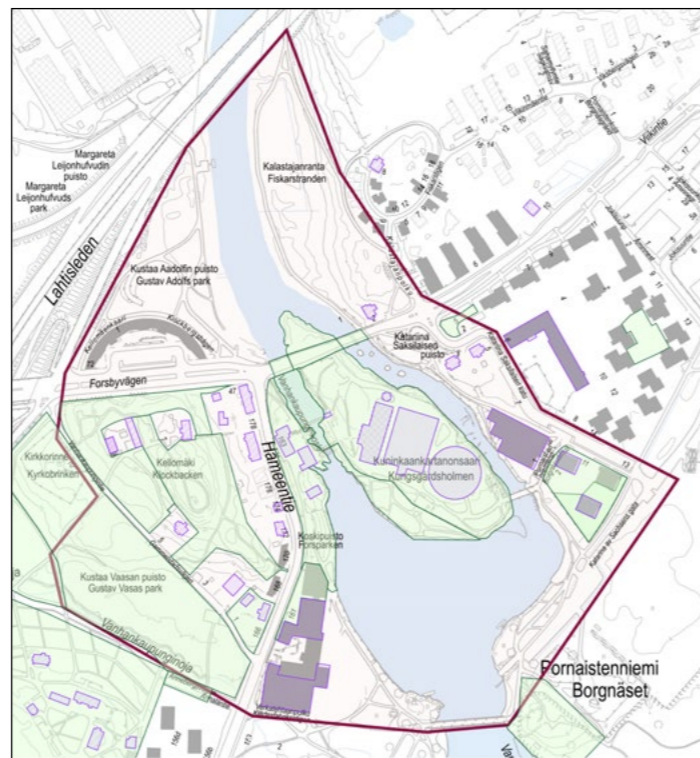
Valtakunnallisesti merkittävien rakennettujen kulttuuriympäristöjen ja maisema-alueiden lisäksi sekä muina kohteina asemakaavoilla suojeltujen ja maakuntakaavaan merkittyjen kohteiden lisäksi on yleiskaavaan merkitty, vuoden 2002 selvitykseen perustuen, Helsingin kulttuurihistoriallisesti, rakennustaiteellisesti ja maisemakulttuurin kannalta merkittävät alueet. Muille kulttuuriympäristön kohteille on annettu suunnitteluohjeet, jotka on esitetty yllä karttamerkintöjen selityksinä.

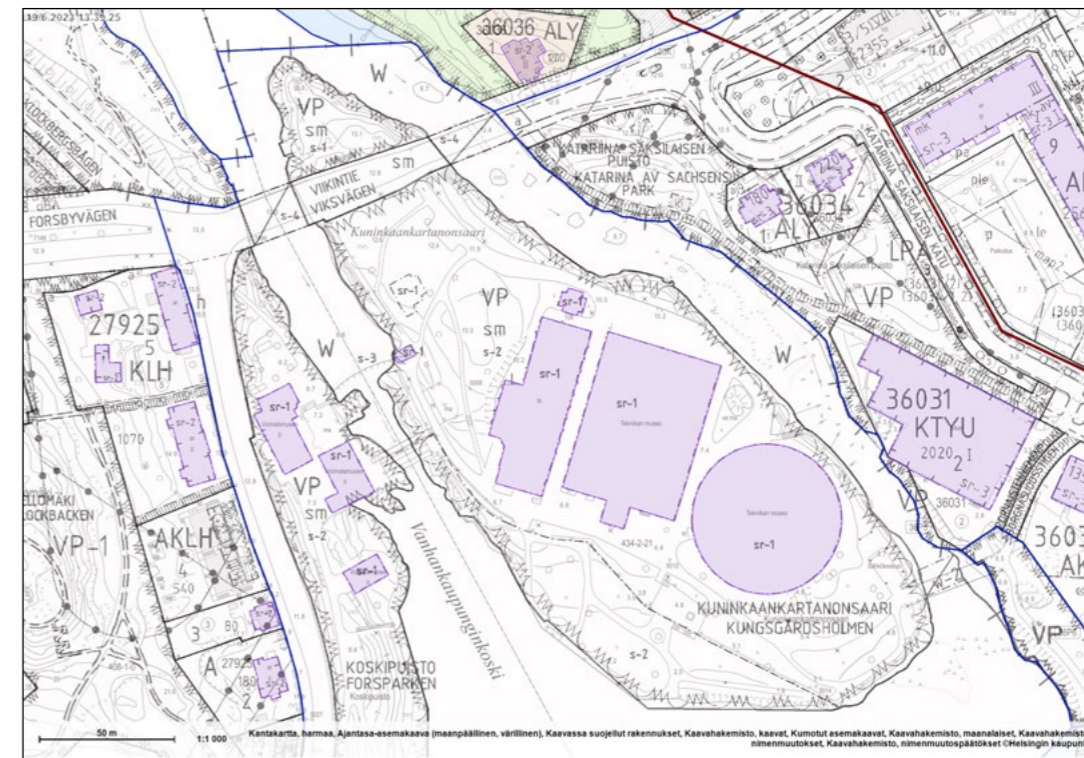
Vanhankaupunginkosken kulttuuriympäristöselvityksen alueeseen liittyvät, Helsingin arvoympäristöiksi luokitellut kohteet ovat Kellomäki; Annala, Villa Anneberg, jonka pohjoisosan puistoalue sisältyy selvitysalueeseen; Hämeentie sekä Vanhankaupunginkosken puistoalueet: Kuninkaankartanonsaari, Verkatehtaanpuisto, Koskipuisto, Kustaa Aadolfin puisto, Kalastajanranta, Katariina Saksilaisen puisto, Vanhankaupunginkosken ranta-
puistikko ja Pornaistenniemen ranta.

Asemakaavojen paikannuskaavio. Helsingin kartta-palvelu.

Asemakaavoilla suojellut alueet ja kohteet. Helsingin karttapalvelu.

Asemakaavalla suojeltujen rakennusten suojelumerkinnät. Helsingin karttapalvelu.

11.6 Asemakaavalla suojellut kohteet ja alueet

Asemakaava 10240 (vahvistettu 28.1.1998)

Suojelumerkinnät ja suojellut kohteet Kuninkaankartanonsaarella ja Koskipuistossa:

sr-1

Historiallisesti tai rakennustaiteellisesti arvokas rakennus, jota ei saa purkaa, eikä siinä saa suorittaa sellaisia muutos- ja lisärakentamistöitä, jotka turmelevat julkisivujen, vesikaton tai sisätilojen historiallista tai rakennustaiteellista arvoa tai tyyliä. Mikäli rakennuksessa on aikaisemmin suoritettu tällaisia toimenpiteitä, on rakennus korjaus- tai muutostöiden yhteydessä pyrittävä korjaamaan rakennuksen luonteeseen hyvin soveltuvalla tavalla.

Suojelukohteet: Kuninkaankartanonsaaren kaikki rakennukset, myös padon koillispuolelta myöhemmin purettu rakennus oli merkitty sr-1 merkinnällä, Voimalamuseon rakennukset Koskipuistossa

sm

Alueen osa, jolla sijaitsee muinaismuistoalue. Alueella suoritettavista kaivaustöistä on ilmoitettava kaupunginmuseolle.

Suojelukohteet: Kuninkaankartanonsaari

s-1

Suojeltava alueen osa, jolla puusto on säilytettävä siten, että sallitaan vain luonnon- tai maisemahoidon kannalta tarpeelliset toimenpiteet.

Suojelukohteet: Kuninkaankartanonsaari-Viikintienpohjoispuolinen alue

s-2

Suojeltava alueen osa, joka on kunnostettava siten, että sen historiallinen arvo säilyy. Alueella olevia rakennuksia saa käyttää museotoimintaan ja virkistystä palvelemaan toimintaan sekä ravintolotoimintaan. Kuninkaankartanonsaarelle saa sijoittaa enintään 20 auto-paikkaa.

Suojelukohteet: Kuninkaankartanonsaari-Viikintien eteläpuolinen alue, Koskipuisto

s-3

Suojeltava alueen osa, jolla ovat pato- ja siltarakennukset tulee säilyttää tai tarvittaessa uusia siten, että ympäristön historiallinen arvo säilyy.

Suojelukohteet: patorakennelma

s-4

Suojeltava alueen osa, jolla on kaupunkikuvan kannalta arvokas silta. Siltaa ei saa purkaa, eikä siinä saa suorittaa sellaisia muutostöitä, jotka turmelevat sen arvoa.

Suojelukohteet: Viikintien molemmat sillat

Asemakaava 11080 (vahvistettu 27.6.2003)

Alue: kosken itähaaran itäpuolisella alueella

sr-3

Suojeltava rakennus. Rakennusta ei saa purkaa ilman rakennuslautakunnan lupaa. Rakennuslautakunta voi myöntää luvan purkamiseen vain jos siihen on pakottava syy. Rakennuksen ulkoasua koskevien muutos- ja korjaustoimenpiteiden tulee tapahtua rakennuksen

tyyliin sopivalla tavalla.

Suojelukohteet:

Kortteli 36034 asuinrakennus ja päiväkotitoiminta (1930)

Kortteli 36031 museo ja näyttelyrakennus (1960)

Kortteli 36032 2 asuinkerrostaloa (1946 ja 1953)

AK/s

Asuinkerrostalojen korttelialue jolla ympäristön erityispiirteet säilytetään. Uudisrakennus on sopeutettava vanhaan rakennuskantaan

Suojelukohteet: kortteli 36032

Merkintä:

Alueen osa, jonka kaupunkikuvallisesti arvokasta puustoa on säilytettävä.

Suojelukohteet: kortteli 36032 ja korttelin 36030 osa-alue Katariina Saksilaisenkadun ja Viikintien risteyksessä

Asemakaava 11247 (vahvistettu 26.5.2004)

Alue: entisen verkatehtaan alueen laajentaminen

sr-1

Historiallisesti tai rakennustaiteellisesti arvokas rakennus, jota ei saa purkaa, eikä siinä saa suorittaa sellaisia muutos- ja lisärakentamistöitä, jotka turmelevat julkisivujen, vesikaton tai sisätilojen historiallista tai rakennustaiteellista arvoa tai tyyliä. Mikäli rakennuksessa on aikaisemmin suoritettu tällaisia toimenpiteitä, on rakennus korjaus- tai muutostöiden yhteydessä pyrittävä korjaamaan rakennuksen luonteeseen hyvin soveltuvalla tavalla.

Suojelukohteet: Verkatehtaan vanhemmat osat

sm

Alueen osa, jolla sijaitsee muinaismuistoa. Alueella suoritettavista kaivaustöistä on ilmoitettava kaupunginmuseolle.

Asemakaava 11317 (vahvistettu 2.3.2005)

Alue: Kalastajanranta

sr-2

Kaupunkikuvallisesti ja kulttuurihistoriallisesti arvokas rakennus. Rakennusta ei saa purkaa eikä siinä saa suorittaa sellaisia korjaus- tai muutostöitä, jotka turmelevät katujulkisivun ja vesikaton kaupunkikuvallista arvoa. Mikäli rakennuksessa on aikaisemmin suoritettu tällaisia toimenpiteitä, on rakennus korjaus- tai muutostöiden yhteydessä pyrittävä korjaamaan rakennuksen tyyliin hyvin soveltuvalla tavalla.

Suojelukohteet: Kortteli 35036 asuinrakennus

Asemakaava 11765 (vahvistettu 1.4.2009)

Alue: Kustaa Vaasan puisto

Vp-1/ sm

Historiallisesti arvokas puisto, jossa sijaitsee muinaismuistolain rauhoittama kaupunkiarkeologinen kiinteä muinaisjäännös. Puistoa koskevista suunnitelmista ja toimenpiteistä on kuultava museoviranomaisia. Alueen mahdollinen kaivaminen, peittäminen tai muu kajoaminen on toteutettava muinaismuistolain mukaisesti.

Puisto tulee kunnostaa ja sitä tulee hoitaa sen historiallista kerrostuneisuutta säilyttävällä tavalla, siten että Helsingin perustamispaikan ydinosan arvo säilyy. Alueelle tulee rakentaa arkeologinen puisto.

Suojelukohteet: Kustaa Vaasan puisto

Asemakaava 10950 (vahvistettu 27.8.2003)

Alue: Kellomäki ja Kustaa Aadolfin puisto

sr-2

Historiallisesti ja kaupunkikuvan kannalta arvokas rakennus, jota ei saa purkaa. Korjaus- tai muutostöiden tulee olla sellaisia, että rakennuksen luonne säilyy. suojelukohteet: Alueen kaikki vanhemmat asuinrakennukset on suojeltu merkinnällä sr-2; korttelin 27930 sr-2 merkinnällä suojeltu talousrakennus on purettu ja korvattu 2016 valmistuneella uudisrakennuksella

VP-1

Historiallisesti arvokas puistoalue. Alue tulee kunnostaa ja sitä tulee hoitaa alueen historiallista kerrostuneisuutta säilyttävällä tavalla.

Annalan puistossa oleviin rakennuksiin saa sijoittaa puutarhakulttuuria palvelevia työ-, koulutus-, näyttely-, kahvila- ja varastotiloja sekä alueen hoidon kannalta tarpeelliset asunnot aputiloihin.

Suojelukohteet: Kellomäen puistoalueet

Asemakaava 12160 (vahvistettu 6.6.2014)

Voimassa Pornaistenniemen pohjoisrannalla

SL-1

Luonnonsuojelulain perusteella suojeltavaksi tarkoitettu alue, jolla on erityinen virkistyskäyttömerkitys. Alueelle saa rakentaa virkistyskäytön edellyttämät reitistöt. Alueella saa suorittaa toimenpiteitä, jotka ovat tarpeen suojeluarvon säilyttämiseksi ja ulkoilureittien ympäristön turvallisuuden ylläpitämiseksi.

Suojelukohteet: Vanhankaupunginlahden puoleisen rannan osa

Voimalamuseo 2020. Punatiiliset mylly- ja voimalarakennukset sekä pato ja Kuninkaansaaren vesilaitosrakennukset on suojeltu asemakaavalla 10240. Hämeentien länsipuolella kellomäen rinteiden alla sijaitsevat vanhat asuinrakennukset on suojeltu asemakaavalla 10950. Kuva Joneikifi, CC BY-SA 4.0 <<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>>, via Wikimedia Commons.

Vesilaitoksen pato 1870-luvulta on suojeltu asemakaavalla 10240. Kuva Matti Paavonen, CC BY-SA 3.0 <<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/>>, via Wikimedia Commons.

Päätössanat

Vanhankaupunginkosken ympäristöhistoriallinen selvitys on laadittu palvelemaan alueelle suunniteltujen muutosten vaikutusten arviointia. Työn taustalla on Helsingin kaupunginvaltuuston vuonna 2022 tekemä päätös käynnistää suunnittelu Vanhankaupunginkosken padon purkamiseksi osittain tai kokonaan.

Selvityksen pohjalta voidaan todeta, että padon purkamisella olisi laajoja vaikutuksia, jotka ovat ristiriidassa niiden Vanhankaupunginkosken ympäristön ja padon merkittävien kulttuurihistoriallisten, maisemallisten ja rakennushistoriallisten arvojen kanssa, joihin jo useat aiemmat suojelupäätökset perustuvat. Olennainen osa näistä arvoista menetetään, mikäli pato puretaan, ja patoon välittömästi liittyvät rakennus- ja kulttuurihistorialliset arvot tuhoutuvat kokonaan. Padon purkamisen aiheuttamalla, veden virtausten ja vedenpinnan tason muutoksella on myös merkittäviä välillisiä vaikutuksia, sekä Vanhankaupunginkosken ympäristöön ja sen ominaispiirteisiin, että laajempaan jokiympäristöön ja maisemaan.

Selvitystyön yhteydessä on noussut esiin useita lisäselvitystä edellyttäviä kysymyksiä. Ympäristöhistoriallisen selvityksen tekijät suosittelevat, että Vanhankaupunginkosken kulttuuriympäristöön ja maisemaan kohdistuvien vaikutusten täsmentämiseksi laadittaisiin ainakin seuraavat selvitykset:

- padon rakennus- ja teknishistoriallinen inventointi ja arvottaminen eurooppalaisessa mittakaavassa
- Vanhankaupunginkosken vesilaitoksen kulttuurihistoriallisen arvon määrittäminen eurooppalaisessa kontekstissa
- museorakennusten ja vesilaitosrakenteiden rakennushistorialliset selvitykset
- koskiympäristön ja Kuninkaankartanonsaaren muinaisjäännösten inventointi
- rantamuurien rakennushistoriallinen selvitys ja inventointi, sekä niiden arkeologisen arvon määrittäminen
- rantamuurien mittaus ja rakenteiden sekä teknisen kunnon selvitys, jonka pohjalta voidaan arvioida padon purkamisesta johtuvan vedenpinnan ja virtaaman muutosten vaikutuksia muurien rakenteelliseen kestävyteen ja maisemaan
- Vanhankaupunginkosken, jokiuoman ja patoaltaan tarkentavat mittaukset, joiden pohjalta voidaan arvioida padon purkamisesta aiheutuvat vedenpinnan muutokset ja muut vaikutukset rantoihin ja maisemaan
- maankohoamisen ja merenpinnan nousun yhteisvaikutus vedenpintaan ja Vanhankaupunginkosken rantoihin

Lähdeluettelo

ARKISTOT

- Aalto-yliopiston arkisto
Mittauspiirustus
- HKA Helsingin kaupunginarkisto
Vesilaitoksen arkisto
Kartat
- HKM Helsingin kaupunginmuseo
Valokuvat
Taideteokset
Piirustukset
- KA Kansalliskirjasto
Kartat ja piirustukset
Digitoitu historiallinen sanomalehtiarkisto
Tie- ja vesirakennushallituksen vesitieosaston kartat ja piirustukset
- MV Museovirasto
Historian kuva-arkisto
- MFA Arkkitehtuurimuseo
Arkisto
- RVV Helsingin kaupunkiympäristö, rakennusvalvonta
Pääpiirustukset, Lupapiste-kauppa
- RA Riksarkivet, Sverige
Riksarkivet i Täby, Krigsarkivet
Charta öfver Gammelstads Forsen, belägen uti Nylands Lähn, Borgo Härad och Helsing Sockn. Mätt och afvägd mitt i Julii Månad år 1757 af Gottfried Ihn.
Lantmäteristyrelsen
Charta / situations-/ öf:r gambla och nya Helsingfors varande ägor
- Maisemasuunnittelu Hemgård
Puisto- ja osasuunnitelmat: Verkatehtaanranta,
Kuninkaankartanonsaari, Pornaistenniemi
- Maisema-Arkkitehdit Ruokonen Oy
Puistosuunnitelmat

LÄHTEET

- Annalan huvila, rakennusten käyttösuunnitelma. Helsingin kaupunki, kaupunkisuunnitteluviraston kaavoitusosaston selvityksiä 1997:5.
- Aschan, Ossian 1888. *Om vattenledningsvattnets beskaffenhet i Helsingfors*. 113-128, Tekniska Föreningens i Finland Förhandlingar 1888:4.
- Berättelse angående Helsingfors stads kommunalförvaltning år 1901.
- Bewertung der kulturhistorischen Bedeutung historischer Wasserbauten*. 66-77, Die Europäische Wasserrahmenrichtlinie und historische Wasserbauten. Wege zur Erhaltung baulicher Anlagen bei Fließgewässerrenaturierungen. Abschlussbericht. Niedersächsischer Heimatbund e.V. Hannover 2012.
- Cederberg, A.R. toim. 1950. Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherran kertomus läänin tilasta valtiopäiville 1755-1756. Landshövdingens i Nylands och Tavastehus berättelse om länets tillstånd till riksdagen 1755-56. Suomenos, s.1-133, Suomen maaherrojen valtiopäiväkertomukset 1755-1756. Suomen historian lähteitä VII Suomen historiallinen seura. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapaino Oy.
- Donner, Julia 2001. *Villa Anneberg*. Hortus Fennicus, Suomen puutarhataide. Viherympäristöliitto ja Suomen puutarhataiteen seura 2001.
- Erävuori, Jukka 1976. 100 vuotta vesilaitostoimintaa Helsingissä. Helsingin kaupungin julkaisuja no 28. Helsinki.
- Forsius, Henrik 1757. Historisk och oeconomisk beskrifning öfwer stapel-staden Helsingfors uti Nyland. II. Käännös julkaistu vuonna 1978 nimellä Historiallinen ja ekonominen selonteko Helsingin tapuli-kaupungista Uudellamaalla. Painos sisältää näköispainoksen alkuperäisestä väitöskirjasta. Helsinki: Markkinointi-instituutti.
- Gardberg, C.J. 1981. *Kaupunkilaitos Kustaa Vaasan ja hänen poikiensa aikana*. 38-43, Suomen kaupunkilaitoksen historia 1 Keskiajalta 1870-luvulle. Toim. Tommila, Päiviö. Suomen kaupunkiliitto 1981.
- Haapanen E. 2000. *Vimpoja, suutareita ja säyneitä. Vanhankaupunginlahden kalastushistoriaa*. Kirjassa: Mikkola-Roos M. & Yrjölä R. (toim.): Viikki - Helsingin Vanhankaupunginlahden historiaa ja luontoa. Tammi. Hämeenlinna. 264 s. ISBN 951-31-1714-6
- Hakkarainen, Helena ja Lauri Putkonen 1995. Helsingin kantakaupungin teollisuusympäristöt: teollisuusrakennusten inventointiraportti. Helsingin kaupunginmuseon tutkimuksia ja raportteja 1/95. Helsinki: Helsingin kaupunginmuseo.
- Heikkinen, Markku 1994. *Kaupunkiajan jälkeinen aika*. 359-389, kirjassa Narinkka 1994: Helsinki 1550-1640. Toim. Kallio et al. Helsinki: Helsingin kaupunginmuseo.

Heikkinen, Markku 1994. *Arkeologiset tutkimukset*. 113-156, kirjassa Narinkka 1994: Helsinki 1550-1640. Toim. Kallio et al. Helsinki: Helsingin kaupunginmuseo.

Heikkinen, M., Hämäläinen, H. 2015-2018. Helsinki, Vanhakaupunki, Kuninkaankartanonsaari ja Koskipuisto, Historiallisen ajan kaupunkialueella (1550-1640/1660-l.) ja asuinpaikalla tehtyjen kunnallisteknisten töiden arkeologiset valvonta- ja tarkastuskertomukset vuosilta 2015, 2016 ja 2018. Helsingin kaupunginmuseo.

Helsingin kaupunginhallituksen mietinnöt 1875:30. Helsingfors Stadsfullmäktiges delegation for vattenledningsfrågan, med redogörelse för resultatet af de delegationen uppdragna underhandlingar rörande inköpet af vattenledningen från Gammelstads strömfäll till denna stad.

Herranen, Timo 2001. Vettä ja elämää: Helsingin vesihuollon historia 1876-2001. Helsinki: Helsingin vesi.

Hietala, Marjatta, Helminen, Martti 2009. *Helsingin kehitys vuodesta 1550. 8-47* teoksessa Hietala, Marjatta, Helminen, Martti, Lahtinen, Merja toim. 2009. Helsinki Historiallinen kaupunkikartasto. Scandinavian Atlas of Historic Towns No 2 Suomi-Finland. Helsingin kaupungin Tietokeskus

Historiska dammar i våra levande sjöar och vattendrag. Underlag för kulturhistorisk utvärdering och bevarandekriterier av äldre dammanläggningar inom Västerbottens län. Länsstyrelsen Västerbotten. Meddelande 5 2008.

Hynninen, M., Haro, E. 2023. Vantaanjoen vesistön kalataloudellinen yhteistarkkailu vuonna 2022. Kala- ja vesijulkaisuja nro 383. Kala- ja vesitutkimus Oy.

Juuti, Petri S., Katko, Tapio 2003. *Vesihuollon varhaishistoria-Vattenförsörjningens tidigare historia*, 89-109, teoksessa Aqua Borgensis Lähteet kertovat Vesilaitos 1913-2003. Porvoon Vesi toim. Petri Juuti, Riikka Rajala, Tapio Katko

Kangas, Nuutti. Helsingin kalaston historiaa, muutoksia ja nykypäivää 2007.

Kansallinen kalatiestrategia - Valtioneuvoston periaatepäätös 8.3.2012

Karppinen, P. Tolvanen, O., Hyrsky, M. 2023. Taimenen ja siian nousuvaellus selvitys Vantaanjoella 2020-2023 - Yhteenvetoraportti. VHVSJ Julkaisu 94/2023.

Kaupungin muutos ja kulttuuriympäristöt. Helsingin kaupunkisuunnitteluviraston yleissuunnitteluosaston selityksiä 2014:17

Kerkkonen, Gunvor 1938. *Helsingfors kungsgård - Viks ladugård*. 18-28, Helsingfors i forna tider. Årsbok för föreningen för Helsingfors stads historia 1.

Kertomus Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta, eri vuosilta (lyh. KHKK)

Kertomus Helsingin kaupungin Vesijohtolaitoksen toiminnasta, vuosilta 1928, 1930 ja 1939. Helsingin kaupungin teknilliset laitokset. Helsingin kaupungin tilasto.

Kepsu, Saulo 2005. Uuteen maahan. Helsingin ja Vantaan vanha asutus ja nimistö. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Koskinen, Helinä 2001. *Teollisuus luo kulttuuriympäristöjä*. 112-114, Rakennusperintömme Kulttuuriympäristön lukukirja. Ympäristöministeriö Museovirasto.

Kuisma, Markku 1990. *Helsingin pitäjä 1550-luvulta 1860-luvulle – kehityksen lähtökohtia*. Helsingin pitäjän historia II. Vanhan Helsingin synnystä isoonvihaan 1550-1713. Vantaa: Vantaan kaupunki.

Kuurne, Jouni toim. 1994. *Sergejevin Suomi*. Helsinki: Museovirasto

Kuisma, Markku 1991. Helsingin Pitäjän historia III. Isostavihasta maalaiskunnan syntyyn 1713 - 1865.

Kulttuuriympäristöohjelma 2023-2028. Kulttuuriympäristö helsinkiläisten voimavarana. Helsinki Kaupunkiympäristön aineistoja 2023:1.

Lillja, John L. W. 1938. Helsingin kaupungin vesijohtolaitos 1876-1936. Helsinki: Otava.

Luoto, Ritva toim., Studio Terra Oy 2004. Viikin Latokartanon tilan historia. Helsingin kaupunkisuunnitteluviraston julkaisuja 2004:15.

Pehkonen, Marja 1994. *Helsingin kuninkaankartano*. 65-75, kirjassa Nariikka 1994: Helsinki 1550-1640. Toim. Kallio et al. Helsinki: Helsingin kaupungin museo.

Rakennettu kulttuuriympäristö. Valtakunnallisesti merkittävät kulttuurihistorialliset ympäristöt. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 16. Museovirasto Ympäristöministeriö 1993.

Salminen, Tapio 2013. Vantaan ja Helsingin pitäjän keskiaika. Vantaan kaupunki.

Sara, Ulla, Mikkola-Tikkanen, Tiina (toim.), Sinisalo, Jarkko 1990. Vantaansuu Historiallinen selvitys ja suojeleohjelma. Helsingin kaupunkisuunnitteluviraston asemakaavaosaston selvityksiä A 1990:13

Schulman, Harry 2009. *Maankäyttö ja rakentuminen*. 48-73 teoksessa Hietala, Marjatta e.a. toim. 2009

Subzone Oy 2017. Helsingin Vanhankaupunginkosken Itähaaran arkeologinen vedenalaisinventointi. Inventointiraportti 2017. Tilaaja WSP Finland Oy.

SubZone Oy 2020. Helsinki, Vanhakaupunki Vanhankaupunginkosken suvan vedenalaisarkeologinen inventointi. Inventointiraportti.

Suolahti, Eino E. 1950. *Vantaan Helsinki*. 109 -274. Helsingin kaupungin historia I.

Suomen tie- ja vesirakennusten Ylihallituksen vuosikertomukset. Lisiä Suomen viralliseen tilastoon (julkaisut ajalta 1891 -1905). Keisarillisen Senaatin kirjapaino.

Tien päällä. Uudenmaan kulttuurihistoriallisesti arvokkaat tiet ja reitit. Uudenmaan liiton julkaisuja E 132 - 2014.

Tolvanen, O., Karppinen, P. ja Hyrsky, M. 2023. Taimenen ja siian nousuvelusselvitys Vantaanjoella, Vantaanjoen NOUSU-hanke – Loppuraportti 2023. Julkaisu 94/2023. 40 s. Vantaanjoen ja Helsingin seudun vesiensuojeluyhdistys ry

Turpeinen, Oiva 1995. Kunnallistekniikka Suomessa keskiajalta 1990-luvulle. Helsinki: Suomen kuntatekniikan yhdistys.

Vanhankaupunginkosken itähaaran kunnostus Kaupunkiympäristön julkaisuja 2018:15. Helsingin kaupunki / Kaupunkiympäristön toimiala.

Vanhankaupungin alueen aluesuunnitelma 2016-2025. Suunnitelmaselostus. Helsingin kaupungin rakennusvirasto.

Waselius, Gunnar 1954. Oy Vesijohtoliike Huber Ab 1879-1954. Helsinki.

Voionmaa, Väinö 1950. Helsingin seudun historiaa ennen kaupungin perustamista. 79-107. Helsingin kaupungin historia I.

YLEISKAAVA- JA ASEMAKAAVASELOSTUKSET

Asemakaavaselostukset. Helsingin karttapalvelu:

Asemakaava 10240 (vahvistettu 28.1.1998); Asemakaava 11080 (vahvistettu 27.6.2003); Asemakaava 11247 (vahvistettu 26.5.2004); Asemakaava 11317 (vahvistettu 2.3.2005); Asemakaava 11765 (vahvistettu 1.4.2009); Asemakaava 10950 (vahvistettu 27.8.2003); Asemakaava 12160 (vahvistettu 6.6.2014)

Sundman, Mikael, Pakkala, Pekka, Seppälä, Helena 1995. Toukolanranta, asemakaavaselostus (asemakaava 10240). Helsingin kaupunkisuunnitteluviraston julkaisuja 1995:20.

Vanhankaupungin Annala ja Kellomäki. Asemakaavan ja asemakaavan muutoksen 10950 selostus. Helsingin kaupunkisuunnitteluvirasto Asemakaavaosasto 2002:10950.

INTERNETLÄHTEET

Härö, Mikko 2022. Luonto, kulttuuriperintö ja Vanhankaupunginkoski. www.museovirasto.fi/fi/blogi/luonto-kulttuuriperinto-ja-vanhankaupunginkoski

Bäck, Jenny 2015. Natur står mot kultur i Gammelstadsviken. <http://gamla.hbl.fi/nyheter/2015-04-16/751545/natur-star-mot-kulturi-gammelstadsviken>

Kansallinen kalatiestrategia - valtioneuvoston periaatepäätös 2012

RKY-kuvaus: Vantaanjokisuun vesi- ja viemärlaitokset; www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=4658

RKY-kuvaus: Helsingin Vanhakaupunki; www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1577

Svenska Akademiens ordbok <https://www.saob.se/>

[kartta.museohttps://www.researchgate.net/profile/Petri-](https://www.researchgate.net/profile/Petri-wlm.wikimedia.fi/en/map-of-cultural-heritage-sites/)

[wlm.wikimedia.fi/en/map-of-cultural-heritage-sites/](https://www.wikimedia.fi/en/map-of-cultural-heritage-sites/)

vihreatsyliit.fi/vanhakaupunki/ Vanhankaupunginkosken ympäristöä vuonna 1930. Viistokuva HKM

www.researchgate.net/publication/313675981_Vesihuollon_varhaishistoriaa_-_Vattenforsorjningens_tidiga_historia

Kulttuuriympäristön palveluikkuna www.kyppi.fi

Heikkinen, Markku 2002. Helsinki, Vanhakaupunki 1999. Historiallisen ajan kaupunkikaivaus. Helsingin kaupungin museo; www.kyppi.fi/palveluikkuna/mjhanke/read/asp/r_hanke_det.aspx?HANKE_ID=712

Helsinki, Vanhakaupunki, Historiallisen ajan kaupunkikaivaus 1999. Liite 3; kaivausalueiden ja koekuoppien maakerrostumien sijainnit, korkeudet, kuvaus ja tulkinta, mv-kuvat ; www.kyppi.fi/palveluikkuna/mjhanke/read/asp/r_hanke_det.aspx?HANKE_ID=712

Huhtamies, Mikko 2021. <https://historia.hel.fi/fi/ilmiot/merelle-ja-maailmalle/lohenkalastus-helsingin-elinkeinona>

